

Journal of the Scientific Agricultural Society of Finland
Vol. 48: 523—634, 1976
Maataloustieteellinen Aikakauskirja

LYÖTISTÄ LYÖTTILÄKSI — ERÄÄN KAAKKOIS- HÄMÄLÄISEN KYLÄN VANHINTA ASUTUSHISTORIAA

Abstract: Early history of Lyöttilä village in the
Tawastia province of Finland

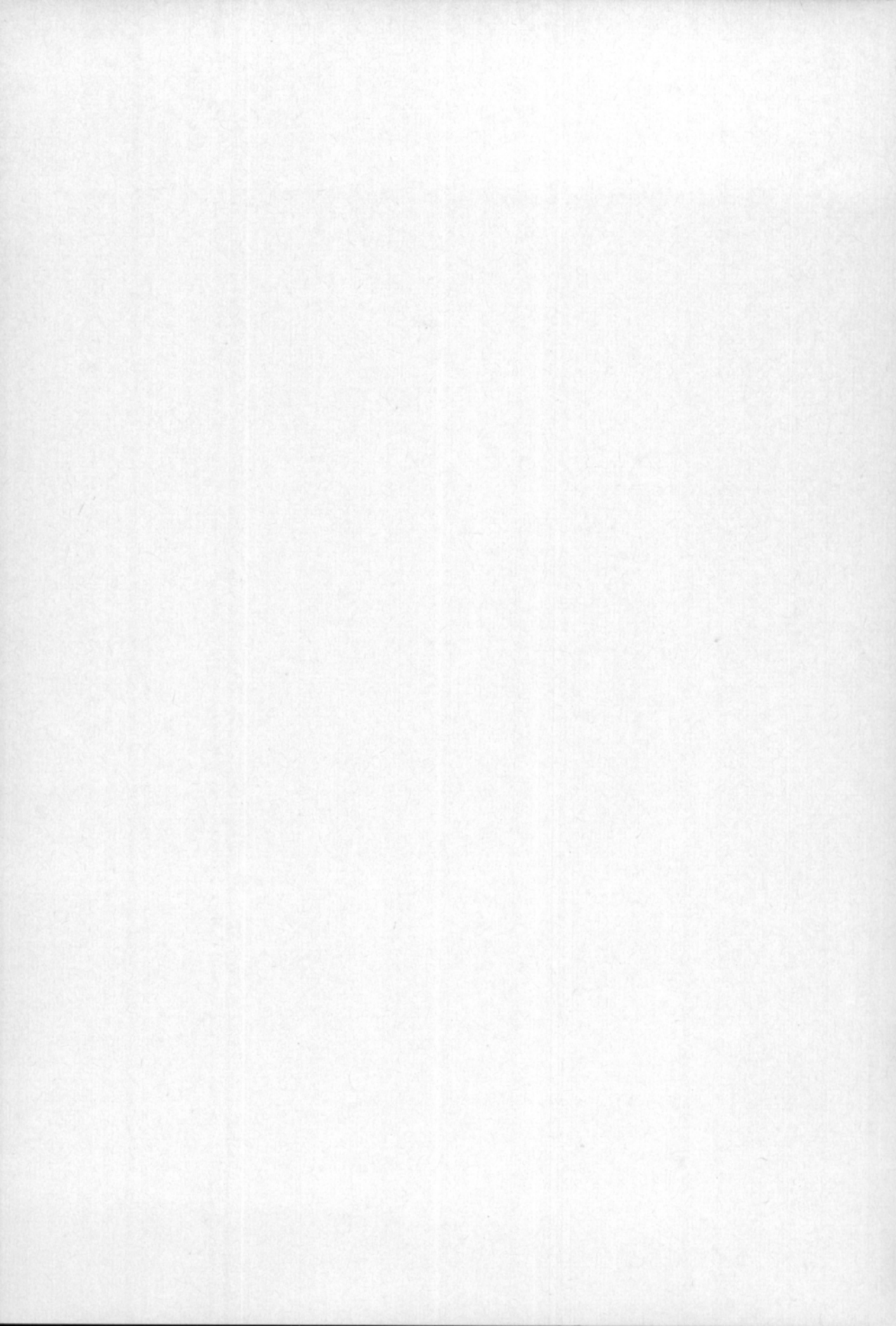
JAAKKO MUKULA ja ANNELI MÄKELÄ

Maatalouden tutkimuskeskus, Kasvinviljelylaitos
Agricultural Research Centre, Institute of Plant Husbandry
SF-01300 Vantaa 30

SUOMEN MAATALOUSTIETEELLINEN SEURA HELSINKI

SISÄLTÖ

Abstract	527
I. Johdanto	527
II. Asutuksen yleiskehitys Kaakkois-Hämeessä keskiajan lopulla	529
III. Lyötti-sanana alkuperä	532
IV. Vanhan Lyötilän asuttaminen	534
1. Kurjalan eräkauteen vanha jako 1458—1465	534
a. Kanta-Lyötilä	534
b. Marjaniemi	538
c. Pilkanmaa	539
d. Pyhäniemi ja Vitsakorpi	540
2. Niemenkylä (Pappila) 1443—1610	554
3. Lyötilän maakirjakylä 1539—1712	560
4. Pilkanmaan maakirjakylä 1600—1712	577
a. Kyöperilän siirtokylä	578
b. Pilkanmaan siirtokylä	582
V. Jakokunnan yhteiset takamaat	589
a. Toittulanmaa (Nirvinen)	589
b. Kymijoen länsipuolinen takamaa	594
VI. Isonjaon toimittaminen	598
1. Lyötilän ja Kyöperilän jakokunta 1782—1791	599
a. Pappila erotetaan	599
b. Lyötilän sikopiirinmaa	604
c. Kyöperilän sikopiirinmaa	605
d. Nirvistenmaa (Toittulanmaa)	608
e. Kymenlaaksonmaa	613
2. Kantatalojen tilusjärjestelyt ja liikamaan asuttaminen 1776—1800	618
3. Lyötilän ja Kyöperilän uusi raja 1799	622
VII. Lähteet ja kirjallisuus	624
Lyhenteet	634

MUKULA, J. & MÄKELÄ, A. 1976. **Early history of Lyöttilä village in the Tawastia province of Finland.** J. Scient. Agric. Soc. Finl. 48: 527—634.

Abstract. Lyöttilä village, located in the parish of Iitti, southeastern Tawastia, was established in the 15th century on a remote land holding of the Kurjala noble estate. Before the agricultural settlement, this area was divided into four parts, Lyöttilä proper, Marjaniemi, Pilkanmaa, and Pyhäniemi or Vitsakorpi. In 1458 a man named Peter Lötti obtained a legal ratification for his ownership of Lyöttilä proper. By 1539 fourteen farms were situated in the area.

In 1538 Kurjala rented Marjaniemi to the inhabitants of Lyöttilä proper and gave up Pilkanmaa, probably at the same time. Pyhäniemi was held by Kurjala until the beginning of the 17th century as a secret horse breeding farm defaulting taxes.

Two large uninhabited woodland areas, Toittulanmaa and, what was later named Kymentaustanmaa, as well as an adjacent one-farm community, Niemenkylä, were also included in the medieval Lyöttilä. The parish church of Iitti was established on the Niemenkylä area at the beginning of the 16th century, resulting in the removal of the Niemenkylä farm into the area of Lyöttilä proper.

Two new villages, Pilkanmaa and Kyöperilä, grew from Lyöttilä proper in the late 16th century. Similarly, Niemenkylä was separated from Lyöttilä as a landed estate of the parish priest, or «Pappila», and later developed into a separate village named Kirkonkylä («Church Village»).

I. Johdanto

Lyöttilän kylä sijaitsee Iitin pitäjässä Salpausselän pohjoispuolella, paikassa, jossa Kymijoki tekee mutkan pohjoiseen. Kylän syntyvaiheet liittyvät Kaakkois-Hämeen uudisasutukseen keski-ajan lopulla, kuten AIMO HALILA on *Iitin historia* -teoksessaan esittänyt.¹ Suur-Hollolan kylien idässä ja kaakossa sijainneet erämaakappaleet alkoivat tällöin yksi toisensa jälkeen siirtyä uudisasukkaiden omistukseen.² Tätä kehitystä, jota suomalainen historiantutkimus ei ole käsitellyt samassa määrin kuin läntisen tai pohjoisen Hämeen erätaloutta ja uudisasutusta,³ puhumattakaan rikkaasta satakuntalaisesta erämaatutkimuksesta, on kiintoisaa seurata yhden jakokunnan puitteissa etsimällä kaikki saatavissa olevat lähteet myöhäiskeskiajalta alkaen.

Hollolan syyskäräjien tuomiolla vuonna 1458 muuan Pietari Lyötti (*Peter Lötti*) sai haltuunsa maa-alueen, joka vastaa nykyisen Lyöttilän kylän keskeistä osaa Kymijoen mutkassa, Pellinginselän itäpuolella.⁴ Tämän tuomion Halila on katsonut merkinneen Lyöttilän pysyvän asutuksen alkamista ja kylän nimittämistä sinne muuttaneen miehen mukaan. Alueen edullisen

sijainnin huomioon ottaen Halila kuitenkin pitää mahdollisena, että paikalla olisi aikaisemminkin ollut asutusta, joka sitten syystä tai toisesta olisi myöhemmin hävinnyt.⁵ Toisaalta Lyöttilän kasvaminen vuoteen 1539 mennessä, siis parin—kolmen sukupolven kuluessa, 12 taloa ja 28 jouta käsittäväksi kyläksi,⁶ mikä varovaisenkin arvion mukaan edellytti yli 100 asukkaan yhteisöä, on näiden tulkintojen nojalla vaikeasti selitettävissä. Pyrimme seuraavassa valottamaan tätä kysymystä suorittamiemme vertailevien tutkimusten nojalla sekä seuraamaan Lyöttilän asutuksen kehitystä uudella ajalla aina isonjaon rajankäynteihin saakka.

Käyttämämme lähteet ovat toisaalta oikeudellisia — kihlakunnantuomarin, laamannin, maanjako-oikeuden tai muun tuomioistuimen antamia tuomioita ja niihin liittyvää kartta-aineistoa sekä toisaalta kameraalisia — kruunun verohallinnossa syntyneitä tai yksityisten suurmaanomistajien omaisuudettaan laatimia selvityksiä.

Keskiaikaisista ja 1500-luvun oikeudellisista lähteistä tärkeimmät ovat:

- (1) »Kaakkois-Hämeen tuomiokirja 1443—1502»,⁷
- (2) otteet vanhoista tuomiokirjoista ja yksittäisistä rajatuomioista,
- (3) Brocmanin »Diplomatarium».⁸

Näistä ensiksi mainitun on REINHOLD HAUSEN julkaissut teoksessaan *Bidrag till Finlands Historia*.⁹ Se ei oikeastaan ole tuomiokirja sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan kokoelma valikoituja otteita rajatuomioista. Kokoelma on läpikäynyt monivaiheisen kopiointi- ja säilytyshistorian, mikä merkittävästi vähentää sen luotettavuutta.¹⁰

Yksittäisiä Lyöttilää sivuavien tuomioiden otteita on säilynyt mm. 1600- ja 1700-lukujen tuomiokirjoissa (VA), Wreden »kopiokirjassa» (VA)¹¹, Kurjalan kartanon kokoelmissa (HMA) ja Pilkanmaan kartanon arkistossa. Eräät näistä ovat vidimoituja, mutta niidenkin tulkintaa vaikeuttaa joskus tuomarin nimen tai vuosiluvun virheellisyys.

Ruotsalaisen arkistokeräilijän NILS REINHOLD BROCMANIN kokoelmaan sisältyvä aineisto on ilmeisesti luotettavaa, mutta tässä kokoelmassa tuomioiden sisältöä on referoitu vain lyhyesti. Hausen on teoksessaan *Finlands medeltids-urkunder* painattanut nämä referaatit sekä referoinut useimpia 1600- ja 1700-lukujen tuomiokirjoista löytyvien keskiaikaisten tuomioiden otteita.¹²

Nuorempi oikeudellinen lähdeaineisto sisältyy pääasiallisesti 1600- ja 1700-lukujen renovoituihin tuomiokirjoihin. Myös konseptituomiokirjoja on säilynyt 1720-luvulta alkaen, ja niiden ensimmäisiin vuosikertoihin sisältyy tietoja, jotka renovoituista laitoksista puuttuvat (vrt. s. 545). Muilta osin konseptituomiokirjat ovat yleensä renovoitujen kanssa identtisiä, mutta joissakin yksittäistapauksissa — vastoin yleistä käsitystä — jälkimmäisiä puutteellisempia.

Isonjaon toimeenpanoa koskevat oikeudelliset selvitykset sisältyvät maanjako-oikeuksien pöytäkirjoihin, joista pääosa on Valtionarkistossa. Niihin liittyvät kartat ja laaja asiakirja-aineisto ovat kuitenkin Maanmittaushallituksen ja Kymenläänin maanmittauskonttorin arkistoissa. Lisäksi useita karttoja on revisio-oikeuden kokoelmissa Ruotsin *Riksarkivissa*. Itse kartoista on saatu valokuvajäljennökset Valtionarkistoon, mutta karttoihin liittyviä akteja

ei ole kuvattu. Näihin revisio-oikeuden akteihin sisältyy runsaasti Lyöttilää ja sen naapurikyliä koskevaa aineistoa, jota ei ole muualta saatavissa.

Lyöttilän isoonjakoon liittyviä papereita on myös Kymenkartanonläänin lääninkanslian asiakirjakokoelmissa Mikkelin maakunta-arkistossa. Kokonaiskuvan saaminen useihin arkistoihin jakaantuneesta Lyöttilän isojakoprosessin aineistosta onkin sen vuoksi ollut erityisen työlästä.

Tärkeimmät käyttämämme kameraaliset lähteet ovat toisaalta vuodesta 1539 alkavat maakirjat eli kruunun vuotuisen pääveron nominaaliluettelot sekä toisaalta 1630-luvulta alkavat henkikirjat. Näitä täydentävät kirkolliseen verotukseen liittyvät lehmäverovoi- ja kymmenysluettelot, apuveroja koskevat kylvö- ja karjaveroluettelot, eräät 1600-luvun väenottoluettelot sekä hopeavero- ja *hjonelags*-luettelot. Arvokkaita lisätietoja sisältyy myös rästiluetteloihin ja erityisesti Akseli Leijonhufvudin maantarkastukseen (1589), Juhana Ottenpojan autiotarkastukseen (1607) sekä reduktiomaakirjoihin. Talokohtaiset tutkimukset, erityisesti talojen yhdistyminen ja jakaantuminen sekä isännän vaihtuminen ovat riittävällä varmuudella selvinneet vasta vertaamalla näitä lähteitä toisiinsa. Samalla ovat paljastuneet satunnaiset kirjureiden tekemät nimivirheet.

Eräitä Lyöttilää sivuavia hallinnollisia asiakirjoja olemme löytäneet myös Porvoon tuomiokapitulin kirjeistä (vrt. s. 559) sekä kamarikollegion kirjeistä Ruotsin *Riksarkivissa* (vrt. s. 620).

Käyttämistämme yksityisistä kameraalisista lähteistä tärkeimpiä ovat Arvid Henrikinpoika Tavastin tilikirjat vuosilta 1571–1597.¹³ Niihin sisältyy Lyöttilää koskevia, verottajalta salattuja tietoja, joita ei muualta ole saatavissa (vrt. s. 540 ja 541).

II. Asutuksen yleiskehitys Kaakkois-Hämeessä keskiajan lopulla

Kruunun verohallinto järjestettiin Suomessa 1400-luvun ensimmäisinä vuosina ns. hallintopitäjittäin, jotka tasattiin kollektiivisen verotuksen takia yhtä suuriksi. Hämeeseen muodostetut pitäjät olivat 40-koukkuisia ja jakaantuivat neljään 10-koukkuiseen neljänneskuntaan. Kun vuonna 1436 määrättiin, että rälssi oli poistettava veronalaisen maan joukosta, hallintojakoa oli uusittava, jotta neljänneskunnat olisivat jälleen keskenään samankokoisia. Tämän jälkeen ei tiedetä kruunun antaneen määräyksiä, jotka olisivat koskeneet hallinnon muuttamista, vaan 1500-luvun lähteistä paljastuu yleensä tämä 1400-luvun pitäjä- ja neljänneskuntajako. Kun laskee maakirjoista poistetun rälssin vuotuistilitysten ja maakirjojen ilmoittaman koukkusumman, pitäjät osoittautuvat 40-koukkuisen järjestelmän mukaisiksi.¹

Hollolan kihlakunta muodostaa kuitenkin poikkeuksen Hämeen yleisestä pitäjäajaosta, sillä sen hallintopitäjät eivät ole 1500-luvun lähteissä tasaisesti 40-koukkuisia, vaikka ottaisi huomioon rälssinkin. Vanhimman maakirjan mukaan Kaakkois-Hämeessä oli Hollolan, Tennilän ja Asikkalan hallintopitäjät ja itsenäisinä mihinkään pitäjään kuulumattomina Ruuhijärven

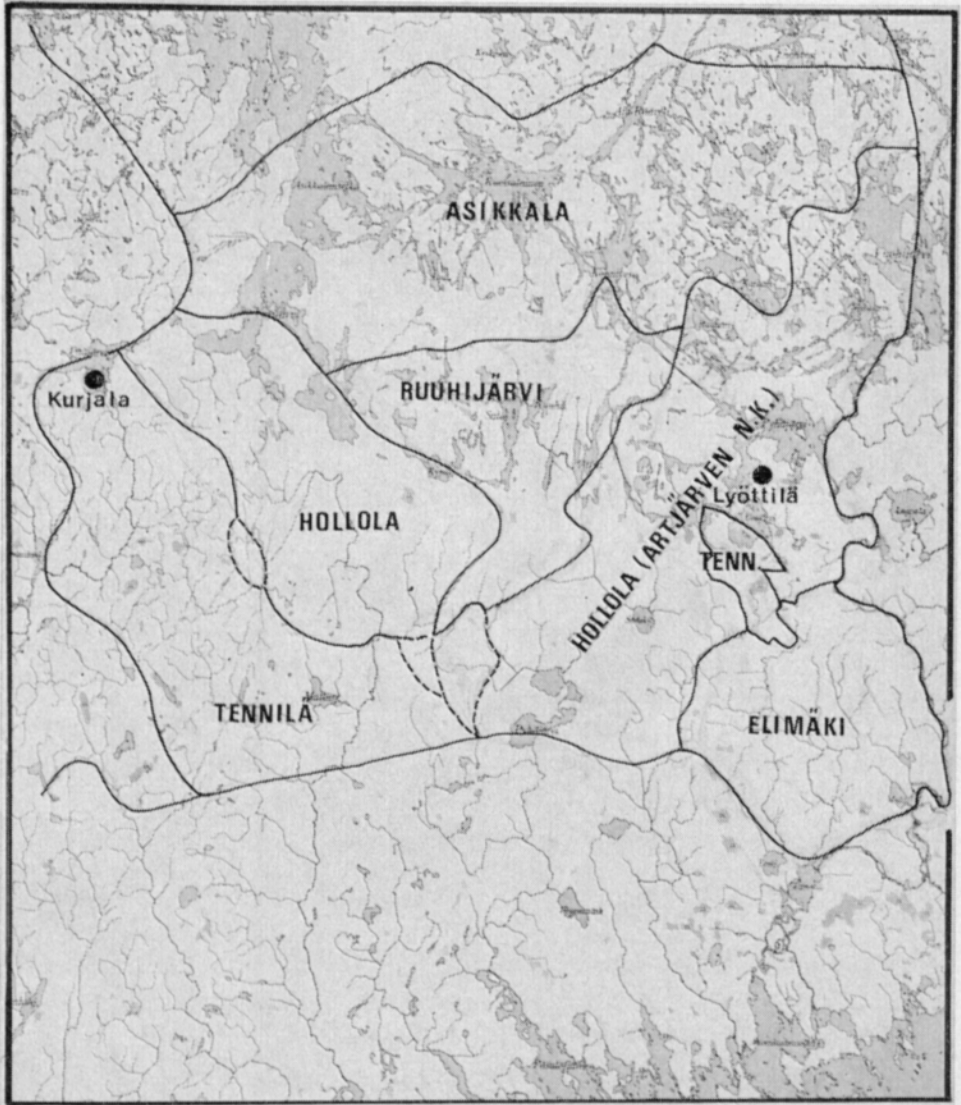
ja Elimäen neljänneskunnat; koukkujen summa oli noin 140.² Tämä tilanne selittyi sillä, että alueella oli tapahtunut 1400-luvun verojärjestelyjen jälkeen uudisasutusta, mistä aiheutui myöhemmin 1500-luvulla myös uuden hallintopitäjän eli Uudenkylän perustaminen.

Kun neljänneskunta oli veronmaksuyhteisö, joka vastasi kollektiivisesti huomattavasta osasta kruunun kantamia veroja, oli luonnollista paitsi neljänneskuntien alkuperäinen tasaaminen yhtä suuriksi myös se, että tällainen veronmaksajakunta oli maantieteellisesti yhtenäinen, naapurikylistä muodostunut. Tällaisia neljänneskunnat olivatkin muualla Hämeessä paitsi läänin kaakkoisrajalla, jossa lähikylät eivät kuuluneet aina samaan neljänneskuntaan vaan jakaantuivat seuraavasti:

Asikkalan hallintopitäjän ja Ruuhijärven neljänneskunnan kaakkoispuolinen alue, jossa Lyöttilä sijaitsi, kuului Hollolan kylien vaikutuspiiriin, ja tänne muodostui Hollolan hallintopitäjän Artjärven neljänneskunta (kuva 1). Kesellä tätä vyöhykettä oli Tennilän pitäjän Tennilän neljänneskuntaan kuulunut alue, joka käsitti Lyöttilän eteläpuoliset kylät, Niinimäen ja Radansuun. Lyöttilän länsipuolinen Kauramaa ja itäpuolinen Keltti taas luettiin Hollolan Artjärveen. Luoteisesta naapurista Kimolasta ja pohjoisesta Jaalasta osa luettiin Artjärveen, osan kuulussa Tennilän Käikkälään, osan Ruuhijärveen ja Jaalasta lisäksi osan Lammin hallintopitäjän Kataloisten neljänneskuntaan.³

Miten tämä hajanaisuus on selitettävissä? Kun neljänneskunta oli talonpoikainen veronmaksajakunta, oli luontevaa, että tietyistä kylästä lähtenyt uudisasukas osallistui entisen neljänneskuntansa verokuorman maksamiseen, vaikka käytännössä olisi ollut yksinkertaisempaa liittyä lähimpään neljänneskuntaan. Näin siis tämä jakaantuneisuus kuvastaa vanhoja omistussuhteita ja paljastaa, mistä suunnasta asutus on mihinkin uudiskylään syntynyt. Toisaalta tätä sääntöä ei kuitenkaan voi pitää ehdottomana, koska verottajan työnä oli jatkuvasti tasata neljänneskuntia kollektiivisen verotuksen takia yhtä suuriksi.

Itse Lyöttilä luettiin vielä Hämeen vanhimmassa maakirjassa vuonna 1539 Hollolan hallintopitäjän Artjärven neljänneskuntaan. Tämän perusteella voisi ainakin pääosan Lyöttilän aluetta olettaa kuuluneen eräkaudella Hollolan kylille. Yllättävää kyllä, tästä ei ole todisteita. Sen sijaan useat asiakirjalähteet viittaavat eräiden varsin lähekkäin sijainneiden Tennilän kylien eräkautisiin omistuksiin Lyöttilässä. Niinpä Lyöttilän Toittulanmaan tiedetään kuuluneen Tennilän pitäjän Tennilän neljänneskunnan Korpikylälle (nyk. Hollolassa) ja Maavehmaalle (nyk. Kärkölässä) sekä Laurinmaan Korpikylälle.⁴ Lyöttilän keskeinen alue eli Kanta-Lyöttilä sekä Kymijoen länsipuolinen Pyhäniemi taas kuuluivat aivan samalla seudulla olevalle Kurjalan kartanolle, joka sijaitsi Tennilän pitäjän Käikkälän neljänneskunnan Kosken kylässä (nyk. Koski Hl., vrt. s. 534 ja 540). Kurjalan kartano oli saanut rälssivapauden kuningas Kaarle Knuutinpojalta 16. 8. 1455,⁵ ja mahdollisesti tämä rälssi on vieläkin vanhempaa perua. Kartanon uskotaan muinoin kuuluneen Kurkisuvulle, joskaan tästä ei ole suoranaisia todisteita.⁶ Vuonna 1455 omistajana oli Jöns Pälsinpoika. Rälssiä perustettaessa Kurjalaan on todennäköisesti liitetty useita taloja takamaineen, joista osa oli sijainnut nykyisen Lyöttilän kylän paikalla ja siten joutunut Kurjalan omistukseen.

Kuva 1. Kaakkois-Hämeen hallinnollinen jako keskiajan lopulla. Lyöttilä kuului Hollolan hallintopitäjän Artjärven neljänneskuntaan.

Fig. 1. Administrative division of southeastern Tavastia at the end of the Middle Ages. Lyöttilä was a part of the Artjärvi quarter of Hollola parish.

Vanhan Lyöttilän koillisosan eli Pilkanmaan on uskottu keskiajan lopulla kuuluneen Valkealan Oravalalle, joka sijaitsee alueen itäpuolella. Tämä käsitys on perustunut erääseen Bengt Lydikenpoika Djäknin noin vuonna 1458 antaman tuomion virheelliseen tulkintaan. Todellisuudessa myös Pilkanmaa kuului 1400-luvulla Kurjalan kartanolle, ja mahdollisesti sekin oli entisiä Kosken kylän eräkautisia nautinta-alueita (vert. s. 539).

Oikeudellisesti Lyöttilä luettiin keskiajan lopulla Hollolan kihlakuntaan ja kirkollisesti Hollolan kirkkopitäjään. Vuodesta 1516 alkaen Lyöttilä luettiin silloin perustettuun Iitin kirkkopitäjään.⁷

III. Lyötti-sanan alkuperä

Lyötti on diftongioitunut muoto laidunta tai karjamaata tarkoittaneesta muinaisruotsin *löt*-sanasta. Samaa alkuperää oleva appellatiivi esiintyy myös norjan (*laut*), viron (*laut*) ja vatjan (*lauta*) kielissä. *Löt* on johdettavissa *luta*-verbistä, ja alunperin se on kuvannut viettävää rinteä (*sluttning, lutning*). Asumukset sijaitsivat muinoin mäkien laella, pellot niiden välittömässä läheisyydessä ja laitumet etäämpänä rinteessä tai notkossa, jota alkuperäinen kantasana kuvasi. Laitumen etäisyys talosta tai kylästä on myöhemmin antanut *löt*-sanalle myös takamaata kuvanneen sivumerkityksen.¹

Laidunta tarkoittaneena appellatiivina *löt* tunnetaan Suomessakin keskiaikaisista asiakirjalähteistä.² Suomenruotsin murteissa sana on kuitenkin diftongioitunut muotoon *löwt*, jota suomalaismurteissa vastaavat tavallisimmin *loutti* ja *louttu*. Myös *löytti*- ja *löyty*-muotoja on näin syntynyt.³ Ö-vokaalin diftongioituminen *yö*:ksi on nuorempaa perua ja harvinaisempaa. ERICH SCHRODERUKSEN *Lexicon latino-scondicum*⁴ ja *Suomenkielen etymologinen sanakirja*⁵ tosin tuntevat muodon *lyötti* ja epäilemättä *lyötti* on tähän rinnastettavissa. Tiedot *yö*-muotojen levinneisyydestä kuitenkin puuttuvat.⁶

Lyöttilän kylän nimi kirjoitettiin vanhimmissa lähteissä ja vielä pitkään uudella ajalla miltei säännöllisesti ruotsinkielistä kantasanaa vastaaviin muotoihin *Lötilä, Löttilä, Lötele, Lötelä* jne. Diftongioitumista esiintyi vain satunnaisesti ja tällöinkin *yö*:n asemesta *öy*:ksi (*öij*). *Yö*-diftongia (*jiö*) ja sitä vastaavia *iö*-muotoja (*Lijöttilä, Liöttilä* jne.) alkoi asiakirjoihin ilmaantua satunnaisesti 1600-luvulla, mutta yleisiksi ne tulivat vasta 1700-luvulla ja vallitsiviksi 1800-luvun jälkipuoliskolla.⁷ *Yö* näyttää siis oikeinkirjoituksessaan olleen myöhäissyntyisempi ja kenties myös vaikeammin suomenkieleen sopeutuva. Tämä osaltaan selittänee sen suhteellisen harvinaisuuden.

Lyöttilän kylän alue on keskeiseltä osaltaan runsasniittyinen ja kolmelta taholta vesien saartama, helposti aidattavissa ja pedoilta suojattavissa. On siis perusteltua olettaa kylän saaneen nimensä muinaisen karjamaan eli *lyöttin* mukaan. Myös Kanta-Lyöttilän rajaojan jatke on aikoinaan ollut nimeltään *Lyöttin oja* (*Loitenoja*)⁸. Sen sijaan Kanta-Lyöttilään Pellinginselästä työntyvä *Lautanlahti* (nykyisin Lampurinlahti) on ilmeisesti saanut nimensä *lauta*-asuisesta *löt*-sanan johdannaisesta. Juuri tämän lahden rantoja ympäröivät laajat niityt, joita *lautalla* ilmeisesti on tarkoitettu.

Löt-sanasta suoraan johtuneita paikannimiä on Suomesta kerätty parisensikymmentä. Yleisimpiä ovat *Löt*-asuiset talonnimet. Niitä esiintyy pääasiallisesti ruotsinkielisellä rannikkoalueella.⁹ Toisaalta termin lainautuminen suoraan Hämeeseen on ymmärrettävissä, koska *Löt* on sen Uplannin pikkupitäjän nimi, josta on tallella »Hämeenkävijäin» (*Tafaister*) riimukivi.¹⁰

Löyty-asuiset paikannimet ovat edellisiä huomattavasti yleisempiä. Suurin osa niistä on epäilemättä *löytää*-verbin partisiippeja, mutta joukossa saattaa esiintyä myös suomenruotsin *löwt*-sanasta johtuneita nimiä. Huomio kiintyy tässä yhteydessä erityisesti kahteen Suomen suurimpaan *Löyty*-nimiseen niittyalueeseen. Ne sijaitsevat suhteellisen lähellä Iitin Lyöttilää, toinen 30 km²:n laajuinen Kouvolan ja Viialan rajalla ja toinen 3,4 km²:n laajuinen

Elimäellä. Edellisen vanhin tunnettu ortografinen asu *Löijtinso* (Löytinsuo) on vuodelta 1633 ja viittaa selvästi suomenruotsin *löwt*-sanaan,¹¹ kun taas jälkimmäisen vanhin kirjoitusasu, *Lijötun nijttu* vuodelta 1668 pohjautuu suomalaismurteiden *lyöttö*-sanaan,¹²

Lyötti(lä)-asuiset paikannimet ovat hyvin harvinaisia. Tähän mennessä kerätyt Suomen nimiarkiston kokoelmat käsittävät Lyöttilän kylännimen lisäksi vain kolme *Lyötti(lä)*-nimistä taloa (Elimäki, Mäntyharju, Tammela) sekä viisi tämännimistä niittyä, peltoa ja laidunta (Alajärvi, Askola, Huittinen, Luumäki, Valkeala).¹³

Sukunimenä esiintyvät *Lötti*, *Lööthi*, *Lötinen*, *Löyttinen* ja *Lyötti* («Yöletti») eräissä keskiaikaisissa lähteissä. Halila arvelee Lyöttilän kylän saaneen nimensä sinne muuttaneen miehen, Pietari Lyötin (*Peter Lötti*) mukaan ja tämän olleen kotoisin Hollolasta.¹⁴ Tästä ei kuitenkaan ole suoranaisia todisteita.

Muuan Pietari Löyttinen (*Peter Löijtinen*) mainitaan Lyöttilän naapurikylässä Kauramaalla vuonna 1460 erään Rautiainen-nimisen perikunnan maa-alueen rajoja koskevan tuomion toisena osapuolena.¹⁵ VÄINÖ SUOMAA samaistaa Pietari Löyttisen Pietari Lyöttiin sekä Rautiaiset erääseen Luukasnimiseen mieheen, joka vuonna 1458 kiisteli Pietari Lyötin kanssa Lyöttilän alueista.¹⁶ Löyttiseen nähden Suomaan kanta perustuu siihen, että Kauramaa rajoittuu Lyöttilään Kymijoen länsipuolella ns. Kymentaustanmaalla (vrt. s. 594). Pietari Lyötille vuonna 1458 tuomittu alue ei kuitenkaan sijainnut Kymijoen länsipuolella (vrt. s. 537).

Muutamaa vuotta myöhemmin (1469) Kauramaan Reko Rautiaisen ja erään Pietari Eerikinpojan alueiden rajaksi tuomittiin *Selenkangas pää*, *Laukian meki*, *Takaioen sw*, *Humarmeki*, *Kaitasuo* ja *Rausi ioen sw*.¹⁷ Kysymys oli vanhasta Kauramaan ja Niinimäen Sakkilanmaan rajasta,¹⁸ jonka kulkusuunnan HEIKKI KOKKONEN on tulkinnut virheellisesti.¹⁹ Sama virhe toistuu *Iitin historia*-teoksessa.²⁰

Mikäli Pietari Eerikinpoikakin on sama henkilö kuin Pietari Lyötti, olisi tämän täytynyt omistaa maata myös Niinimäen Sakkilanmaalla. Pietari Eerikinpoikaa koskevan tuomion epätarkka sanamuoto viittaa kuitenkin siihen, että hän, kuten muutkin Reko Rautiaisen vastapuolena samassa tuomiossa esiintyneet henkilöt, olisi ollut Elimäeltä eikä Lyöttilästä.²¹

Muuan Lauri Löyttinen (*Lars Lötinen*, *Lars Löytinen*) mainitaan Hollolan käräjien lautamiesluetteloissa vuosina 1458–1466²² ja P a a v a l i Lyötti (*Paulus Lööthi de Portas*) eräässä Tammelan kirkosta löydetyssä henkilöluettelossa noin vuodelta 1470.²³ Kummankaan mahdollisesta yhteydestä Lyöttilän kylännimeen ei ole tietoja. Sen sijaan Uudenkylän käräjillä maantarkastusmiehenä vuonna 1474 esiintyneen Mikko Lyötin (*Michel Yöletti*) voidaan melkoisella varmuudella päätellä olleen Lyöttilän kylästä kotoisin. Tämä käy välillisesti ilmi tarkastusmiesten luettelosta, jossa heille on merkitty sukunimeksi kylännimi tai sen johdannainen (*Peter Jaalast*, *Michel Yöletti* jne.)²⁴

Löt-sanasta johtuneet sukunimet hävisivät Hämeestä 1500-luvulla syystä, että hallinnollisessa käytännössä talonpoikien sukunimet (ja liikanimet) korvattiin Ruotsista saadun esimerkin mukaisesti patronymeillä. Itä-Suomessa,

jossa sukunimet säilyivät, Löyttinen-nimi esiintyi satunnaisesti vielä 1500- ja 1600-lukujen asiakirjalähteissä.²⁵

Uudelleen talonpoikien sukunimet alkoivat yleistyä Hämeessä vasta 1700-luvulla, talonnimien tultua käyttöön. Tällöin merkittiin Elimäen Hongiston kylässä erään Juhana Juhananpojan sukunimeksi *Lyötti (Lötti)*²⁶ Hän asui isoavihaa edeltäneinä vuosina *Luukas*-nimisestä kantatalosta erotetussa *Lyöttilä* -nimisessä talossa. Tämä talo hävisi maarekisteristä isonjaon toimeenpanon yhteydessä vuonna 1921, jolloin Hongiston kylän vanhat kantatalot yhdessä Kesolan ja Huitelan talojen kanssa yhdistettiin Hongistonimiseksi yksinäiseksi maakirjataloksi.²⁷

Kun myös Pietari Lyötin vastapuolena Hollolan käräjillä vuonna 1458 esiintyi Luukas-niminen mies ja kun Sakkilanmaan omistuksesta kauramaalaisten kanssa vuosina 1460 ja 1469 kiistelleen Pietari Eerikinpojan (Löyttinen?) jäljet viittaavat elimäkeläiseen alkuperään, herää kysymys, olisiko Elimäen ja Iitin Lyöteillä jotakin yhteyttä keskenään.

IV. Vanhan Lyöttilän asuttaminen

1. Kurjalan eräkautinen vanha jako 1458—1465

a. *Kanta-Lyöttilä*

Hollolan syyskäräjillä 13. 10. 1458 Pietari Lyöttille tuomitun alueen rajat olivat seuraavat:

*Vrajoki och
Vrajärfwi,
Rajaoia,
Netkeme iärwi,
nedh med åän,
Saapaslaaxi
Tallwitie
twert öfver en Måsa
till Lautanlaaxi och sedan
vtt med Kijmin
intill Vrajoki igen.*

Tuomion toisena osapuolena esiintynyt Luukas-niminen mies tuomittiin 3 mk:n sakkoon kateudesta Pietaria kohtaan tämän saavuttamien rajojen vuoksi.¹

Pietari Lyötin alue tuli aikanaan käsittämään pääosan Lyöttilän kantal kylän peltoaluetta ja sikopiiriä, joten on paikallaan nimittää sitä *Kanta-Lyöttiläksi*.

Kanta-Lyöttilän rajatuomio on myöhemmin vahvistettu Hans Djäknin kihlakunnantuomiolla 14. 10. 1464² ja Herman Flemingin laamannintuomiolla 1. 3. 1580.³ Sitä sivuavat myös Eerik Flemingin laamannintuomio 31. 1.

1538⁴ ja Sten Fincken kihlakunnantuomio 1595 (s.d.)⁵ Viimeksi mainitun konseptikappale on säilynyt lähes täydellisenä ja on sisällöltään seuraavanlainen:*)

- (1) *Kom för rätta lötti(lä boar)** ... rog ... (the)sse Efter S(krefne) som med wälbördig Man Steen Fincke till Pepot, befallningsman opå Tauastehus och Johan (Hin)derson heredzfougte i Hollola häredhe haffue warid opå en Sijn och ransakan Mattz Persson Jala, Lasz Arfuedson Vehmas, Hindrich Arfuedson Kimola, Hindrech Stafanson Seijchtis, Lasz Larson Kimole, Johan Morthenson, Nijbij, emillan Arfued Hinderson Tauast till Curiala om then frlse iorden Löttile boar bruke af Kuriala gamble skifte effter som Her Erich Flemings lagmans doom wijdare förmäler. Så at thet är aff Curiala gårdh wtskifft för en tredie deell och sedan ther af wtgöre skatten till förbenemde Curiala och inge annorstedz.*
- (2) *Så är thez befunnit, att Löttele boar tilkommer the ägor som äro innan för tesse efterskrefne råår, förste såsom Hans Diekens häredshöfdinge bref daterad 1464 förmäler, hwilken Herman Fleming med sin lagmans doom stadfästadh dateradh then 1 Martij anno etc. 1580.*

*Förste huffud råå
U r a j o k i,
U r a i e r f u i,
P a i u n o i j a,
N e t k e m ä J e r f f u i
uidh med åån,
S a p a s l a x i,
T a l l u i t i e
twärt öffuer en måsa
till L a u t a l a x i och sedan
uth med K i j m m e n
till U r a i e r f f u i igen*

- (3) *Och hued ägor ther utan förbenemde råår är ther N. M a r i a n i e m i udd thett kommer Curiala till som åthskilies med thesse förbenemde rår*

*S a p a s l a k s i,
T a l u i t i e
tuärt öfver en måsa
till L a u t a l a x i.*

- (4) *Sosom och Curiala tilkommer N i j t k i j m ä å å n them icke igenom then åån komme opå landet utan allene bruke fijskeridh sosom af ålder waridh haffuer obehindrett.*

*) Kappalejako, -numerointi ja harvennuukset kirjoittajien.

**) Alkuperäinen teksti on tältä kohdalta palanut.

Tässä tuomiossa olivat siis osapuolina lyöttäläiset ja Kurjalan kartano. Kysymys oli sen rälssimaan (Marjaniemen) rajantarkastuksesta, jonka Kurjalan kartano oli Eerik Flemingin laamannintuomiolla (31. 1. 1538) vuokrannut lyöttäläisille ja joka käsitti kolmannen osan Kurjalan v a n h a s t a j a o s t a (*gamble skifte*) (1). Hans Djeknin 1464 tuomitsemat (Kanta-Lyöttilän) rajat toistettiin »sellaisina kuin Herman Fleming oli ne laamannintuomiolla 1580 vahvistanut» (2). Rajapaikkojen nimet olivat muutoin samat kuin vuonna 1458 paitsi *Rajaoiasta* käytettiin nimeä *Paiunoia*. Rajaosuus Saapaslahdesta Lautanlahteen erotti Marjaniemen, joka kuului Kurjalalle (3). Lisäksi Kurjala lupasi olla tulematta Nytkimenojan yli muutoin kuin kalaan, kuten vanhastaan on ollut (4). Lopuksi määriteltiin Marjaniemen vuokraehdot (5). Tuomion sanamuodosta on pääteltävissä,

- että Kanta-Lyöttilä oli erotettu Kurjalan entisistä erämaista (Kurjala lupasi olla tulematta Nytkimenojan yli Kanta-Lyöttilän puolelle muutoin kuin kalaan, kuten vanhastaan on ollut),
- että Kurjalalle kuului Kanta-Lyöttilän erottamisen jälkeen vielä kolme »osaa» vanhasta jaosta,
- että yksi näistä »osista», *M a r j a n i e m i*, käsitti Kanta-Lyöttilän pohjoispuolisen niemen ja oli vuokrattu lyöttäläisille (vrt. s. 538),
- että toisen Kurjalan haltuun jääneistä kolmesta »osasta» on täytynyt sijaita Nytkimenojan takana, siis Kanta-Lyöttilän itäpuolella eli nykyisessä *P i l k a n m a s s a* (vrt. s. 539) ja
- että kolmannella Kurjalan haltuun jääneistä »osista» ei todennäköisesti ollut yhteistä maarajaa Kanta-Lyöttilän kanssa (koska sen rajoihin ei viitattu).

Eräiden muiden lähteiden perusteella on pääteltävissä, että kolmas Kurjalan hallussa olleista »osista» sijaitsi Kymijoen länsirannalla nykyisen Kymen taustan pohjoisosassa ja oli nimeltään *P y h ä n i e m i* (vrt. s. 540).

Kanta-Lyöttilän rajatuomiot eivät olleet käytettävissä 1700-luvun lopulla, jolloin Lyöttilän ja sen sikopiirin rajat tarkistettiin isoajakoa varten. Alkuperäisten rajapaikkojen sijaintia ei tietävästi ole muissakaan yhteyksissä myöhemmin tarkistettu. Ne ovat kuitenkin vielä helposti paikallistettavissa. *Vrajoki* tarkoitti epäilemättä nykyistä Kupparinojaa, joka yhdistää Kymijoen Urajärveen ja *Rajaoia* eli *Paiunoia* Matkuslammesta Urajärven Yltiönlahteen laskevaa Yltiönnojaa (nykyisin Muuroja). *Netkeme iärwi* on myöhemmin saanut nimekseen Kollinlampi eli Lamminjärvi (padottu ja kuivattu vuonna 1968). Täältä Pyhäjärveen johtanut *Nijtkijmä ään* tunnetaan nykyisin nimeltä Kollinoja. *Saapaslaaxi* puolestaan on säilyttänyt alkuperäisen nimensä. Suomenkielen asuisena se kirjoitetaan nykyisin muotoon Saapaslahti eli Saapalahti. Täältä alkanut *Tallwitie* on tilustienä edelleen olemassa. Rajapaikkana mainittu *en Måså* tunnetaan nykyisin nimellä Sonnasuo eli Sontasuo.⁶ *Lautanlaaxin* nimi on jo hävinnyt käytöstä, mutta esiintyi vielä suomenkielisessä asussa Lautanlahti M. G. FILLMERIN piirtämässä kartassa vuonna 1748—1749.⁷ Nykyisin sitä nimitetään Lampurinlahdeksi.

b. Marjaniemi

Marjaniemi oli yksi Kanta-Lyötilän erottamisen jälkeen Kurjalan omistukseen jääneistä kolmesta »osasta». Se käsitti Kanta-Lyötilän pohjoispuolella olevan niemen Saapaslahden—Lautanlahden rajaan saakka. Lännessä Marjaniemi rajoittui Pellinginselkään, pohjoisessa Hiidensalmeen (Tyynivesi) ja idässä Pyhäjärveen.

Kurjalan Jöns Mikkelinpoika vuokrasi Marjaniemen lyötiläläisille Eerik Flemingin vahvistamalla laamannintuomiolla 31. 1. 1538. Vuokrasopimus uusittiin Herman Flemingin vahvistamalla laamannintuomiolla 1. 3. 1580, jolloin Kurjalan omistajana oli Arvid Henrikinpoika Tavast. Vuokrasopimukseen liitettiin tällöin ehto, että elleivät lyötiläläiset maksa sovittua vuokraa (*stadga*), Kurjalalla on oikeus antaa Marjaniemi sille, joka sitoutuu maksamaan tuomiossa vahvistetun vuokran. Kurjala siis pidätti itselleen oikeuden perustaa Marjaniemeen rälssitila ja ottaa tilalle lampuoti.¹

Toisen kerran Marjaniemen vuokrasopimus uusittiin vuonna 1595 Sten Fincken vahvistamalla kihlakunnantuomiolla. Tällöin vuokran suuruudeksi määrättiin 2 1/2 puntaa ruista ja ohraa.

Tietoja Marjaniemen vuokran perimisestä on säilynyt Arvid Tavastin tilikirjoissa vuosilta 1571—1598.² Vuokra maksettiin 1570- ja 1580-luvuilla ohrana — vuosittain 5 karpiota ja rahana — vuosittain 1 1/2 mk. Vuonna 1571 vuokran suorittajaksi merkittiin Lyötilän Maunu (*Mons i Löttele*), ilmeisestikin Lyötilän Maunu Pekanpoika, yksi maamme sen ajan varakkaimpia talonpoikia.³

Vuosina 1593—1596 Marjaniemen vuokra maksettiin kalana, josta »tynnyrikalaa» 2—4 3/4 tynnyriä ja muuta kalaa — kuivattua haukea, lahnaa sekä ahvenia ja särkiä — yhteensä 14 1/2—19 leiviskää. Vuokrasopimusta oli siis tällä välin muutettu, mahdollisesti vuoden 1580 tuomion perusteella. Vuonna 1596 Kurjalan tileihin ilmaantui myös aitta (*visthus*), ja täältä Kurjalalle oli toimitettu ruista 1 1/2 puntaa ja ohraa 4 1/2 pannia eli yhteensä lähes vuoden 1595 vuokrasopimuksessa ilmoitettu määrä viljaa. Lisäksi »sepän» ilmoitettiin toimittaneen Kurjalaan 2 leiviskää rautaa (= rikastettua järvimalmia).

Arvid Tavast ja hänen poikansa Iivar Tavast teloitettiin poliittisen oikeudenkäynnin jälkeen vuonna 1599 ja samalla heidän omaisuutensa, mm. Kurjala, tuomittiin kruunulle menetetyksi. Tähän päättyivät myös Marjaniemeä koskevat asiakirjalähteet lähes kahden vuosisadan ajaksi. Arvid Tavastin leski, Margareta Martintytär sai tosin jo vuonna 1601 Kaarle IX:n päätöksellä Kurjalan takaisin haltuunsa sillä perusteella, että hän oli aikanaan perinyt sen isältään Martti Jönsinpojalta.⁴ Leski Margaretan kuoltua suoritettussa perinnönjaossa vuonna 1617 Kurjalan sai haltuunsa Sten Iivarinpoika Tavast.⁵ Hänen aikanaan toteutettiin Lyötilässä Kurjalan omistusten uudelleen järjestely, jonka yhteydessä Marjaniemi luovutettiin lyötiläläisille (vrt. s. 541). Tämä merkitsi samalla Marjaniemen liittämistä Kanta-Lyötilän sarkajakoon ja Lyötilän sikopiirin laajenemista pohjoiseen. Muistona Marjaniemen nimestä on enää jäljellä samanniminen pientila sen (talvi)tien varrella, joka Kanta-Lyötilän alkuperäisessä rajatuomiossa mainittiin.

c. *Pilkanmaa*

Toinen Kanta-Lyöttilän erottamisen jälkeen Kurjalan haltuun jääneistä «osista» oli nimeltään *Pilkanmaa*. Se sijaitsi Kanta-Lyöttilän koillispuolella, Nytkimenjoen takana. Pilkanmaan kuuluminen Kurjalalle käy välillisesti ilmi Hans Djäknin vuonna 1464 vahvistamasta Kanta-Lyöttilän rajatuomiosta, jonka mukaan Kurjala ei tule Nytkimenjoen yli maalle (lyöttiläläisten puolelle) muutoin kuin kalaan, kuten esteettä vanhastaan on ollut.¹

Historiantutkijain tähänastisen käsityksen mukaan Pilkanmaa olisi 1400-luvulla kuulunut Oravalalle.² Tämä käsitys on perustunut eräeseen Bengt Lydikenpoika Djäknin noin vuonna 1458 antaman tuomion virheelliseen tulkintaan. Kyseisessä tuomiossa myönnettiin oravalalaisille oikeus *opå det fiskevatn som ligger ofwan Kymmene elfen opå Tavast sidan, under före(nembde) Pilkanma land och skilt fiskevatnet ifrån landet*.³ Siis oikeus myönnettiin vain siihen Kymijoessa olevaan kalaveteen, joka on erottanut »kalaveden» maasta, eikä suinkaan Pilkanmaan maa-alueeseen.

Epäselväksi tosin jää, minkä »kalaveden» tämä kyseinen kalavesi on maasta erottanut. Tältä osin tuomion sisältö kävisi helpommin ymmärrettäväksi, jos siinä puhuttaisiin *Kalasaaresta*, jonka kalavesi maasta erottaa. Kymijoessa on nimittäin Oravalan ja Pilkanmaan välillä saari — nykyiseltä nimeltään Hovinsaari — jonka Pilkanmaan puoleisen kalaveden nautintaoikeus nähtävästi oli Bengt Lydikenpoika Djäknin tuomiolla myönnetty oravalalaisille (vrt. s. 583).

Lyöttiläläisten haltuun Pilkanmaan on täytynyt joutua ennen 1500-luvun puoliväliä. Lyöttiläläiset näet *myivät* Pilkanmaan oravalalaisille Björn Klaunpojan ja Kustaa Fincken vahvistamilla kihlakunnantuomioilla. Näiden tuomioiden päivämäärät eivät ole tiedossa, mutta Björn Klaunpojan tiedetään kuolleen vuonna 1551 ja Kustaa Fincken vuonna 1566. Näin ollen myynnin on täytynyt tapahtua viimeistään vuonna 1551 ja Pilkanmaan lyöttiläläisten haltuun joutumisen vieläkin aikaisemmin, samassa yhteydessä vuonna 1538, kun Kurjala Eerik Flemingin laamannintuomiolla vuokrasi Marjaniemen lyöttiläläisille. Brocmanin mukaan tässä laamannintuomiossa olisikin puhuttu takamaasta ja kalavedestä, joka lyöttiläläisten oli pitänyt *sada* (*skolat haft*) Kurjalalta.⁴ Olettamusten varaan jää, olisiko näiden järjestelyjen tarkoituksena ollut kompensaaion myöntäminen lyöttiläläisille jonkin toisen alueen menetyksen johdosta.

Pilkanmaan alkuperäiset rajat selviävät Lasse Torstenssonin Oravalassa 10. 2. 1579 päiväämästä laamannintuomiosta seuraavasti:⁵

»Saavuttuani Oravalan kylään he (oravalalaiset) ojensivat minulle kaksi kihlakunnantuomiota, joista toisen oli antanut Kustaa Fincke ja toisen Björn Klaunpoika ja joissa kerrottiin, että lyöttiläläiset (*the af Löttilä*) olivat myyneet ja laillisella kaupalla luovuttaneet oravalalaisille ja kaikille heidän perillisilleen kappaleen takamaata nimeltä *Pilkanmaa(a)* täyttä maksua vastaan, kuten sama(t) kihlakunnantuomio(t) selvästi mainitsevat, ja tämä Pilkanmaan takamaa sijaitsee seuraavien rajojen sisällä:

*Alimajnen Nijtkun Ojansuu,
så uth med elfen Melasniemj Udd,
och ut med udden till Palosarj,
thedan till Raijasoo,
Paskajerfwen Perse,
så uth med samma bäck till
Alimainen Nijttkaimen Ojansuu.»*

Näiden rajapaikkojen sijainti tarkistettiin isonjaon yhteydessä vuosina 1782—1787.⁶ Nytkimenojan pilkanmaalaiset väittivät tarkoittaneen Nytkimenjokea (Kollinoja), siis Nytkimenjärven (Kollinlampi) luoteisosasta Pyhäjärveen virtaavaa Kanta-Lyöttilän rajajokea. Lyöttiläläiset puolestaan väittivät Nytkimenojan tarkoittaneen Kollinlammen koillisosasta Pyhäjärveen laskevaa ojaa. Sittenkin Lyöttiläläiset luopuivat vaatimuksestaan. Heidän esittämänsä kannan ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla väärä, sillä Kollinlammen luoteisosasta Pyhäjärveen laskeva oja osuu edellisen ja seuraavan rajapaikan väliselle suoralle linjalle. Tähän seikkaan kiinnittivät huomiota myös jaalalaiset vuonna 1702 väittäessään, ettei Pyhäjärvestä oleva Salonsaari mahdu Lasse Torstenssonin tuomiossa lueteltujen rajapaikkojen sisälle.⁷

Järjestyksessä seuraava rajapaikka, Niela snie mi (*Melasniemi Udd*) sijaitsi Pyhäjärven Nielassaareissa ja tunnetaan nykyisin nimellä Niela snenä. Se oli Pilkanmaan pohjoisin rajapaikka. Palosaari tunnetaan nykyisin nimellä Palomäki ja sijaitsee Kymijoen länsirannalla, Voikkaan- eli Kyöperilänkosken yläpuolella muodostaen Pilkanmaan koillisen rajakulman. Täältä raja kääntyi länteen kohti Rajasuota, joka on pienehkö suonsilmäke Palosaaren ja Paskajärvenperseen välillä. Viimeksi mainittu muodosti Pilkanmaan lounaisen rajakulman.

Paskajärvenperseen tarkasta sijainnista kiisteltiin isonjaon yhteydessä pitkään. Lyöttiläläiset väittivät Paskajärvenperseen tarkoittaneen Paskalammita Nytkimenjärven eli Kollinlampeen laskevan joen (ojan) suuaukkoa Nytkimenjärven pohjoispuolella. Pilkanmaalaiset puolestaan väittivät Paskajärvenperseen sijainneen etelästä Paskajärven laskevan Paskaojan läntisen sivuhaaran, Kontinperänojan suussa. Lopulta osapuolet sopivat Paskajärvenperseen paikaksi Paskajärvestä kaakkoon työntyvän poukaman (vrt. s. 612).⁸

— Lyöttiläläisten myydessä Pilkanmaan oravalalaisille se oli ilmeisesti asumaton, koska sitä nimitettiin takamaaksi (*utmark*). Oletettavasti alue on myös Kurjalan omistuksessa ollut asumaton. Pilkanmaan nimi viittaa ikivanhaan eräkauteen käytäntöön, jonka mukaan eräalueiden eli »erämaiden» rajoja merkittiin puiden kylkeen veistetyin pilkein.

d. Pyhäniemi ja Vitsakorpi

Kolmas Kanta-Lyöttilän erottamisen jälkeen Kurjalan haltuun jääneistä »osista» sijaitsi Pellinginselän länsipuolella, nykyisen Kymentaan kylän pohjoisosassa. Tänne Kurjala perusti lampuotitilan, josta Arvid Tavastin tileissä käytettiin vuonna 1582 nimeä Pyhäjoenkylä (*Pijhe Joki bij*) ja vuosina 1583—1584 Pyhäniemenkylä (*Pijhäniemi bij*).¹ Tilikirjan marginaaliin on merkitty tilan sijainneen lähellä Lyöttilän kylää. Nimensä perusteella se voidaan paikantaa Pyhäjoen (nykyisin Mäyräoja) varrelle tai Pyhäjoen suun ja Sammallahden väliselle alueelle (niemelle). Myös Hiidensaari saattaa tulla kysymykseen, sillä sekin on itse asiassa niemi eikä saari ja liittyy juuri tähän alueeseen.

Pyhäniemen tila maksoi Kurjalalle veroa (*ränta*) vuonna 1583 ruista 4 1/2 panna, ohraa 5 1/2 panna ja kauraa 4 1/2 panna sekä vuonna 1584 ruista ja

ohraa 4 panna ja kauraa 2 panna ja lisäksi kinkeriveron. Sen sijaan lehmäverovoita, villaa, kyydityksiä ja päivätöitä tilan ei tarvinnut maksaa. Talossa ei ilmeisestikään ollut karjaa, vaan kysymys oli tilapäisluontoisesta, tosin vilja veron määrästä päätellen erittäin laajamittaisesta kaskiviljelystä.

Pyhäniemen lampuotina oli Pekka Laurinpoika. Hänen nimensä jälkeen on tilikirjaan merkitty *ibm. bedde i Kimola*. Tämä lienee tulkittavissa siten, että Pekka Laurinpoika asui Kimolassa ja oletettavasti maksoi paitsi Pyhäniemen verot myös erään Kurjalalle kuuluneen Kimolan talon verot.

Vuoden 1584 jälkeen Pyhäniemi hävisi Tavastin tileistä, mutta ilmaantui tilikirjaan uudelleen vuonna 1597. Tällä kertaa sen nimeksi oli merkitty *Pijhäjoen su*. Mahdollisesti talo oli hylätty ensimmäisten kaskien tultua käytetyksi, mutta otettu myöhemmin uudelleen viljelykseen. Kruunun tileihin Pyhäniemeä ei merkitty, joten Tavast ilmeisesti salasi tämän tilan verottajalta.

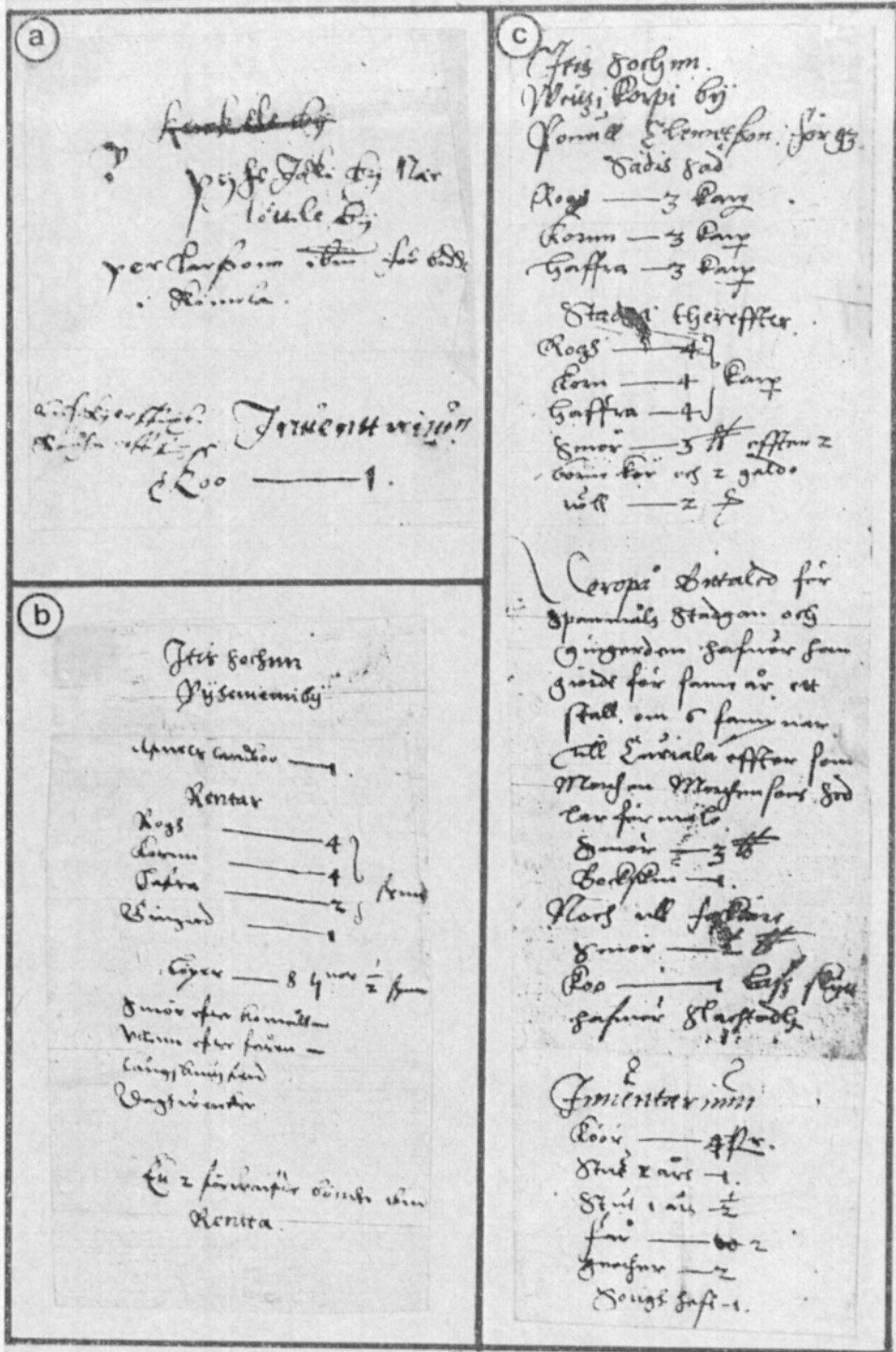
Vuosina 1593–1597 Tavastin tileihin ilmaantui toinen lampuotitila, jota nimitettiin *V i t s a k o r v e n k y l ä k s i* (*Wittzi Korpj bij*). Talon lampuotina oli Paavo Klemetinpoika. Vuonna 1593 hänen sanottiin maksaneen Kurjalalle veroa (*stadga*) jo viiden vuoden aikana lampuotivoudin kanssa tehdyn sopimuksen nojalla. Talossa oli myös karjaa ja talli, sekin viisi vuotta aikaisemmin rakennettu. Vuotuisen viljaveron suuruus oli 4 karpiota ruista, ohraa ja kauraa. Voita maksettiin vuosittain $2\frac{1}{2}$ – $3\frac{1}{2}$ leiviskää, villaa 4 naulaa sekä 1 lammas.

Tavastin tilikirjaan on merkitty myös Vitsakorven inventaario, joka siis kuului isännälle eikä lampuodille. Sen mukaan talossa oli vuonna 1594 4 lehmää, 1 hieho, $\frac{1}{2}$ mullikkaa, 4 lammasta, 2 vuolta ja 1 tamma. Kylvön suuruus oli 3 karpiota ruista, ohraa ja kauraa. Kysymys oli ilmeisesti olosuhteisiin sopeutetusta vanhan rälssin mukaisesta lampuotiverosta. Tallin nimenomainen mainitseminen tilikirjassa osoittaa, että täällä oli hevossiittola, kuten seuraavan vuosisadan suurläänityksillä.² Lämpimältäan talli oli 6 syltä eli lähes 11 metriä.

Vitsakorven talon perustamisen voidaan katsoa merkinneen Kurjalan pyyvän rälssitalan syntymistä Lyöttilään. Tosin sitäkään ei vielä 1500-luvulla merkitty kruunun tileihin. Tila sijaitsi Pyhäniemeä etelämpänä, nykyisen *Sipikoiviston* alueella, Pellinginselän länsirannalla. Talon tontti oli nykyisen *Aution* talon länsipuolella (kuva 4). Rakennusten raunioista on osa vielä jäljellä, samoin kaivo nimeltä *Tavastintallinlähle*.

Kruunun tileihin Kurjalan rälssitalan lampuoti merkittiin ensimmäisen kerran vuonna 1609 ja kymmenysveroluetteloon vuonna 1612. Tilan nimeä ei näissä luetteloissa mainittu, mutta kysymys oli ilmeisesti Vitsakorvesta. Lampuotina oli siihen aikaan Lauri Klemetinpoika. Häntä seurasi vuosina 1617–1618 Martti Klemetinpoika.³

Kurjalan kartano, joka vuonna 1601 oli siirtynyt leski Margaretan nimiin, periytyi vuonna 1617 Sten Iivarinpoika Tavastille (vrt. s. 538). Tämä toteutti Lyöttilässä sijainneiden Kurjalan omistusten uudelleen järjestelyn. Sen yhteydessä Vitsakorventalo siirrettiin Kanta-Lyöttilän alueelle ja liitettiin Lyöttilän sarkajakoon.⁴ Syynä siirtoon oli mahdollisesti se, että yksinäiselle talolle laitumien aitaaminen tuli liian raskaaksi. Kantakylän alueelle siirretty rälssitila merkittiin Lyöttilän karja- ja kylvöveroluetteloon vuodesta 1622 alkaen

Kuva 3. Verottajalta salattujen Kurjalan lampuotitalojen tilejä Lyöttilästä 1500-luvulta. a) Pijhe Joki bij (1583); b) Pijheniemi bij (1584); c) Wittzi Korpi bij (1593).
 Fig. 3. Accounts of the secret farms held by Kurjala in Lyöttilä in the 16th century. a) Pyhäjoki (1583); b) Pyhäniemi (1584); c) Vitsakorpi (1593).

ja maakirjaan vuodesta 1625 alkaen.⁵ Siirron on näin ollen täytynyt tapahtua vuosien 1618 ja 1622 välisenä aikana.

Sarkajakojärjestelyissä Kurjala luovutti Marjaniemen Lyöttilän kylän yhteisomistukseen, mutta piti Pyhäniemen ja Vitsakorven yksityisinä takamainaan. Mitään Kurjalalle yksityisesti kuuluvia omistuksia ei näet Marjaniemessä enää ollut 1600-luvulla eikä sen jälkeenkään. Sen sijaan Pyhäniemen alue oli Kurjalan yksityisessä omistuksessa ainakin vielä 1600-luvun lopussa⁶ ja Vitsakorven (Aution) alue vielä 1700-luvulla aina isoonjakoon saakka⁷.

Tiedot Pyhäniemen ja Vitsakorven rajoista ovat puutteelliset ja perustuvat pääasiallisesti Lyöttilän ja Kimolan välisiä niittyriitoja koskeviin oikeudellisiin selvityksiin. Vuonna 1695 lyöttiläläiset esittivät Uudenkylän käräjillä Hans Djäknin kihlakunnantuomion 1465, jonka mukaan koko kylän eikä yksin Kurjalan omistusten tuli sijaita

*ibland andra råå
innom Pijhenkoskj och
Sammallahdenpohja.*

Samalla lyöttiläläiset ilmoittivat, että Pyhäkosken ja Sammallahdenpohjan välinen alue on rälssimaata (Kurjalalle kuuluvaa), mutta muu maa kuuluu kylälle yhteisesti.⁸ Lyöttiläläiset vaativat nyt Kimolan vastaisen länsirajansa ulottamista Taasianvuoresta eli Taasianvuolteesta (nykyisin Taasimäki) Sammallahdenpohjaan. Vaatimuksensa tueksi he vetosivat Henrik Daavidinpojan laamannintuomioon 1683, jolla lyöttiläläisten Kauramaan vastaiseksi länsirajaksi oli hyväksytty Lehmäkallion—Taasianvuoren linja kauramaalaisten vaatiman Lehmäkallion—Pyhäkosken linjan asemesta (vrt. s. 596). Näin olisi syntynyt yhtenäinen rajalinja Lehmäkallio—Taasianvuori—Sammallahdenpohja.

Lehmäkallio on vielä nykyisinkin Lyöttilän länsirajan eteläinen ja Sammallahdenpohja pohjoinen päätepiste. Sen sijaan Taasianvuoren (Taasianvuolet) rajapaikka hylättiin isossajaossa (vrt. s. 616) ja Pyhäkosken sijaintia ei ole tunnettu.

Kimolalaiset kiistivät vuonna 1695 lyöttiläläisten vaatimuksen sillä perusteella, että heidän edustajansa ei ollut paikalla silloin, kun Taasianvuoren rajapaikan sijainti määrättiin. Kimolan ratsutilan haltija luutnantti Klaus Ditmar esitti (Lepaan) Sofia Hannuntyttären 4. 4. 1643 oikeaksi todistaman jäljennöksen Eerik Akselinpojan (Tott) tuomiosta 1460, jonka mukaan Kimolan rajat olivat:

*Suolajoensu,
Aittosaari,
Surikifwj,
Tasiewuldet.*

Näistä rajapaikoista Suolajoensuu sijaitsee Jaalan kaakkoiskulmassa Pyhäjärven koillisrannalla. Aittosaaren kimolalaiset väittivät olevan *Hijdenkallio* (nykyisin Hiidenvuori) -nimisessä paikassa. He eivät kuitenkaan pystyneet todistamaan tätä väitettään oikeaksi eivätkä myöskään esittämään luotettavaa selvitystä Suurenkiven sijainnista. Ditmarin tulkinta Eerik Akselinpojan tuomiosta olikin todella virheellinen (vrt. s. 549).

Kuva 4. Vitsakorven talon ja »Tavastintallin» tontti Kymentaan Autiossa. Valok. 23. 10. 1976.
Fig. 4. The site of Vitsakorpi farm house and »Tavast's stables» in Autio, Kymentaka. Photo 23.10. 1976.

Kihlakunnanoikeus hylkäsi vuonna 1695 sekä Lyöttilän että Kimolan vaatimukset ja vahvisti Pyhäkosken—Sammallahdenpohjan rajan oikeaksi. Tämä merkitsi sitä, että lyöttiläläisten oli luovuttava valtaamistaan Pyhäkosken ja Sammallahden niityistä. Kurjalan edustajat pysyttelivät kiistan ulkopuolella.

Kimolalaiset vetosivat vuoden 1695 kihlakunnantuomiosta laamanninoikeuteen. Vuonna 1699 antamassaan välipäätöksessä laamanninoikeus pysytti kihlakunnantuomion toistaiseksi voimassa ja määräsi osapuolet tuomaan todisteensa laamanninoikeuden punnittaviksi. Nyt puolestaan lyöttiläläiset esitivät tyytymättömyytensä ja vetosivat hovioikeuteen.⁹

Kiista palautui kuitenkin isonvihan jälkeen kihlakunnanoikeuteen syystä, että venäläisten miehityksen aikana oli silloin nimismiehenä toiminut Lyöttilän Tuomas Lyöttelin omankäden oikeudella ottanut Pyhäkosken niityt haltuunsa. Renovoidun tuomiokirjan mukaan hän vaati Uudenkylän käräjillä vuonna 1724 Pyhäkosken niittyjä yksinomistukseensa sillä perusteella, että hänen isänsä, Tuomas Yrjänänpoika oli ne ojittanut.¹⁰ Konseptituomio-
kirjan mukaan Lyöttelin ilmoitti valtaamansa Pyhäkoskenmaan sijaitsevan
alla mainittujen rajojen sisällä 1/4 peninkulman päässä rajasta:

*Soulaojan su,
Aittiosarj,
Tyniwasj,
Surikifwj,
Tasioworj.*

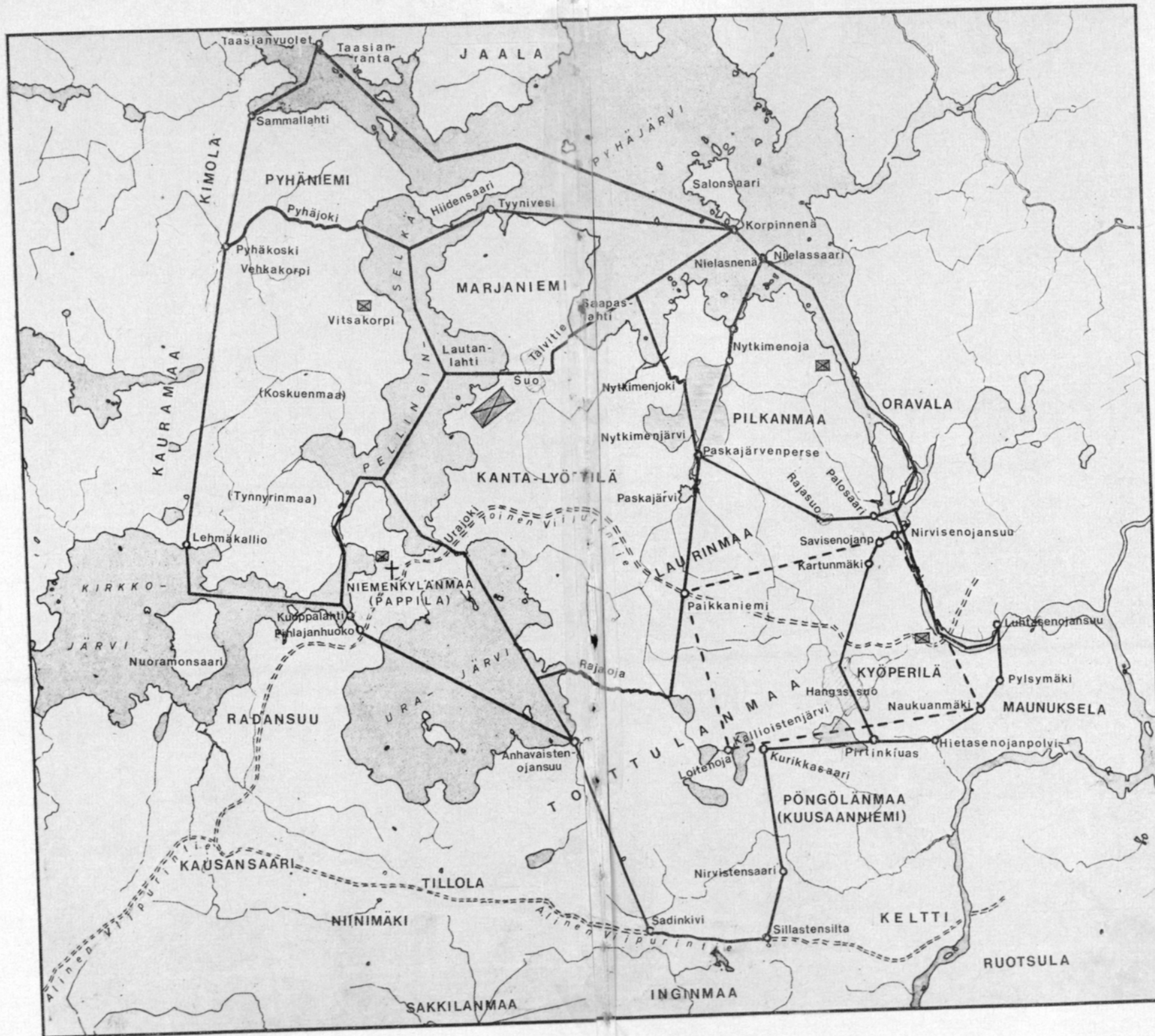
Aittosaaren Lyöttelin ilmoitti sijaitsevan Pyhjärven Salonsaarella ja tar-
koittavan saaren Korpinnenäksi nimitettyä eteläkärkeä. Tyynenveden hän
ilmoitti sijaitsevan Aittosaaren ja Suurenkiven välillä.¹¹

Kimolan ratsutilan haltija majuri Magnus Wilhelm Sprengtporten puoles-
taan kuvasi rajalinjan seuraavasti:

*Aittosarj bakom den noruth Sahlo Sarj,
Tyniwasj emellan Hitin sarj och Marioniemj;
och så till Pyhänjonsuu,
så till Stora Steen på en hög backa,
emellan Pyhänjonsuu och Surj Kifwj är Liötilä
boors Eng benämd Wecko Korpj;
ifrån Surj Kifwj till Tasioworj,
där emellan är Pyhäkoskj.*

Nyt siis esitettiin kummankin osapuolen taholta likipitäen samanlainen
rajalinja, joka alkoi idässä Suolajoensuusta (tai Salonsaaresta), halkaisi Pyhä-
järven itä-länsisuunnassa, eteni sitten itä-länsisuunnassa Marjaniemen ja
Hiidensaaren välisen Tyynenveden (nykyisin Hiidensalmi) kautta Pyhäjoen
(nykyisin Mäyräoja) suuhun ja jatkui täältä Pyhäjokea pitkin Vehkakor-
ven (nykyisin Lero), Suurenkiven ja Pyhäkosken kautta Taasianvuoreen
(nykyisin Taasinmäki). Kiistanalaisen Pyhäkosken(maan) paikkakin tuli nyt
melko tarkoin määritetyksi. Sen sanottiin sijaitsevan Suurenkiven ja Taa-
sianvuoren välillä ja Suurikivi puolestaan sijaitsi Vehkakorven niittyjen ja
Pyhäkosken välissä. Tämän perusteella Pyhäkoski on paikannettavissa Veh-
kakorvesta (Lero) länteen, Lyöttilän (Kymentaan) nykyisen länsirajan lähelle.
Täällä virtaavasta Pyhäjoen (Mäyräoja) latvaosasta käytetään vielä tänä
päivänä nimeä *Pyhäjoen puro*. Aivan rajan tuntumassa (Paturan ta-
lon eteläpuolella) se puhkaisee uomansa syvänä rotkona mahtavan kallion
halki (kuva 6). Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö juuri tämä paikka olisi
Pyhäkoski, sillä muuta koskea tässä purossa ei ole.

Pyhäkoski ja Sammallahdenpohja olivat ilmeisesti Kurjalan kolmannen
»osan» eli Pyhäniemen länsirajana. Mutta mikä oli tämän rajan kanssa ristiin

Kuva 5. Lyöttilä 1500-luvulla. — Fig. 5. Lyöttilä in the 16th century.

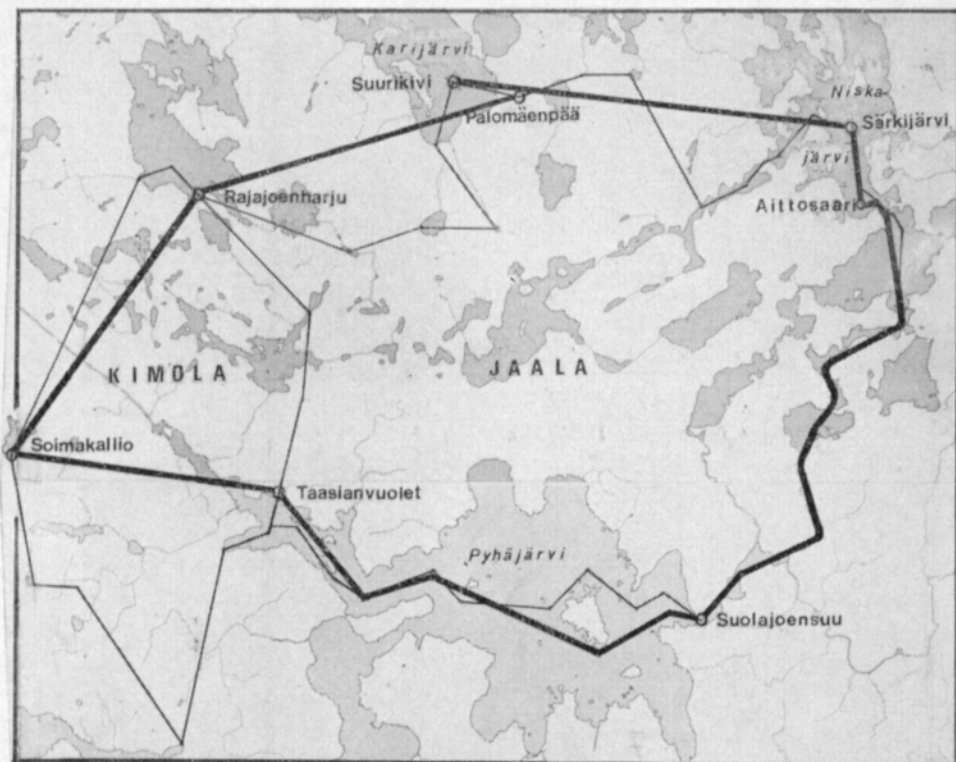
Kuva 6. Pyhäkoski, eräkautinen rajapaikka Lyöttilän Kymentaan länsirajalla, Valok. 23. 10. 1976.

Fig. 6. Pyhäkoski, a medieval boundary point on the western border of Lyöttilä, Kymentaka. Photo 23. 10. 1976.

itä-länsisuunnassa kulkeva Suolajoen—Taasianvuoren raja, mihin tuomioon se perustui ja oliko se osaltaan Pyhäniemen etelärajana?

Kimolalaisten tässä yhteydessä esittämä viittaus Eerik Akselinpojan raja-tuomioon 1460 on selvästi virheellinen. Tämä käy ilmi Henrik Jaakonpojan laamannintuomiosta, joka annettiin jaalalaisten Taipaleetta ja Uimilaa vastaan käymässä Taipaleenpellonmaan omistusriidassa 25. 9. 1648 ja kuului seuraavasti:¹²

Sedan uplagde de Jaala boor een afskrift af Herr Erich Axellssons doom book Dat Dni CIIX lijndandes emellan Kijmola och Jaala dher ifrån dheer Jaala boor äro först komþne ifrån och äro dhesse räär som äthskillia samma byar

Kuva 9. Lyöttilän pohjoisten naapureiden, Jaalan ja Kimolan rajat.

- o Erik Akselinpojan tuomiokirjaan perustuva raja alilaamanni Henrik Jaakonpojan tulkinnan mukaan.
 Isossajaossa 1700-luvun lopulla vahvistettu nykyinen raja.

Fig. 9. The boundaries of Jaala and Kimola, the northern neighbours of Lyöttilä.

- o The old boundary based on the verdict book of Erik Axelsson Tott as interpreted by a judge of higher court Henrik Jakobsson.
 The present boundary based on the revisionary land survey at the end of the 18th century.

luultavasti otetta jäljennettäessä tipahtanut pois, mutta Henrik Jaakonpojan tulkinnassa se on mukana.

Henrik Jaakonpojan selvitys Eerik Akselinpojan tuomion rajapaikkojen sijainnista perustui ilmeisesti kahteen hänen itse johtamaansa rajantarkastukseen, joista toinen on päivätty 5. 10. 1643 ja toinen 9. 6. 1646.¹⁴ Niiden mukaan Aittosaari ja Suurikivi sijaitsivat Jaalan pohjoisosassa, etäällä Lyöttilän rajasta. Vain Taasianvuolteen sanottiin rajoittuneen Lyöttilään. Sen varmaa sijaintipaikkaa ei kuitenkaan ole tunnettu. Isonjaon piirirajankäyntien yhteydessä 1780-luvulla ilmeni, että Sammallahtea vastapäätä olevaa Kimolanlahden pohjoisrantaa nimitettiin *Taasianrannaksi*.¹⁵ On todennäköistä, että Taasianvuolet tarkoitti tällä paikalla Kimolanlahden laskevan joen — nykyiseltä nimeltään *Vääräoja* — vuolasta suaukkoa, joka vielä tänä päivänä on Kimolan rajana. Näin siis Kimolan raja alkoi jo 1400-luvulla Pyhäjärven luoteiskulmasta (Vääräojansuusta eli Taasianvuol-

teesta) samaan tapaan kuin Jaalan raja alkoi Pyhäjärven koilliskulmasta (Suolajoensuusta).

Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteen epätäydellisen dateerauksen on myöhemmin väitetty tarkoittaneen vuotta 1408 eli MCCCCIIX.¹⁶ Vastaavanlaisia Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteita neljän rajapaikan kylänrajoista tunnetaan muitakin ja niiden vuosiluvuksi on useimmiten ilmoitettu 1408. Monet tutkijat ovat epäilleet tämän vuosiluvun luotettavuutta syystä, että Eerik Akselinpoika ei elänyt siihen aikaan.^{17a} Kun kysymys kuitenkin on nimenomaan tuomiokirjaotteesta, ei tuomion välttämättä tarvitse ollakaan Eerik Akselinpojan itse antama.^{17b} Otteen luonne paljastaakin sen olevan huomattavasti vanhempaa perua kuin esim. Hans Djäknin 1400-luvun puolivälin jälkeen antamat Lyöttilää koskevat tuomiot, joissa rajapaikat lueteltiin yksityiskohtaisemmin. Myös Kimolan rajan vetäminen suoraan Taasianvuolteesta Soimakallioon viittaa vanhempaan kauteen, jolloin Kimola (Jaalan-kimola) ei vielä ollut laajentunut lounaassa Kauramaan suuntaan. Lisäksi juuri vuoden 1408 paikkeilla järjestettiin Suomessa kihlakunta- ja hallintopitäjäjako, jolloin myös kylänrajoja jouduttiin tarkistamaan. Mikäli Eerik Akselinpojan tuomiokirjaote todella ajoittuu vuodelle 1408, on se vanhin säilynyt asiakirjalähde, jossa Lyöttilä mainitaan.

Yllättävintä Henrik Jaakonpojan tulokinnassa on se, että Aittosaari- ja Suurkivi -nimiset rajapaikat eivät lainkaan sijainneet Lyöttilän rajalla. Niiden sijaintia nimittäin etsittiin nimenomaan Lyöttilän rajalta yli sadan vuoden ajan, milloin mistäkin, aina isoonjakoon saakka (vrt. s. 614). Niinpä jaalalaiset esittivät Pilkanmaata vastaan vuosina 1701—1703 käymässään Pyhäjärven Salonsaaren omistusriidassa Pilkanmaan ja Lyöttilän vastaiseksi rajakseen Suolaojansuu—Aittosaari—Suurkivi—etc. (Taasianvuolet) vedoten erääseen »vanhaan, oikeaksi todistettuun laamannintuomioon» vuodelta 1460.¹⁸ Myöhemmin jaalalaiset ilmoittivat tuomion antajaksi Eerik Akselinpojan ja vuosiluvuksi 1448.¹⁹ Vuonna 1743 myös Jaalan ratsutilan haltija Aaron Gotthard Brömmert esitti Hartolaa vastaan käymässään Hyvikkäänniityn eli Pilkanniityn omistusriidassa »erään vanhan laamannintuomion», jossa lueteltiin seuraavat rajat:²⁰

Suola joensu,
Aitosari,
Tyniwesi,
Pyhäkoski,
Taisan wuolet,
Soiden Kallio,
Rajajoen Kallio,
Laukan Kifwi,
Karjajerfwi,
Achweniston Käski,
Palomäenpää.

Tätä tuomiota ei kuitenkaan esitetty enää Jaalan ja Hartolan välisen kiistan jatkokäsittelyssä,²¹ ei myöskään isonjaon piirirajankäynneissä.²² Hartolalaisten samassa yhteydessä esittämä toinen »vanha laamannintuomio» kat-

sottiin väärennökeksi.²³ Mahdollisesti myös Brömmertin esittämän tuomion aitous oli siinä määrin kyseenalainen, ettei se kelvannut oikeudellisen käsittelyn pohjaksi. Merkille pantavaa on, että tässäkin tuomiossa esiintyi itälänsisuunnassa kulkeva rajalinja Suolajoensuusta Taasianvuolteeseen, ja tämä raja kulki Pyhäkosken Tyynenveden kautta, siis ilmeisesti Pyhäjokea pitkin (vrt. kuva 5). Myös SEPPÖ SUVANTO arvelee, että Pyhäjärvi—Pyhäjoki—Pyhäkoski vastaa vanhaa eräkautista nautintarajaa.²⁴ Se ei kuitenkaan ole voinut olla Jaalan enempää kuin Kimolankaan rajana Lyöttilää vastaan muualla kuin Pyhäjärven kohdalla. Kysymyksessä on siis täytynyt olla jokin muu raja ja mikäpä muu kuin Kurjalan eräkautisen kolmannen osan eli Pyhäniemen eteläraja. Jos Hans Djäknin kihlakunnantuomiossa 1465 mainittu linja Pyhäkoskesta Sammallahdenpohjaan (vrt. s. 543) vastasi Pyhäniemen länsirajaa, on Pyhäkoskesta Pyhäjokea pitkin Tyynenveden kautta Pyhäjärveen kulkevan linjan täytynyt vastata Pyhäniemen etelärajaa, jota Hans Djäknin tuomiossaan mainitsematta jättämät »muut rajat» (*andra ræder*) tarkoittivat. Pyhäniemi olisi näin ollen käsittänyt nykyisen Kymentaan kylän pohjoisosan Pyhäjoen linjalle saakka.

Pyhäjoen rajalinja ei kuitenkaan selitä Vitsakorven kuulumista Kurjalalle. Vitsakorpi nimittäin sijaitsi Pyhäjokea muutaman kilometrin etelämpänä ja käsitti nykyisen Sipikoiviston ja Aution.

Asiaa tuskin voi tyydyttävästi selittää muulla tavoin, kuin että Kurjalan omistukseen on eräkautisen »vanhan jaon» aikojen jälkeen joutunut muitakin alueita. Aatelisten tiedetään yleensäkin keinoja kaihtamatta pyrkieneen laajentamaan omistuksiaan. Niinpä Kurjalallakin tiedetään olleen erillisiä omistuksia Lyöttilässä ja sen naapurikylissä. Esim. Kurjalan Kaarina Olavintytär hankki itselleen maata Jaalasta vuonna 1512²⁵, ja tämä omistus näkyi *P i r t t i n i e m e n* nimellä Arvid Tavastin tileissä.²⁶ Kimolassa Tavastien hallussa taas oli Kurjalan Märten Jönssonilta periytynyt ulkoveronmaa, sittemmin verotalo, josta aikanaan syntyi *V ä ä r t i n* kruununtila.²⁷ Myös Kanta-Lyöttilässä Arvid Tavast yritti saada haltuunsa erään autioituneen talon.²⁸

Lyöttilän ja Kimolan välinen Pyhäkoskenmaan omistusriita päättyi vuonna 1724 kihlakunnonoikeudessa Kimolan voittoon. Kurjalan omistajat eivät tälläkään kertaa osallistuneet kiistaan.²⁹

Arvid Tavastin jälkeläiset olivat 1600-luvulla joutuneet suuriin taloudellisiin vaikeuksiin, ja Sten Ivarinpoika Tavast oli jo vuonna 1622 pantannut Lyöttilän rälssitilansa käskynhaltija Henrik Olavinpojalle (Stubbe).³⁰ Sten Ivarinpojan tytär, Margareta Tavast tosin sai Lyöttilän rälssitilan takaisin haltuunsa vuonna 1680, mutta joutui vuonna 1698 luovuttamaan tilan Lammin seurakunnalle pantiksi siitä rahasummasta, joka oli tuomittu vuonna 1647 hänen murhaan syylistyneen isänsä maksettavaksi.³¹ Pian tämän jälkeen Kurjala kaikkine rälssitiloineen siirtyi maksamattomien velkojen panttina laamanni Eerik Bosinin nimiin kahden vuosikymmenen ajaksi.³² Ymmärrettävästi Kurjalan intressit Lyöttilässä jäivät vaille riittävää huomiota kartanon ollessa vieraisa käsissä.

Lyöttiläläiset vetosivat vuoden 1724 kihlakunnantuomiosta laamanninoikeuteen toivoen saavansa tukea Margareta Tavastin veljenpojalta, majuri Gustav Eerik Tavastilta, joka pitkällisen oikeudenkäynnin jälkeen oli samana vuonna

onnistunut hankkimaan Bosinin kuolinpesältä Kurjalan takaisin Tavastien omistukseen.³³ Majuri Tavastin poissaolon vuoksi asian käsittelyä laamanninoikeudessa lykättiin vuodesta toiseen,³¹ kunnes vihdoinkin vuonna 1730 todettiin, että laamanninoikeus oli käsitellyt jo asian vuonna 1699, ja tällöin oli laamannintuomiosta vedottu hovioikeuteen.³⁴ Kiista siirtyi sen vuoksi Turun hovioikeuden käsiteltäväksi.

Seuraavana vuonna 1731 majuri Tavast kuoli. Tiedossa ei ole, olisiko hän ennen kuolemaansa onnistunut hankkimaan Kurjalan oikeudet Pyhäniemen alueeseen osoittavia asiakirjoja. Turun hovioikeus käsitteli asian vuonna 1738 ja totesi sekä kihlakunnanoikeuden 1695 ja 1724 että laamanninoikeuden 1699 syyllistyneen virheelliseen menettelyyn (*rättegångs fel*), koska nämä eivät olleet tuominneet kiistelevien osapuolten välille rajaa. Sen vuoksi hovioikeus päätti kumota edellä mainitut kolme tuomiota ja palauttaa asian uudelleen alioikeuden käsiteltäväksi. Kiistan ollessa avoinna kiellettiin metsien käyttö, mutta Vehkakorvenniittyä saivat lyötiläläiset käyttää toistaiseksi ja kimolalaiset Pyhäkoskenniittyä, kumpikin määrättyä takuuta vastaan.³⁵

Uudelleen asia tuli esille kihlakunnanoikeudessa vasta vuosina 1741 ja 1759—1760.³⁶ Tällä välin Kurjala oli vaihtanut omistajaa useaan otteeseen. Uusien omistajien, kapteeni Johan Munsterhjelmin sekä luutnantti Ernest Gustav Schmiedefeltin lesken Ulrika Tavastin edustaja ilmoitti päämiestensä haluavan luopua kanteesta, syystä että Tavastin kuolinpesän Turun hovioikeuteen toimittamat asiakirjat olivat kadonneet eikä tiedetty, mihin ne olivat joutuneet. Myös lyötiläläisten ja kimolalaisten edustajat halusivat luopua kiistasta. Tämän seurauksena asian enempi käsittely raukesi. Näin myös Kurjala menetti oikeutensa Pyhäniemen alueeseen. Vuosina 1768—1798 Kurjalalla tosin oli Pellinginselän länsipuolella vielä hallussaan Sipikoiviston (entisen Vitsakorven) alue, mukaanluettuna Aution metsät ja Aution niityt.³⁷ sekä Pyhäjoen pohjoispuolinen osa Vehkakorvenniitystä. Isossajaossa Kurjala kuitenkin menetti myös nämä, tosin saaden Kanta-Lyötilän puolelta vastaavan alan metsä- ja niitymaata.³⁸

Riidanalaisen Pyhäkoskenmaan sijainnista saatiin lisätietoja Väärtin isojakovalituksen yhteydessä. Todistajalausuntojen mukaan alue sijaitsi Lyötilän Kymentaan nykyisen länsirajan länsipuolella ja käsitti Väärtistä mm. Tuohilamminmaan ja Kimolasta Pyhäkosken länsipuoliset niityt.³⁹

2. Niemenkylä (Pappila) 1443—1610

Pappilan eli nykyisen Iitin kirkonkylän alueen on uskottu keskiajalla kuuluneen kirkolle.¹ Onkin mahdollista, että täällä olisi sijainnut sellainen pakanallinen uhrilehto tai kulttikeskus, joita katolinen kirkko pyrki ottamaan haltuunsa. Alue kokonaisuudessaan on kuitenkin kuulunut Lyötilään. Tämä käy välillisesti ilmi Henrik Klaunpojan laamannintuomiosta 4. 8. 1451, joka koski radansuulaisten ja niinimäkeläisten välistä Toittulanmaan omistusriitaa. Tuomiossa lueteltiin Radansuun talonpoikien (*Radansu Bönders*) rajat seuraavasti:²

första Rådån, som ligger emellan Kaurama

*L ä h m ä k a l l i o tehan till
H a l k i N u o r o m o n s a r i, d ä d a n till
H e i n ä j o e n s u, d ä d a n till
ut med O h o n L a u t a n p e r ä, t h e d a n till
R i t a k a l l i o t h e d a n till
H e v o i s e n j a l o n t a i t u m a,*

der möther Niemimäki

*ut med a l l m ä n w ä g d e r i f r å n till
K i w i s e n m ä k k i d e r i f r å n till
S a d i n k i f w i*

möter Löijtjlä

*så till A n h a w a i s t e n j o e n s u, d e r i f r å n till
U r a j ä r f w i r ä t t m i t t i g ö f w e r T r ä s k e n d e t a n till
P i h l a j a n H u k o, t e h a n till
K u o p a l a c h t i d e d a n till
ut med W a t t n i n t i l l
L e h m ä k a l l i o i g e n.*

Niinimäkeläiset, kauramaalaiset ja lyöttiläläiset (*Lijtilä boor*) todistivat yllä mainitut rajat kaikilta osiltaan voimassa oleviksi, kuten kihlakunnantuomiossa 12. 1. 1443 on määrätty.

Henrik Klaunpojan tuomio on 19. 12. 1693 annettu otteena Radansuun talonpojille Herman Flemingin protokollasta, joka siihen aikaan oli alkuperäisenä tallella Louhisaaren kartanossa. Otteen on oikeaksi todistanut Juhana Pietarinpoika Ekeberg 8. 6. 1693 ja se on kokonaisuudessaan jäljennetty Uudenkylän syyskäräjien 1744 pöytäkirjaan sekä lyhennettynä Kauramaan jakokunnan piirirajankäynnin katselmuspöytäkirjaan 1766.³ Sama ote on niinkään esitetty Uudenkylän käräjillä 1701, 1703 ja 1704, Tennilän laamanninkäräjillä 1703 sekä Iitin ja Elimäen maanjako-oikeudessa vuosina 1785 ja 1788.⁴ Näiden oikeudenkäyntien renovoiduissa pöytäkirjoissa on otteen tekstiä kuitenkin lyhennetty mm. jättämällä Lyöttilä ja lyöttiläläiset mainitsematta.

Tuomiossa lueteltiin siis mm. Radansuun ja Lyöttilän väliset raja-
paikat. Näistä Anhavaistenojansuu sijaitsee Urajärven kaakkoisrannalla, Pihlajanhuoko ja Kuoppalahti Urajärven ja Kirkkojärven välisellä kannaksella sekä Lehmäkallio Kirkkojärven Nuoramonselän pohjoisrannalla (kuva 5).

Nykyisin tämä rajalinja on Radansuun kylän ja Iitin kirkonkylän (Pappilan) eikä suinkaan Radansuun ja Lyöttilän kylien välisenä rajana. Tuomiosta voidaan näin ollen päätellä,

- 1) että Radansuun pohjoispuolinen alue, jossa nykyisin sijaitsee Iitin kirkonkylä (Pappila), on 1400-luvun puolivälissä luettu Lyöttilä-nimiseen jakokuntaan kuuluvaksi, samoin Radansuun itäpuolinen alue,

- 2) että jossakin Lyöttilän alueella on ollut asutusta (*Lijtilä boor*) jo ainakin vuosina 1443—1451 — siis ennen vuotta 1458, jolloin Pietari Lyöttilä sai haltuunsa Lyöttilän keskeisen osan,
- 3) että Pietari Lyöttilä on siis saanut nimensä kylän mukaan eikä päinvastoin ja että hän on ollut oikeudessa kyläläisten edustajana.

Milloin Pappilan alue on joutunut kirkon omistukseen ja erotettu Lyöttilän yhteydestä, siitä ei ole tietoa. Tavalla tai toisella on erottamisen täytynyt liittyä Iitin kirkkopitäjän perustamiseen, mikä tapahtui piispa Arvid Kurjen määräyskirjeellä vuonna (1515) 1516.⁵ Perustamista oli kuitenkin vastustettu ja päätöstä vaadittu purettavaksi. Vasta kuningas Kustaa Vaasan tiukkasanaan vahvistuskirje vuonna 1539 sinetöi lopullisesti uuden seurakunnan perustamisen.⁶

Kustaa Vaasan vahvistuskirjeessä ei kuitenkaan mainittu tulevan kirkon ja pappilan maa-aluetta eikä edes niiden maantieteellistä sijaintia. Alueen siirryttyä kirkon omistukseen on Pappila mahdollisesti itse, ilman erityistä tuomiota tai hallinnollista määräystä, irrottanut siitä tilusyhteydestä, johon se muiden Lyöttilän talojen kanssa oli joutunut. Vastaavanlaiseen menettelyyn tiedetään kirkon turvautuneen paikoin muuallakin maassamme.⁷

Lyöttilästä erotettua aluetta nimitettiin kirkkopitäjän perustamisesta alkaen P a p p i l a k s i (*Kyrckoherde Bohlet*) eikä kirkonkyläksi, koska siellä ei pappilan lisäksi ollut muita taloja. Pappilan pohjoisraja Lyöttilää vastaan lienee jo alunperin määräytynyt Pietari Lyöttilän alueen (Kanta-Lyöttilä) rajana olleeseen Urajokeen eli Kupparinojaan. Idässä Pappila rajoittui Urajärveen, lännessä Kymijoen Pellinginselkään ja Kirkkojärveen sekä etelässä Radansuuhun.

Kokonaisuudessaan Pappilan alue oli alaltaan vaatimaton järvikannas ja siellä oli vain niukasti viljelykelpoista maata ja niittyjä. Sen vuoksi Pappilalle ostettiin kirkkoherra Eskilin aikana (»kauan ennen vuotta 1571») osuus Radansuun eteläpuolella olevassa Niimimäen kylässä sijaitsevaan Sakkilanmaahan — siis samaan alueeseen, jossa Pietari Eerikinpojan (Löyttinen?) omistus oli aikanaan sijainnut. Myyjinä olivat tällä kertaa Okeroisten ja Lahden kylien asukkaat (*Curois och Lachtis boer*).⁸ Pappilan osuutta Sakkilanmaahan koskevista tuomioista on säilynyt otteita.⁹ Sen sijaan muut Pappilan 1500-luvun maaomistuksia koskevat asiakirjat ovat kateissa.

Perimätiedon mukaan Iitin ensimmäinen pappila rakennettiin Kirkkojärven Kuoppalahden soiselle rannalle, lähelle Radansuun rajaa. Myöhemmin pappila siirrettiin Urajärven Pyhälahden rannalle ja vasta kolmannessa vaiheessa nykyiselle paikalleen Kirkkojärven etelärannalle.¹⁰ Erään toisen perimätiedon mukaan itse kirkko oli alunperin suunniteltu rakennettavaksi Radansuun rajalla olevalle Torvikalliolle, jolla kerrotaan olleen keskiaikaisen saarnaipaikan. Siihen viittaa itse paikan nimikin, sillä se johtunee rukoustorvesta, jolla oli tapana kutsua seurakuntalaisia ehtoohartauksiin.¹¹

Edellä mainitut Pappilaa koskevat perimätiedot antavat aiheen olettaa, että Iitin kirkon ja pappilan nykyiset sijaintipaikat — Kirkonkylän keskeisin ja edullisin alue — olisivat kirkkopitäjää perustettaessa ja vielä jonkin aikaa sen jälkeenkin olleet jonkun toisen omistajan hallussa. Vasta tämän

väistyttyä olisi kirkko ja pappila voitu rakentaa nykyisille paikoilleen. Eräät 1700-luvun oikeudelliset lähteet osoittavatkin,

- 1) että maa, jolle Iitin kirkko ja pappila on rakennettu, on aikaisemmin ollut nimeltään *N i e m e n m a a*,¹²
- 2) että tämä alue ja ympäröivät tilukset on ennen kuulunut siellä olleelle yksinäiselle talolle nimeltä *N i e m e n k y l ä* ja
- 3) että tämä talo on, alueen siirryttyä kirkon omistukseen, joutunut väistymään kirkon ja pappilan tieltä.¹³

Minne Niemenkylän talo sitten olisi siirtynyt? Lyöttilän vanhimpien, vuodesta 1539 alkavien maakirjojen tarkastelu viittaa siihen, että Niemenkylän talo olisi sisällytetty Lyöttilän taloluetteloon ja mahdollisesti jo siihen aikaan siirtynyt varsinaisen Lyöttilän puolelle (vrt. s. 577).

Niemenkylän ja Lyöttilän varhaiseen yhteyteen viittaavat myös eräät Lyöttilän puolella esiintyvät paikannimet. Niinpä Kirkonkylää (Niemenkylä) vastapäätä olevaa Urajärven koillispuolista Lyöttilän aluetta nimitettiin vielä 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuoliskolla *N i e m i s t e n m a a k s i* ja tällä sijaitsevaa suota *N i e m i s t e n s u o k s i* (myöhemmin Niemissillansuo, nykyisin Niemissuo).¹⁴

Mikäli Niemenkylä on saanut nimensä Hollolan Niemi-nimisen kylän (*Niemis by*) mukaan ja kuulunut eräkaudella tämän nautinta-alueisiin, kävisi myös Lyöttilän liittäminen verotuksessa Hollolan hallintopitäjään ymmärrettäväksi. Niemenkylä on saattanut tulla asutuksi aikaisemmin kuin muut Lyöttilän alueet ja viimeksi mainitut tulla siten liitetyksi tähän, Hollolaan hallinnollisesti luettuun alueeseen. Asutuksen leviäminen Pietari Lyötin aikana Niemenkylän pohjoispuolelle, Kanta-Lyöttilän alueelle, olisi näin ollen tulkittavissa Niemenkylän siirtokylän syntyiseksi.

Myös Niinimäen kylännimi on Henrik Klaunpojan tuomiossa kirjoitettu muotoon Niemi-mäki ja eräässä toisessa laamannintuomiossa vuonna 1608 muotoon Niemenkylä.¹⁵ Viimeksi mainittu on myöhemmin todistettu kirjoitusvirheeksi, jota hyväksi käyttäen Pappila yritti saada Radansuulta itselleen kirkkoherra Eerik Peuroniuksen radansuulaisten kanssa vuonna 1602 vaihtaman, Niinimäen kylässä (ei siis Niemenkylässä, vaan etelämpänä) sijainneen maa-alueen.¹⁶ Eräässä kihlakunnantuomiossa vuonna 1681 on Niinimäestä käytetty myös nimeä *Niemis by*.¹⁷ Sen sijaan kameraalisissa lähteissä Niinimäen kylännimi on johdonmukaisesti kirjoitettu muotoon *Ninimäki*.¹⁸

Pappilasta samoin kuin Pappilan ja Lyöttilän välisistä suhteista 1500-luvulla on säilynyt vain hajatietoja. Vuonna 1589 kirkkoherra Pietari Eerikinpoika Peuroniuksen oli ottanut kokonaan tai osittain viljeltäväkseen kolme lyöttiläläistä taloa.¹⁹ Seuraava kirkkoherra Eerik Pietarinpoika Peuroniuksen osti vuonna 1607 kolme lyöttiläläistä taloa ja otti verolle yhden autiotilan.²⁰ Myös kappalainen Carolus Bartholdi otti verolle yhden lyöttiläläisen autiotilan vuonna 1607.²¹

Välillisiä viitteitä Pappilan kuulumisesta samaan sarkajakoon Lyöttilän kanssa löytyy sakkoluetteloista. Niinpä kappalainen Carolus Bartholdin kaksivuotias härkä hukkuu lyöttiläläisten Erkki Heikinpojan (Alhainen) ja Sipi ja Matti Jaakonpojan (Fiskari) kaivoon vuonna 1595. Papin renki Heikki Heikinpoika joutui samana vuonna riitaan Lyöttilän Perttu Pertunpojan

(Tervapää) kanssa kasken kylvöstä ja kirkkoherra Eerik Peuronius Perttu Jaakonpojan (Kinnari) kanssa niityn kaupasta.²² Vuonna 1607 taas Lyöttilän Erkki Heikinpoika (Alhainen) »ryösti» kappalainen Söyrinki Niilonpojalta peltosaran neljäksi vuodeksi.²³ Sakkoluetteloista ei kuitenkaan selviä, koskivatko nämä kiistat pappien henkilökohtaisia omistuksia Lyöttilässä vai Pappilalle kuuluvia Lyöttilän maita.

Ensimmäinen varma tieto siitä, ettei Pappila enää ollut Lyöttilän yhteydessä, on vuodelta 1610. Tällöin määrättiin tarkastusmiehet suorittamaan katselmus kirkkoherra Carolus Bartholdin ja Lyöttilän kylän välillä,

*att bese och ransake om före(nembde) Lötile boar hafuer giordt ågång på Prästebools ägor såsâm Herr Carll här för rätten hafuer föregifwit.*²⁴

Että sanamuoto *N:s ägor (Prästebools ägor)* tässä tarkoittaa erillisen kylän omistusta, käy ilmi kyseisen tuomiokirjan kirjurin muissa yhteyksissä käyttämästä tyylistä.

Lyöttiläläisten väitettiin siis vuonna 1610 tunkeutuneen Pappilan alueelle. Vuonna 1661 taas kirkkoherran väitettiin ylittäneen Lyöttilän rajat. Tälläkin kertaa määrättiin suoritettavaksi Pappilan ja Lyöttilän välinen rajantarkastus.²⁵ Tiedot itse katselmuksesta ja rajapaikoista kuitenkin puuttuvat.

Luotettavaa selvitystä Pappilan alueista on pyritty etsimään myös kame-raalisista lähteistä. Pappilan verollepanosta on kuitenkin yksityiskohtaisia tietoja vasta vuodelta 1698. Tällöin ilmeni, ettei Pappilaan kuulunut Sakkilanmaan osuuden lisäksi muuta kuin 8 tynnyrin kylvöä vastaava peltoala sekä veden vaivaamia saraniittyjä ja hiukan halkometsää. Tämän perusteella Pappilan äyriluvuksi määrättiin 1 ja manttaaliluvuksi 1/2.²⁶ Reduktiomaa-kirjassa vuonna 1703 taas Pappilan sanotaan vanhastaan kuuluneen Iitin seurakunnalle.²⁷

Vuonna 1744 Iitin kirkkoherra, rovasti Arvid Paulinus valitti eräässä kihlakunnanoikeudelle lähettämässään kirjeessä, ettei Pappilassa ole tallella ainuttakaan »paperilappua», joka luotettavasti selvittäisi Pappilan omistukset ja rajat.²⁸ Samaan asiaan kiinnitti huomiota rovasti Nils Ursinus vuonna 1773 Porvoon tuomiokapitulille lähettämässään kirjeessä.²⁹ Hän kertoi Iitin kirkon ja pappilan tulleen aikanaan perustetuksi lähinnä sijaitsevan kylän maalle, jota nimitetään Lyöttiläksi, ja ilmoitti kuluttaneensa 300 talaria hovioikeuden arkistossa suorittamiinsa tutkimuksiin yrittäessään tuloksetta löytää tähän liittyviä asiakirjoja. Ursinus tiedusteli, olisiko tuomiokapitulin arkistossa Porvoossa tai Viipurissa tallella Lyöttilän kyläläisten ja seurakunnan asukkaiden välistä kirjallista sopimusta siitä, että Pappila on rakennettu Lyöttilästä erotetulle maalle. Hän väitti Pappilan hallussa olevan tuskin 1/2 äyrin maa-alaa ja kuitenkin sitä verotettiin nyt 2 1/2 äyrin edestä. Sen vuoksi Ursinus halusi Pappilalle palautettavaksi sen oikeudet Lyöttilän alueisiin.

Ursinus kertoi saaneensa hiljattain tietää lyöttiläläisillä olevan »piilossa» asiaa koskevan dokumentin, jonka he luultavasti olivat saaneet entisen kirkkoherran Arvid Paulinuksen perillisiltä. Tätä dokumenttia Ursinus ei »todistet-tavasti» voinut lyöttiläläisiltä saada.

Ursinuksen tarkoittamaa asiakirjaa lyöttiläläisillä tuskin kuitenkaan on ollut. Hänen väitteensä lienee perustunut erään todistajan Iitin käräjillä

esittämään kertomukseen kahden lyöttiläläisen isännän välisestä keskustelusta. Todistajan mukaan isännät olisivat kylläkin sanoneet, että tämän pitäjän pappila sijaitsee Lyöttilän kylän maalla ja sen rajojen sisäpuolella, mutta mistään isäntien hallussa olleesta dokumentista todistaja ei tuomiokirjan mukaan ollut kertonut.³⁰

Ursinuksen tiedustelema asiakirjoja ei löytynyt myöskään tuomiokapitulin arkistosta Porvoosta enempää kuin Viipuristakaan. Iitin seurakunnan perustamista sekä Iitin Pappilan ja Lyöttilän välisiä omistussuhteita koskevien papereiden ilmoitettiin, kuten muidenkin 1500-luvun asiakirjojen, hävinneen vihollisen toiminnan ja useiden murtojen vuoksi.³¹

Ursinus lienee suorittanut tuloksettomia tutkimuksia myös Valkealan kirkonarkistossa, sillä otteita siellä säilytetystä, Iitin kirkkoherrana 1600-luvun alussa toimineen Carolus Bartholdi Padasjokiensiksen muistiinpanoihin perustuvasta, Carolus Bartholdi Ithimaeuksen vuonna 1675 aloittamasta »historia-kirjasta»³² on esitetty Iitin Pappilan edustajan toimesta Iitin ja Elimäen maanjako-oikeudelle Niinimäessä vuonna 1785.³³ Aiheena rovasti Ursinuksen suorittamiin perusteellisiin tutkimuksiin oli Pappilan ja Lyöttilän välillä vuonna 1773 syntynyt T y n n y r i n m a a t a koskeva omistusriita.³⁴

Todennäköinen selitys Iitin kirkkopitäjän perustamista koskevien asiakirjojen häviämiseen löytyy Elimäen käräjien pöytäkirjoista vuosilta 1687 ja 1690.³⁵ Iitin silloisen kap-palalaisen, Anders Paulinuksen saavuttua Elimäen käräjille edustamaan Iitin Pappilaa Sakkilanmaata koskevassa omistusriidassa hänet oli juotettu niin humalaan, että tarvittiin kuusi miestä häntä kantamaan. Samalla arkku, jossa Paulinus säilytti Iitin Pappilan maaomistuksia koskevia papereita, varastettiin. Papereiden anastajaksi epäiltiin Elimäen Fabian Wreden pehtoria Nils Malmia. Kysymyksessä oli ilmeisesti juoni, jolla Iitin Pappilan oikeudet elimäkeläisten himoitsemaan Sakkilanmaahan pyrittiin mitätöimään.

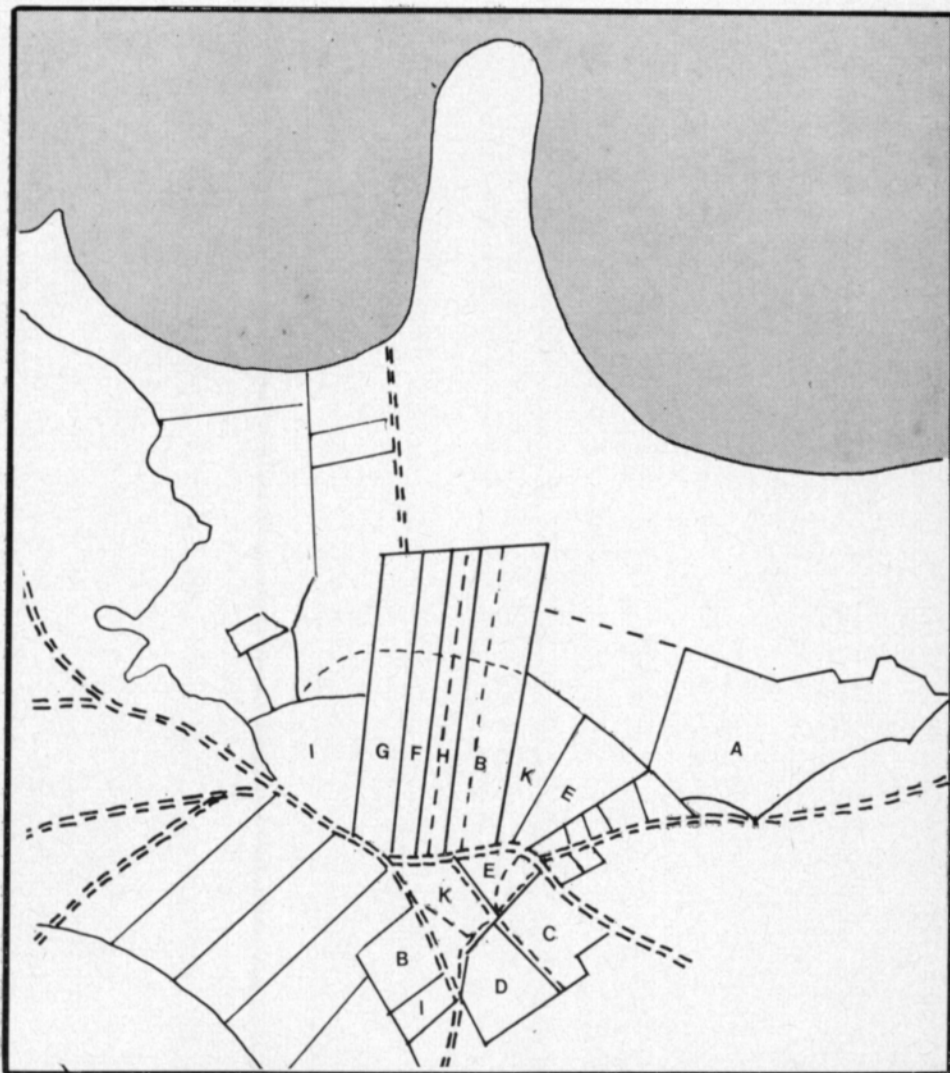
3. Lyöttilän maakirjakylä 1539—1712

Pohjoismaisessa historiantutkimuksessa keskiajan lasketaan päättyvän ja uudenajan alkavan 1530- ja 1540-lukujen taitteesta. Tämä aikakausijako johtuu siitä, että historiantutkijan käytettävissä olevat lähteet rikastuvat kruunun veronkannon tehostuttua veronmaksajakohtaiseksi. Tämän Kustaa Vaasan aikaansaaman mittavan hallintouudistuksen ansiosta voidaan Hämeen talojen vaiheita vuodesta 1539 alkaen seurata yksityiskohtaisesti, kun taas tätä edeltävältä keskiajalta on säilynyt enimmäkseen vain vaikeasti tulkittavia rajatuomioita eri kylien omistuksista.

Tärkeintä 1500-luvun muuttuneessa lähdetilanteessa oli maakirjojen syntyminen. Näihin kirjoitettiin vuosittain verovelvolliset talonpojat kaikkine veroyksikköineen, joista tärkein oli koukku. Tämä ikivanha suomalainen veroyksikkö mittasi talonpoikien tilusomistuksia; yksi koukku oli niin suuri, että talonpoikien veroluvut olivat poikkeuksetta murtolukuja. Sanana koukku tarkoittaa auraa; termin on selitetty alunperin syntyneen ns. normaalitilasta eli vanhakantaisimmassa verotuksessa jokaisen talon koko olisi ollut yksi koukku. Toinen veroperuste oli savu. Sana johtuu kirjaimellisesti asumuksen räppänästä nousseesta savusta, sillä se tarkoitti asuttua talonpoikaistaloutta. Yleensä suomalaisissa 1500-luvun lähteissä jokainen savu oli samalla yksi

talo, mutta kaakkoisimmassa Hämeessä oli verraten runsaasti sellaisia taloja, joihin kuului useampia savuja eli kahdella tai useammalla savulla oli yhteiset maaomistukset. Kolmas veroperuste oli jousi eli täysikasvuinen isäntäväkeen kuulunut mies; rengeistä verottaja ei 1500-luvulla välittänyt.

Hämeen vanhimman maakirjan mukaan Lyöttilässä oli vuonna 1539 kaksitoista taloa ja neljätoista savua.¹ Tiedossa ei ole, sijaitsivatko kaikki talot Kanta-Lyöttilän alueella vai olisiko jokin niistä ollut muualla. Talojen varsinainen tonttialue lienee kuitenkin jo varhaisessa vaiheessa hakeutunut Lautanlahden eteläpuoliselle »Kylänmäelle», jossa useimmat Lyöttilän kantatalojen tontit sijaitsivat isoajakoa aloitettaessa 1700-luvun lopulla (kuva 11).²

Kuva 11. Lyöttilän kantatalojen tontit ennen isoajakoa 1778.

I = Alhainen, G = Tupasela (Huusila), F = Paavola, H = Tervapää, B = Knaapila, K = Mannila, E = Nikula, A = Fiskari ja C = Kinnari.

Fig. 11. Sites of farm houses in Lyöttilä, 1778.

Lyöttilän talojen yhteenlaskettu koukkuluku oli vuonna 1539 $1\frac{1}{4}$ (15/12) ja jousiluku 28 (kuva 12). Nämä jakaantuivat eri talojen osalle seuraavasti:

<i>Koukku- luku</i>		<i>Jousi- luku</i>
1/12	Sipi Olavinpoika	1
1/12	{ Lauri Arvinpoika	1
	{ Sipi Arvinpoika	2
1/12	Antti Olavinpoika	2
1/12	{ Olavi Klemetinpoika	2
	{ Vilppu Klemetinpoika	1
1/12	Matti Paavonpoika	2
1/8	Kaarle Laurinpoika	2
1/6	Pekka Paavonpoika	3
1/6	Hannu Juhonpoika	4
1/8	Hannu Laurinpoika	2
1/12	Lauri Laurinpoika	2
1/12	Pekka Laurinpoika	2
1/12	Juho Paavonpoika	2
<u>1 1/4</u>		<u>28</u>

Lyöttilän talojen yhteenlaskettu koukkuluku pysyi muuttumattomana vuoteen 1565 saakka, siis lähes kolme vuosikymmentä, mutta lisääntyi sen jälkeen $1\frac{1}{3}$:ksi (16/12). Tämä maaveron vakiintuneisuus 1500-luvulla poikkeaa Hämeen verotusolojen yleiskehityksestä. Tavoitteenahan oli yleensä neljänneskuntien maaveron pitäminen vakiona, kun taas yksittäisten kylien koukkuluvussa esiintyi usein huomattavaakin vuosivaihtelua.³

Kanta-Lyöttilän itäpuolisten alueiden, Pilkanmaan ja Kyöperilän tultua asutuiksi 1500-luvun lopulla luettiin myös näiden koukkuluvut, yhteensä $5/24$, aluksi Lyöttilän maakirjakylään kuuluviksi. Pilkanmaan ja Kyöperilän talot eivät kuitenkaan sijainneet Kanta-Lyöttilän alueella, ja ne erotettiin vuonna 1600 erilliseksi maakirjakyläksi (vrt. s. 577).

Mahdollisesti myös edellä mainittu koukkuluvun lisääntyminen $1\frac{1}{4}$:sta $1\frac{1}{3}$:ksi johtui erään Kanta-Lyöttilän itäpuolisen alueen, Laurinmaan asuttamisen alkamisesta ja tämän alueen liittämisestä Lyöttilän yhteyteen. Laurinmaan asema jäi kuitenkin epäselväksi, eikä sen koukkulukua aina kirjoitettu maakirjaan. Osa Laurinmaata liitettiinkin myöhemmin Pilkanmaahan (vrt. s. 585).

Kun koukkuluvut 1600-luvulla korvattiin verotuksessa äyriluvuilla, tuli 1 äyri vastaamaan $1/12$ koukkua. Lyöttilän äyrilukujen summaksi tuli näin ollen 16, ja tämä summa pysyi muuttumattomana aina isoonjakoon saakka.

1500-luvun loppupuolella alettiin kantaa erilaisia apuveroja uuden veroperusteen eli manttaalin mukaan. Tämä perustui talon varallisuuteen: poikkeuksellisen hyvän kantokyvyn omistaneen talon manttaali oli 1, muiden sitä pienempi. Aluksi tämä veroperuste vaihteli vuosittain, koska se yritettiin sopeuttaa talon kulloisenkin veronmaksukyvyyn mukaiseksi. 1600-luvun alku-

Lyöttilä		
2 f.	• Sigfrid	Olsson — 16.
2 f.	Sten	Stenlund — 16
2 f.	• Sigfrid	Stenlund — 16
2 f.	Anders	Stenlund — 16
2 f.	Soloff	Stenlund — 16
2 f.	Yrjö	Stenlund — 16
2 f.	Matti	Stenlund — 16
2 f.	Per	Stenlund — 16
1 f.	per	Stenlund — 16
1 f.	Sons	Stenlund — 16
2 f.	Sons	Stenlund — 16
2 f.	Sten	Stenlund — 16
2 f.	per	Stenlund — 16
2 f.	Sons	Stenlund — 16

Kuva 12. Lyöttilän vanhin maakirja vuodelta 1539. (VA 3668:50–51.)
 Fig. 12. The oldest list of farms in Lyöttilä, 1539.

puolella talojen manttaaliluvut kuitenkin jäykistyivät muuttumattomiksi. Lyöttilän talojen yhteenlaskettu manttaalimäärä vakiintui 6:ksi. 1600-luvun lopun veronpanoissa manttaalilukuja tarkistettiin ja manttaali määriteltiin vastaamaan kuuden tynnyrin kylvöalaa. Lyöttilän manttaaliluku pieni tällöin 5 3/4:ksi, mutta suureni jälleen vähän ennen isoajakoa 6 1/12:ksi.⁴

Lyöttilän talojen yhteenlaskettu jousiluku eli täysi-ikäisten miespuolisten perheenjäsenten lukumäärä, joka vuonna 1539 oli 28, vastasi varovaisenkin arvion mukaan yli 100 asukkaan yhteisöä. Näin ollen Lyöttilässä on jo Pietari Lyötin aikana eli 2–3 sukupolvea aikaisemmin täytynyt olla useampia perheitä ja useampia taloja kuin yksi. Tosin Kaakkois-Hämeen kylien tiedetään uudisasutusvaiheessa kasvaneen ripeästi, mutta näin valtava kasvu yhdestä perhekunnasta niin lyhyessä ajassa ei ole voinut olla mahdollista.

Ainoallakaan maakirjaan vuonna 1539 merkityillä neljällätoista isännällä ei ollut sukunimeä. Ensimmäiset sukunimet ilmaantuivat Lyöttilän isäntäluetteloon vasta 1700-luvulla. Mikäli niitä ylipäänsä käytettiin, ne oli voutien kirjanpidossa korvattu patronymeillä. Ei siis voida varmuudella päätellä, polveutuivatko Lyöttilän 1500-luvun isännät Lyöttien suvusta. Asutusta on luonnollisesti saattanut kulkeutua Lyöttilään useammaltakin taholta. Eräänä mahdollisuutena on otettava huomioon mm. Oravalan Hasujen suku,

jonka muinaisiin omistuksiin viittaavia paikannimiä, Hasusmäki, Hasunpelto jne. esiintyy Kanta-Lyöttilän alueella. Suomaa arvelee myös Kauramaan Rautiaisten siirtyneen Lyöttilään, mutta tästä ei ole suoranaisia todisteita.⁵

Kahdella Lyöttilän talolla oli vuonna 1539 koukkulukuna 1/6, kahdella 1/8 ja muilla 1/12. Talojenkin koukkuluvut pysyivät muuttumattomina vuoteen 1565 saakka eli lähes kolmen vuosikymmenen ajan. Tosin kaksi taloa jakaantui tänä aikana ja niiden koukkuluvut puoliintuivat osatalojen kesken. Tämän jälkeen Lyöttilän maakirjasta hävisi viisi taloa, joten taloluku, joka välillä oli lisääntynyt 14:ksi, väheni yhdeksään. Hävinneiden talojen koukkuluvut lisättiin jonkin jäljelle jääneen talon koukkulukuun.

Pian tämän jälkeen Lyöttilän talojen koukkuluvut alkoivat vaihdella vuodesta toiseen. Eräinä vuosina jotkin talot hävisivät maakirjasta kokonaankin ilmaantuakseen taloluetteloon muutaman vuoden kuluttua uudelleen. Niiden koukkuluvut oli tällä välin lisätty toisten talojen koukkulukuihin. Oletettavasti kylän koukkulukua oli ruvettu jakamaan talojen kesken niiden veronmaksukyvyyn mukaisessa suhteessa. Mahdollista myös on, että voudit eivät olleet kiinnostuneita yksittäisten talojen koukkuluvuista, kunhan vain kylän verojen yhteenlaskettu summa pysyi muuttumattomana ja vaaditun suuruisena ja kylän koukkuluvun mukaan maksettava vero saatiin perityksi.

1500-luku oli jatkuvaa köyhtymisen aikaa kaikkialla Suomessa. Hämeen verotuslähteissä tämä ilmeni siten, että koukkuluvun mukaisia veroja ei enää saatu perityksi edes jakamalla verokuorma kyläläisten kollektiivisesti kannettavaksi. Maakirjaan merkittiin sen vuoksi kolkko termi »öde» eli »autio» sen veronmaksajan nimen kohdalle, jonka verot rästytyivät. Toinen merkitsemistapa oli jättää talonpojan nimi kokonaan pois ja kirjoittaa maakirjaan vain koukkuluku ja sanat »ödes jord» eli »autiomaata». Tällainen merkintä tarkoitti sitä, että talon verot jäivät maksamatta, mutta silti talo saattoi olla asuttu. Yleinen tapa oli kirjoittaa tällaiset ilman talonpojan nimeä olevat »autiomaat» kylissä viimeisiksi veronsa maksaneiden talonpoikien jälkeen.

Samaan aikaan kun autiot erotettiin Lyöttilässä omaksi ryhmäkseen, muiden talojen äyri-luvut — koukku muuttui äyriksi vuonna 1607 niin, että yhtä koukkua vastasi 12 äyriä — vakiintuivat yhtä poikkeusta (Knaapila/Paavola) lukuunottamatta vuoteen 1610 mennessä. Tällöin maakirjassa oli 9 taloa, joten määrä oli vähentynyt ensimmäisestä maakirjasta kolmella. Näiden lisäksi kylässä oli yksi rälssitila (Vitsakorpi/Kurjala), joka merkittiin maakirjaan vasta vuonna 1625, mutta jo vuonna 1609 kannetun apuveron eli ns. *hjonelags*-luetteloon ja kirkollisen veron eli kymmenysten kantoluetteloon vuonna 1612.

Autioituminen eli verojen rästytyminen oli kohtalokasta talon historiassa, sillä kolmen vuoden rästeistä talo huudatettiin kruunulle. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että voudilla oli oikeus asettaa taloon sellainen isäntä, joka parhaiten pystyi huolehtimaan talosta. Verojen rästytymistä tapahtui Lyöttilässä siinä määrin, että 4 taloa tuomittiin kruunulle, 1 puoliksi ja muut säilyivät verotiloina eli talonpoikien täydessä omistuksessa.

1600-luvun verohallinnossa syntyi uudenlaista lähdeaineistoa, sillä Hämeessä alettiin vuosisadan alkuvuosina kantaa viljakymmenyksiä saman perusteen mukaan kuin muualla Suomessa. Toiseksi vuodesta 1634 alettiin kantaa

Kuva 13. Pietari Lyötin (1458) muistokivi Lyöttilän Kylänmäellä.

Fig. 13. Monument of Peter Lötti (1458) on the Hill of Lyöttilä.

henkirahaa. Näistä uusista veroluetteloista seurasi, että maakirja luutui melkein muuttumattomaksi: 1630-luvun isäntien nimet kirjoitettiin niihin vuodesta ja vuosikymmenestä toiseen. Näitä henkilönnimiä voi siis tavallaan pitää talojen niminä, mutta varsinaiset talonnimet ilmaantuivat maakirjaan ja kymmenysluetteluihin vasta vuosina 1704–1705 ja henkikirjoihin 1712. Vuonna 1723 talot saivat myös rekisterinumerot.

Talojen järjestys maakirjassa vaihteli 1500-luvulla jonkin verran, mutta vakiintui 1600-luvun alussa. Numeroinnissa tätä järjestystä muutettiin, niin että ensimmäiset rekisterinumerot (1–5) tulivat verotaloille ja seuraavat (6–9) kruununtaloille. Kummankin taloryhmän sisällä numerointijärjestys pysyi alkuperäisen taloluettelon mukaisena. Viimeisen rekisterinumeron (10) sai Kurjalan kartanon alainen rälssitila. Suomen asutuksen yleisluettelon Uudenkylän niteessä on virheitä Lyöttilän 1500-luvun esityksessä varsinkin sen takia, että maakirjojen vuositietoja taloiksi yhdistettäessä on luotettu liikaa veronmaksajien nimiin ottamatta huomioon talojen koukkulukuja.⁶

Valitettavasti nämä virheet toistuvat Halilan kirjoittamassa pitäjänhistoriassa. Pyrimme seuraavassa korjaamaan nämä erehdykset käytettävissä olleiden alkuperäisten lähteiden nojalla eli tutkimalla talojen vaiheet kaikista veronkantalolähteistä ja tarvittaessa myös väenottoluetteloista. Näistä lähteistä on selvitettävissä se, minkä niminen isäntä kutakin taloa asui eri vuosina ja se, miten talot jakaantuivat tai yhdistyivät. Joskin jo 1500-luvulla, jolloin talokohtaisissa tutkimuksissa on tukeuduttava ainoastaan maakirjoihin, voidaan talojen vaiheista käyttää sanontoja jakaantua ja yhdistyä, on myöhemmin eri lähteitä vertaamalla pääteltävissä, että taloissa asui useampia ruokakuntia niiden silti jakaantumatta osiin. Tuomiokirjoista saa merkittävän paljon verotuslähteitä täydentävää tietoa, mistä esitämme tässä vain asutuksen kannalta olennaisimman aineiston.

N:o 1 K i n n a r i (1 1/2 äyriä, 1/2 manttaalia) syntyi Olavi ja Vilppu Klemetinpoikien 1/12 koukun talosta, jonka veroluku vuonna 1571 suureni 1/8 koukuksi (= 1 1/2 äyriä). Eräinä vuosina tämän jälkeen koukkuluku oli poikkeuksellisesti 5/24 ja toisaalta kolmena vuonna (1581–1583) talo puuttui maakirjasta.

Patronyymeistä päätellen talo siirtyi Olavi Klemetinpojan jälkeen sukupolvesta toiseen isältä pojalle (kuva 14c). Vuonna 1589 kirkkoherra Pietarin (Peuroni) sanotaan otaneen viljeltäväkseen osan talon pelloista, koska isännällä itsellään ei ollut mitään kylvää.⁷ Vuonna 1598 talon verot olivat läänitettyinä kappalainen Carolus Bartholdille.⁸ Isännistä Perttu Jaakonpoika (1595–1618) tuli tunnetuksi noituuden harjoittamisesta. Muut kyläläiset ja kirkkoherra haastoivat Pertun useaan otteeseen käräjille ja tämä tunnusti syyllisyytensä. Oikeus kuitenkin vapautti syytetyn kerta toisensa jälkeen ja rankaisi kanteen nostajia sakoilla, koska nämä eivät pystyneet todistamaan väitettään oikeaksi.⁹

Talo jakaantui kahtia vuonna 1691. Maakirjassa ja kymmenysluettelossa osatalot saivat vuodesta 1704 alkaen nimekseen K i n n a r i ja P e k k a l a. Edellinen nimi tarkoittaa nahkuriä, jälkimmäinen nimi viittaa talon senaikaiseen isäntään, Pekka Tuomaanpoikaan. Henkikirjassa Kinnari-nimi vakiintui koko kantatalon nimeksi vuodesta 1712 alkaen. Pekalan osatalon osti kirkkoherra Arvid Paulinus vuonna 1741.¹⁰

Kinnarin tontti sijaitsi ennen isoajakoa erillään muiden alkuperäisten kantatalojen tonteista Kylänmäen kaakkoispuolella olevalla Mukmäellä.

N:o 2 A l h a i n e n (2 äyriä, 2/3 manttaalia) syntyi Pekka Paavonpojan 1/6 koukun talosta. Vuonna 1552 tässä talossa asui neljä Pekanpoikaa, Paavo, Olavi, Juho ja Nuutti, kukin omassa »savussaan». Seuraavana vuonna (1553) talo jakaantui kahtia. Toiseen puoliskoon tulivat isänniksi Paavo ja Olavi, toiseen siirtyivät Juho ja Nuutti. Viides Pekanpoika, Antti, tuli samana vuonna (1553) isännäksi Sipi Olavinpojan 1/12 koukun taloon ja tämä taas yhdistettiin vuonna 1568 puoleksi Paavon ja Olavin taloon ja puoleksi Juhon ja Nuutin taloon.

Juhon ja Nuutin talo autioitui 1590-luvulla ja hävisi lopullisesti Lyöttilän maakirjasta vuoden 1610 jälkeen. Jo tätä ennen talo oli tuomittu kruunulle ja asukkaat häädetty.

Jatkamaan jäi siis tässä vaiheessa vain Paavon ja Olavin talo. Vuonna 1571 siihen yhdistettiin Pekka ja Nuutti Juhonpoikien 1/12 koukun talo, jonka asukkaat olivat muutaneet Kyöperilään (vrt. s. 579). Paavon ja Olavin talon koukkuluku suureni samalla 1/4:ksi.

Seuraavan isännän, Heikki Paavonpojan aikana talon koukkuluku vaihteli ja Heikin jälkeen talo jakaantui kahtia. Toiseen puoliskoon tuli vuonna 1585 isännäksi Martti Heikinpoika ja toiseen vuonna 1589 Erkki Heikinpoika. Näistä Erkki osoittautui Heikin varsinaiseksi seuraajaksi ja Martin talo uudeksi haarautumaksi. Tästä haarautumasta syntyi aikanaan T u p a s e l a n kantatalo (N:o 6).

Erkki Heikinpojan koukkuluku suureni vähitellen 1/12:sta 5/24:ksi, mikä vastasi 2 1/2 äyriä. Samanaikaisesti aution (*ödes jord*) osuus kylässä pieneni, joten Erkin veroluvun suureneminen johtui ilmeisesti aution uudelleen verolle ottamisesta. Vuonna 1610 Erkin äyriä luku vakiintui lopulliseen arvoonsa 2:ksi.

Erkki Heikinpojan jälkeen talo pysyi seuraavien isäntien aikana jakaantumattomana aina vuoteen 1687 saakka, jolloin se puoliintui kahdeksi osataloksi. Toinen puolisko sai maakirjassa ja kymmenysluetteloissa vuodesta 1704 alkaen nimekseen *Alastalo* (nykyisin Hietalahti), ilmeisesti tilalle kuuluvien alavien maiden mukaan. Toisen puoliskon nimeksi tuli *Tynnilä* 1600-luvulla isäntänä olleen Tynni Heikinpojan mukaan. Henkikirjassa koko kantatalon nimeksi vakiintui vuodesta 1712 alkaen *Alhainen*. Alastalon nimi hävisi vähitellen pois käytöstä ja 1700-luvun lopulla molempien osatalojen isännät käyttivät taloistaan yleisesti nimeä *Alhainen*.

Alhaisten tontti sijaitsi ennen isoajakoa Lyöttilän Kylänmäellä, alkupäästä lukien ensimmäisenä. Muistona siitä oli vielä 1930-luvulla jäljellä »kuninkaan kaivoksi» nimetty Tynnilän kaivo. Kustaa III:n kerrotaan Lyöttilässä käydessään pysähtyneen siinä hevosiaan juottamaan, ja tarinan mukaan erääseen Lyöttilän taloon syntyi tämän tapauksen seurauksena kuninkaallista sukua olevan perillinen.¹

Tämäkin kantatalo siirtyi patronymeistä päätellen sukupolvesta toiseen isältä pojalle. Isännistä tiedetään Heikki Paavonpojan ennen isännäksi tuloaan toimineen neljänneskunnan veronkantomiehenä. Vuonna 1565 hän laiminlöi matkustaa Tukholmaan erästä hevosasiaa selvittämään ja tuomittiin tästä rikkomuksesta 3 markan sakkoon.¹²

Suurten nälkävuosien aikana 1690-luvulla Alhaisten talot köyhtyivät ja siirtyivät vähitellen Mannilan kantatalossa (N:o 8) asuneen Tuomas Yrjönpojan viljeltäviksi.¹³ Tämä Kurjalan lampuotien jälkeläinen oli vaurastunut vilja- ja hevoskaupoilla, ja vuonna 1709 hän osti puolet Tynnilästä.¹⁴ Isonjaon jälkeen tämä osatalo sai nimekseen *Mukula*. Eräs Tuomaan pojista toimi isonvihan aikana nimismiehenä ja otti tällöin sukunimekseen *Lyöttelin*.¹⁵ Isonvihan jälkeen hän sai maaherralta määräyksen kruunun tarkastusmiehen (*uppsyningsman*) tehtävään.¹⁶ Lisäksi Lyöttelin toimi kirkonisäntänä ja kirkkovaärttinä.¹⁷

Myös Alastalo siirtyi vuonna 1709 vieraisiin käsiin kirkkoherra Arvid Paulinuksen ostettua siitä 1/2 äyriin osuuden ja huudatettua itselleen toisen 1/2 äyriin osuuden korvauksena maksamattomista veroista.¹⁸ Tämän jälkeen Alastalo (Hietalahti) oli lähes sadan vuoden ajan Iitin pappien omistuksessa.

N:o 3 *Knaapila* (3 1/4 äyriä, 1 manttaali) syntyi Pekka Olavinpojan 1/12 koulun talosta. Vuonna 1557 tähän taloon tuli isännäksi Lauri Pekanpoika, joka aikaisemmin oli ollut Maunu Pekanpojan kanssa erään toisen talon (Paavola, kantatalo N:o 7) koukkuluvussa.

Vuonna 1565 Pekka Laurinpojan taloon yhdistettiin osa Hannu Laurinpojan 1/8 koulun talosta, jonka isäntänä silloin oli Pentti Hannunpoika.

Yhtyneen 1/6 koulun talon isännäksi tuli Bernhard Laurinpoika, jonka koukkuluku muutaman vuoden kuluessa pieneni takaisin 1/12:ksi.

Seuraava isäntä oli nimeltään Tuomas Augustinpoika. Tämän aikana talo aluksi vaurastui, lehmäverovoin määrästä päätellen kylän toiseksi varakkaimmaksi. Vuonna 1585 Tuomaalla oli kuitenkin jo verorästejä,¹⁹ ja vuonna 1589 kirkkoherra Pietarin (Peuroniuksen) sanotaan ottaneen talon pellot viljeltäväkseen.²⁰ Mahdotonta ei ole, etteikö Tuomas Augustinpoika itsekin olisi ollut Pappilan väkeä. Iitissä oli nimittäin siihen aikaan Augustusniminen kappalainen, joka tosin itse asui Radansuussa.²¹

Tuomas Augustinpojan nimi hävisi maakirjasta vuoden 1589 jälkeen ja hänen seuraajakseen tuli Tuomas Jaakonpoika. Tämän aikana talo köyhtyi edelleen ja vuonna 1607 Tuomas Jaakonpoika myi tilansa kirkkoherra Eerik (Pietarinpoika) Peuroniukselle.

Samoihin aikoihin maakirjaan ja kymmenysluetteloihin ilmaantui uudelleen Tuomas Augustinpojan nimi 1/24 koulun eli 1/2 äyriin talon isäntänä. Tuomas Augustinpoika oli kuitenkin itse jo kuollut ja talo oli lesken (Anna Laurintytär) hallussa, joka asui yhdessä Tuomas Jaakonpojan kanssa.²² Myös (leski) Anna Laurintytär myi talonsa Eerik Peuroniukselle. Lisäksi Peuroniuksen osti Pekka Martinpojan talosta (Paavola) 1/16 koulun (3/4 äyriä) osuuden ja otti verolle autiota (Kyöperilän alkutalon osuudesta) 1/12 koukkua eli 1 äyriin verran perustaan näistä ratsutilan.

Peuroniuksen kerrotaan hukkuneen Viialan jokeen jo vuonna 1606 ollessaan paluumatkalla Mämmälän lohikoskelta.²³ Kauppa on kuitenkin vahvistettu Henrik Jaakonpojan kihlakunnantuomiolla vasta 14.10.1607 ja Jöran Boijen laamannintuomiolla 1.2.

1608.²⁴ Vuoden 1608 maakirjassa Peuroniuksen ostamat talot ovat vielä entisten omistajien nimissä. Maakirjan marginaaliin on merkitty, että tässä kylässä herra Eerik-vainajan leskellä, Kaarin-vaimolla on 6 äyriin vero ratsupalvelua vastaan.²⁵ Tämä merkintä on sikäli virheellinen, että kysymys oli kahdesta ratsutilasta, joista toinen sijaitsi Radansuussa eikä suinkaan «tässä kylässä». Seuraavan vuoden (1609) maakirjassa virhe on korjattu ja Kaarin-vaimon Lyöttilässä sijaitsevan ratsutilan äyriiluvuksi on merkitty 3.²⁶

Hämeen voudit eivät vielä tähän aikaan käyttäneet 3/4 äyriin (1/16 koukun) yksikköä ja ilmeisesti tästä johtuu, että Martti Pekanpojan myymä osuus (samoin Martin itselleen pidättämä osuus) on maakirjassa laskettu kaupasta poikkeavalla tavalla. Ratsutilan äyriiluvuksi on näin saatu 3 eikä 3 1/4 kuten olisi pitänyt. Vuosina 1616–1621 taas ratsutilan äyriiluvuksi on merkitty 4 ja Martti Pekanpojalle ei mitään. Vasta vuodesta 1624 alkaen Knaapilan äyriiluku vakiintui 3 1/4:ksi. Erään myöhemmän tiedon mukaan Martti Pekanpojan talo olisi kuninkaan päätöksellä vuonna 1614 yhdistetty ratsutilaan, mutta ratsutilan isännäksi vuonna 1620 tullut Arvi Eerikinpoika olisi siitä luopunut.²⁷

Kaarin-vaimon jälkeen ratsutilan isännäksi tuli kappalainen Söyrinki Nilsinpoika.²⁸ Kaarin itse lienee muuttanut takaisin pappilaan mentyään naimisiin seuraavan kirkkoherran, Carolus Bartholdin kanssa.

Söyrinkiä seurasi ratsutilan isäntänä vääpeli Arvi Eerikinpoika, joka sotilasurallaan yleni asteittain luutnantiksi. Hän oli kirkkoherra Eerik Peuroniuksen poika. Tämä käy välillisesti ilmi eräästä oikeudellisesta lähteestä. Arvin poika, Kaarle, yritti nimittääin vuonna 1670 myydä puolet tilasta ulkopuoliselle. Oikeuteen saapui tällöin Eerik Peuroniuksen pojanpoika, Nastolan kappalainen Eerik Jordaninpoika Peuronius ja vaati sukuoikeuden nojalla saada lunastaa isoisänsä perustaman ratsutilan itselleen.²⁹ Hän myös sai tilan haltuunsa. Sukuoikeuden nojalla tämä ei olisi ollut mahdollista, jos tila välillä olisi ollut vieraan omistajan hallussa. Ilmeisesti tilaa välillä hallinnut kappalainen Söyrinki Nilsinpoika oli ollut vain tilan vuokraaja sillä aikaa, kun Arvi Eerikinpoika vielä oli alaikäinen. Sitä paitsi Söyrinkikin lienee ollut sukulaisuussuhteessa Arvi Eerikinpoikaan. Talossa nimittäin asui Arvin aikana eräs Reko Söyringinpoika, jonka titteliksi on väenotto-luettelossa merkitty «sisarenmies».³⁰

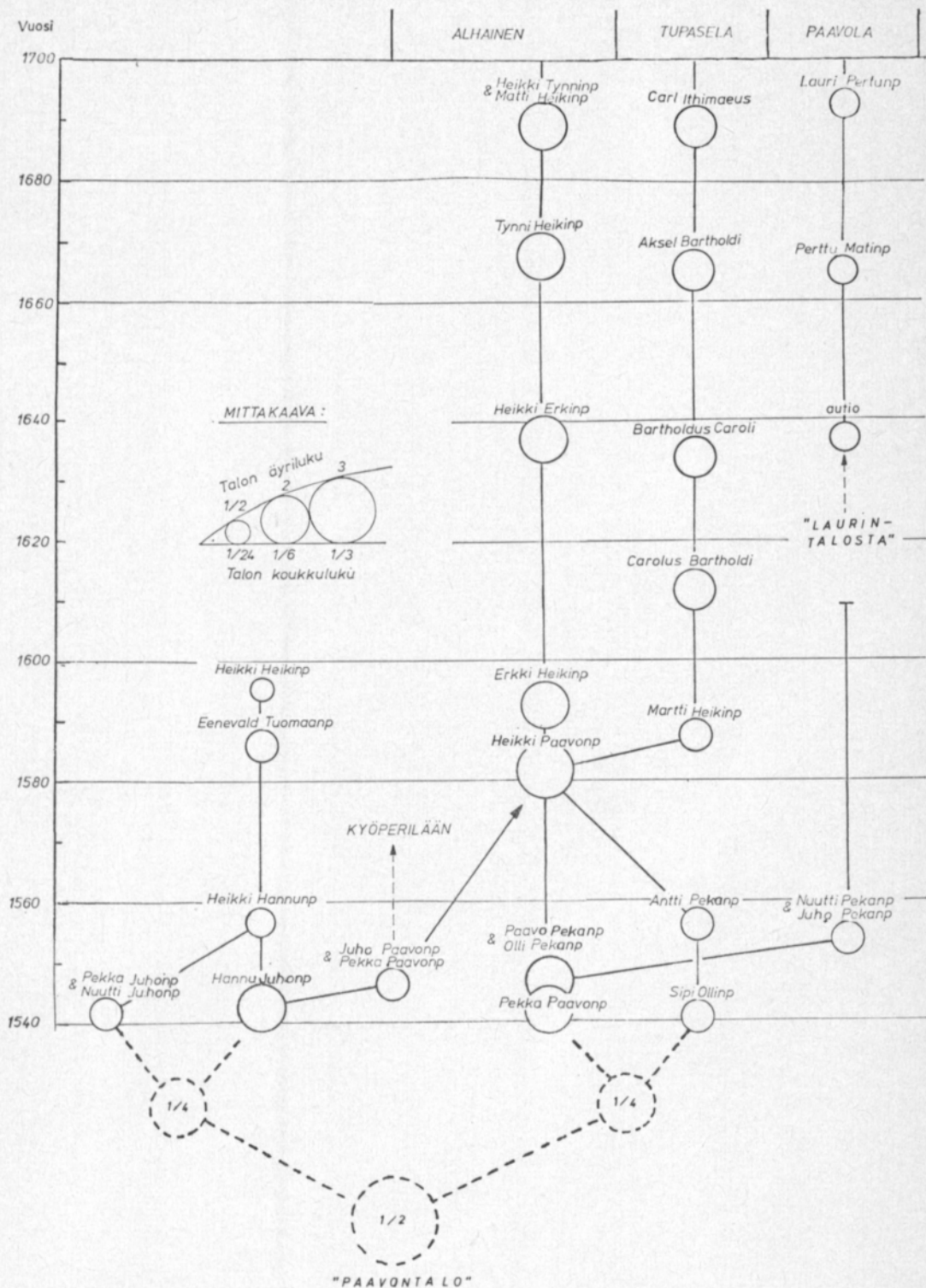
Eerik Jordaninpoika Peuronius ei itse muuttanut Lyöttilään asumaan, vaikka talo maakirjassa merkittiinkin hänen nimiinsä. Tila jakaantui vuonna 1682 kahdeksi osataloksi, joista toinen sai nimekseen L a l l u l a ja toinen K n a a p i l a. Viimeksi mainittu johtuu knaappi-sanasta ja tarkoittaa puoliaatelista, jollainen sen upseeri-isäntä oli ollut. Knaapila vakiintui myöhemmin koko kantatalon nimeksi. Osatalojen isänniksi tulivat Arvi Eerikinpojan sukua olevat Klemetti Mikonpoika ja Arvi Klaunpoika, kumpikin sukuoikeudestaan puolet kruunulle menettäneinä. Edellisen isännän, Kaarle Arvinpojan kerrotaan kuolleen nälkään.³²

Arvi Klaunpoika testamenttasi tilansa vuonna 1706 poikapuolilleen, Alhaisten Yrjö ja Tuomas Matinpojille,³³ joista jälkimmäinen tuli Lallulan isännäksi vuonna 1707. Samoihin aikoihin Knaapilan puoliskon isännäksi tuli Kaarle Arvinpojan jälkeläinen, Heikki Kaarlonoika. Knaapilan tontti sijaitsi ennen isoajakoa Kylänmäen perällä kolmanneksi viimeisenä.

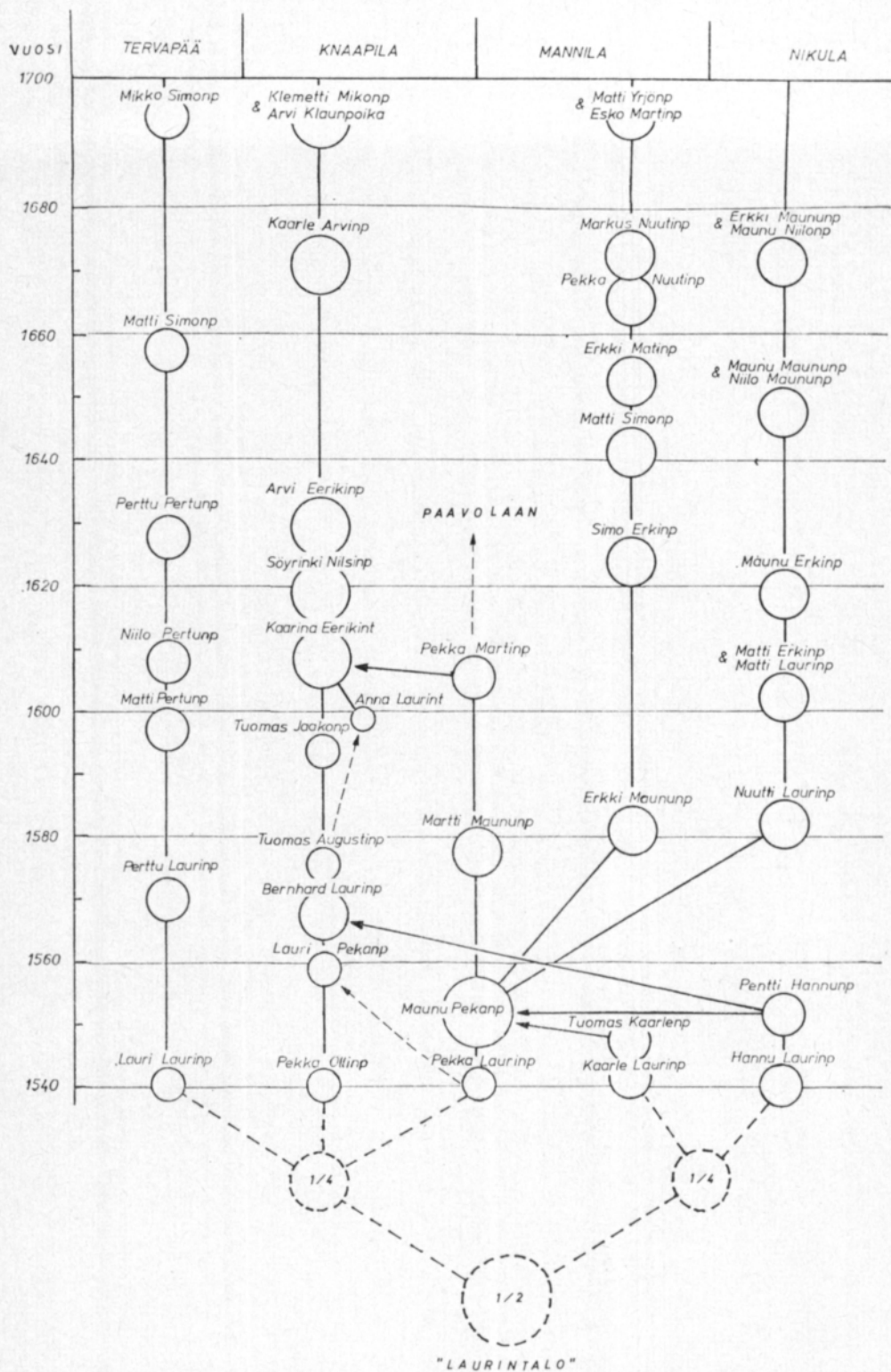
N:o 4 N i k u l a (2 äyriä, 2/3 manttaalia) syntyi Martti Maununpojan talon (Paavola) jakaantuessa vuonna 1579. Talon ensimmäiseksi isännäksi tuli Nuutti Laurinpoika, jonka alkuperäinen koukkuluku 1/6 pieniin vuonna 1589 1/8:ksi, mutta palautui 1600-luvun alussa ennalleen 1/6:ksi, mikä vastasi 2 äyriä.

Talo jakaantui kahtia vuonna 1668, mutta molemmat puoliskot luettiin edelleen samaan kantataloon kuuluviksi. Toinen puolisko sai Niilo-nimisen isännän (Niilo Maununpoika, 1644–1676) mukaan nimekseen N i k u l a ja toinen puolisko Maunu-nimisen isännän (Maunu Maununpoika, 1668–1680) mukaan M a u n u k s e l a (nykyisin Mouhu). Koko kantatalon nimeksi tuli N i k u l a. Talon alkuperäinen tontti sijaitsi ennen isoajakoa Kylänmäen perällä viimeisenä. Lisäksi talolla oli toinen tontti Kylänmäen kaakkoispuolella, nykyisen Fiskarin talon paikalla.

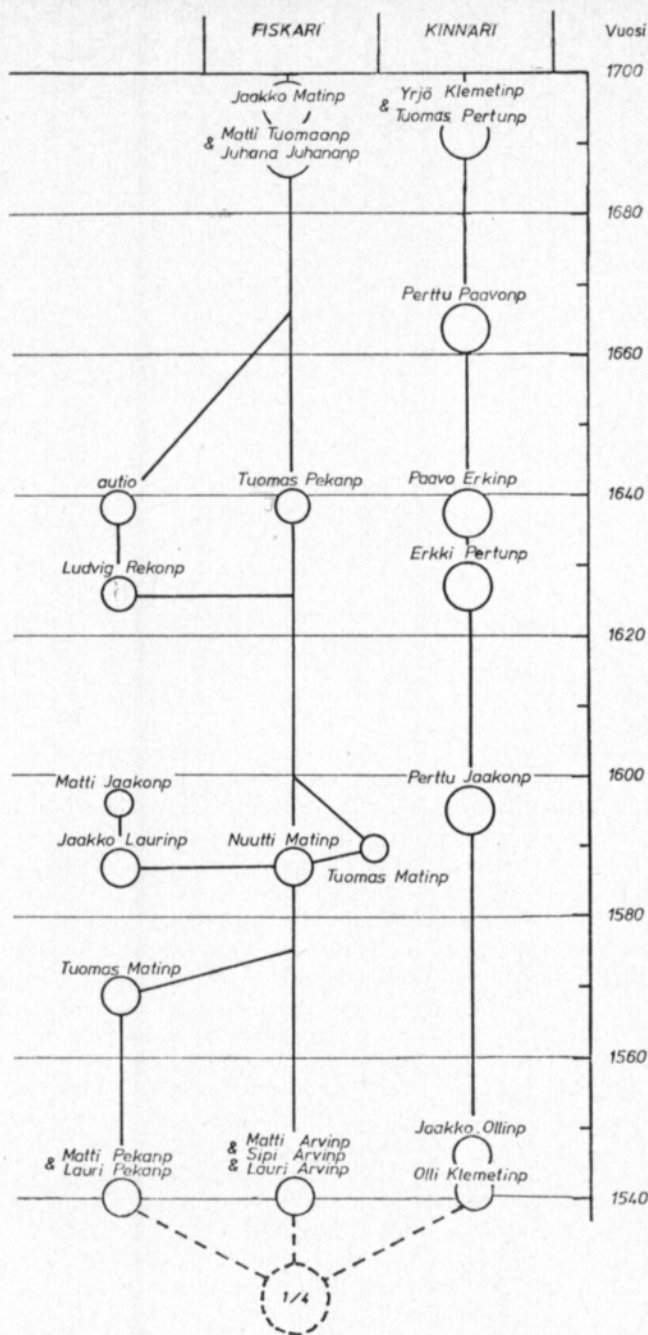
Nikulan isännistä Maunu Erkinpoika toimi lautamiehenä jo 1620-luvulla.³⁴ Sittemmin useat Maunukselan isännät jatkoivat talon lautamiesperinteitä 1700- ja 1800-luvuilla.

Kuva 14 a. Lyötilän kantatalojen kehitysvaiheet 1539–1700: Alhainen, Tupasela ja Paavola. Asukkaan siirtyminen talosta toiseen on merkitty katkoviivalla, samoin talojen oletettu kehitys vuodesta 1539 taakse päin.

Kuva 14 b. Lyöttilän kantatalojen kehitysvaiheet 1539–1700: Tervapää, Knaapila, Mannila ja Nikula.

Kuva 14 c. Lyötilän kantatalojen kehitysvaiheet 1539–1700: Fiskari ja Kinnari.

Fig. 14 a–c. The development of farms in Lyötilä, 1539–1700. Movement of a person from one farm to another is marked by a dotted line, as well as the proposed development of farms before 1539.

Ennen isoavihaa Nikulan isäntänä ollut Erkki Maununpoika köyhtyi ja joutui luovuttamaan talon pojilleen Maunulle ja Pertulle. Maunu kuoli, ja vihollinen vei hänen lapsensa Venäjälle. Perttu astui armeijaan ja haavoittui Pälkäneen taistelussa. Vuonna 1717 kappalainen Matias Löflund otti venäläisen komissaarin luvalla autioksi jääneen talon haltuunsa ja hankki itselleen seuraavana vuonna kruununvoudin asukkaaksiottokirjeen. Maunun yrittäessä palata kotiinsa Löflund ajoi hänet tiehensä. Maunu muutti tämän jäl-

keen Inkerinmaalle, mutta isonvihan päätyttyä hän palasi uudelleen kotiinsa ja vaati talo-
lousnennistuksen siinä pitkällisen oikeudenkäynnin jälkeen luvattuaan suorittaa talon
vuodesta 1713 alkaen maksamatta jääneet verot.³⁵

N:o 5 Tervapää (1 1/2 äyriä, 1/2 manttaalia) syntyi Lauri Laurinpojan 1/12 kou-
kun talosta, joka vuonna 1568 suureni 1/8 kookun (= 1 1/2 äyriä) suuruiseksi. Vuosina
1603—1608 talo oli kahtia jakaantuneena Matti Pertunpojan ja Perttu Pertunpojan kes-
ken. Kun samoihin aikoihin Kinnarin kantatalon (N:o 1) isäntänä oli Perttu Jaakonpoika
ja kun tämän Pertun äyriä juuri silloin pieneni, on Tervapää Suomen asutuksen yleis-
luettelossa erheellisesti merkitty Kinnarista syntyneeksi.³⁶ Sama virhe toistuu *Iitin his-
toria*-teoksessa.³⁷

Patronyymeistä päätellen talo siirtyi Lauri Laurinpojan jälkeen sukupolvesta toiseen
isältä pojalle. Ainoa poikkeus oli Matti Simonpoika, joka vuonna 1654 seurasi Niilo Per-
tunpoikaa. Väenottoluettelon marginaaliin vuonna 1653 tehdyn merkinnän mukaan Matti
oli sodasta palannut ja Niilon vävy.³⁸

Vuonna 1685 Tervapäästä päätettiin tehdä vänrikin virkatalo ja tilan sukuoikeus tuo-
mittiinkin jo kruunulle menetetyksi.³⁹ Asian jatkokäsittely siirtyi kuitenkin kamarikolle-
giolle Tukholmaan, ja lopputulokseksi jäi, että Tervapään isännät säilyttivät sukuoikeu-
tensa.⁴⁰

Tervapään talon nimi esiintyi oikeudellisissa lähteissä jo 1600-luvun lopulla, siis ennen
kuin talonnimet otettiin kameraalisissa asiakirjoissa käyttöön.⁴¹ Nimi tuli 1930-luvulla
tunnetuksi Lyöttilässä asuneen Hella Wuolijoen kirjailijanimenä.

Tervapää jakaantui kahtia 1700-luvun alussa, sen jälkeen kun isäntien sukuoikeus oli
selvitetty. Osatolot saivat nimekseen Tervapää ja Tervola. Niiden tontti sijaitsi
ennen isoajakoa Kylänmäen keskellä, Paavolan ja Knaapilan tonttien välissä.

N:o 6 Tupasela eli Huusila (1 1/2 äyriä, 1/2 manttaalia) sai alkunsa Martti
Heikinpojan 1/12 kookun talosta, joka ilmaantui maakirjaan vuonna 1589 Heikki Paavon-
pojan jälkeen. Se on Alhaisten kantatalon vanhin eloonjäänyt haarautuma.

Martti Heikinpojan talo autioitui vuonna 1603. Neljä vuotta myöhemmin sen otti ve-
rolle Iitin kappalainen, Carolus Bartholdi.⁴² Talon äyriä tuli 1 1/2.

Carolus Bartholdin nimi tuli maakirjaan samana vuonna (1609) kuin Kaarin-vaimon
(Knaapila). Sen vuoksi maakirjoja vertaamalla ei voida varmuudella päätellä, mikä sa-
manaikaisesti hävinneistä taloista oli siirtynyt Carolus Bartholdin ja mitkä Peuroniuksen
lesken, Kaarinan nimiin. Vuoden 1609 asukasluettelossa (*hjonelags längd*) Peuroniuksen
ostamat talot esiintyvät kuitenkin vielä entisten isäntien nimellä, mutta Martti Heikin-
pojan asemesta tässä luettelossa oli jo Carolus Bartholdia tarkoittava merkintä (*Her Carl
brukar här under Präste Bolet*).⁴³ Seuraavan vuoden maakirjassa taas Martti Heikinpo-
jan nimi esiintyy Carolus Bartholdin asemesta ja vasta tämän jälkeen viimeksi mainittu
tuli pysyvästi maakirjaan. — Suomen asutuksen yleisluettelo on erehtynyt ilmoittaessaan
Tupaselan Martti Maununpojan talosta (Paavola) syntyneeksi.⁴⁴

Carolus Bartholdin verolle ottama talo pysyi Iitin kappalaisten omistuksessa lähes
sadan vuoden ajan. Carolus Bartholdi itse muutti pappilaan asumaan, sillä hänestä tuli jo
seuraavana vuonna Iitin kirkkoherra. Talo jäikin pitkäksi aikaa autioksi. Carolus Bartholdin
kuoltua vuonna 1630 talon peri hänen poikansa, kappalainen Bartholdus Caroli, joka henki-
kirjan mukaan asui Lyöttilässä 1630-luvulla. Bartholdus Carolin tultua nimitetyksi Val-
kealan kirkkoherraksi vuonna 1640 talo jäi ensin hänen vaimonsa, Margareta Simontyttären
nimiin ja Bartholdus Carolin kuoltua vuonna 1646 lesken sisaren, Anna Simontyttären
nimiin. Iitin seuraava kappalainen, Eerik Ancherus muutti Tupaselaan vuonna 1651,
mutta asui siellä henkikirjan mukaan vain vuoteen 1653 saakka eikä liene saanut tilaa omis-
tukseensa. Tosin Ancheruksen aikana Alhaisten Heikki Erkinpoikaa syytettiin kaskeami-
sesta herra Eerikille »yksityisesti kuuluvalla» ympäriöijitetulla metsäpalstalla (*hop stycke*),
joka sijaitsi Lyöttilässä.⁴⁵ Tämä viittaus lienee kuitenkin tarkoittanut taloa eikä sen asu-
kasta. Ancheruksen jälkeen Tupasela oli muutaman vuoden ajan Yrjänä Paroisen nimissä.
Tämä oli kotoisin Niinimäen Parolasta, josta 1680-luvulla tehtiin kappalaisen virkatalo.
Seuraava kappalainen, Aksel Bartholdi sai tilan haltuunsa isänsä Bartholdus Carolin perin-
tönä. Hänen poikansa, Carl Ithimaeus oli niinkään kappalainen ja piti tilaa hallussaan
muutaman vuoden 1680—1690-lukujen vaihteessa.

Vuonna 1696 Lyöttilän «kappalaistalosta» muodostettiin vääpelin virkatalo eli puustelli. Tätä lienee alunperin nimitetty Pappilaksi mutta jo vuonna 1712 nimi muuttui Tupaselaksi, tosin alkuaikoina kirjoitettuna muotoon Taposela. 1700-luvun puolivälissä Tupaselan nimi muuttui Huusilaksi, ja tämä nimi esiintyy vieläkin maa-rekisterissä, joskin se muutoin on hävinnyt käytöstä. Tupaselasta vuonna 1705 syntynyt osatalo sai nimekseen Saksila. Ennen isoajakoa Tupaselan tontti sijaitsi Kylänmäellä Alhaisten tontin oikealla puolella. Isonjaon jälkeen Tupasela sai toisen tontin Kymijoen rannasta, Papinniemen vierestä. Paikalla oli aikaisemmin ollut Tupaselaan kuulunut torppa. Niemen nimestä päätellen sekini oli jo vanhastaan kuulunut Tupaselalle («kappalaistalolle»).

N:o 7 Paavola (3/4 äyriä, 1/4 manttaalia) syntyi Pekka Laurinpojan 1/12 koulun talosta, johon vuonna 1549 tuli isännäksi Maunu Pekanpoika. Tämä oli varakas karjanomistaja. Hänen maksettavakseen määrätty lehmäverovoi kohosi enimmillään 43 naulaan eli korkeammaksi kuin tiettävästi kenenkään muun talonpojan koko maassa siihen aikaan.⁴⁶ Kun lypsylehmästä maksettiin veroa 1 naula ja hiehosta 1/2 naulaa, vastasi tämä vero hiehot ja vasikat mukaan luettuna noin 50–60 päätä käsittävää karjaa. Maunu Pekanpojassa Lyöttilä oli siis saanut nimensä veroisen isännän ja Pietari Lyötin perinteiden jatkajana.

Maunu Pekanpojan kanssa samassa talossa asui jonkin aikaa Lauri Pekanpoika, joka vuonna 1555 irrottautui ja sai oman koukkulukunsa Pekka Olavinpojan 1/12 koulun talon (Knaapila) jatkajana.

Vuonna 1567 Maunu Pekanpojan verolukuun lisättiin osa Hannu Laurinpojan 1/8 koulun talosta. Seuraavana vuonna toinen Lyöttilän 1/8 koulun taloista, Kaarle Laurinpojan, yhdistettiin siihen kokonaan. Lisäksi Maunun koukkulukua lisättiin 1/24:llä vuosina 1567 ja 1568. Nämä viimeksi mainitut lisäykset eivät tulleet Lyöttilän muiden talojen osuuksista, vaan koko kylän koukkulukujen summa suureni vastaavasti. Yhdessä nämä lisäykset nostivat Maunu Pekanpojan koukkuluvun 1/3:ksi.

Seuraavan isännän, Martti Maununpojan aikana talo jakaantui kolmeksi, Martti ja Erkki Maununpojan sekä Nuutti Laurinpojan kesken. Erkki Maununpojan talosta syntyi Mannilan kantatalo (N:o 8) ja Nuutti Laurinpojan talosta Nikulan kantatalo (N:o 4). Ennen jakaantumista Martti Maununpojan taloon kuitenkin lisättiin 1/24 koukkua Heikki Paavonpojalta (Alhainen) ja samoin 1/24 koukkua Nuutti Pekanpojalta (myös Alhainen). Samanaikaisesti kylän koukkulukujen summa suureni 1/12:lla. Jakaantuminen tapahtui vuonna 1579 siten, että Martti ja Erkki Maununpoika sekä Nuutti Laurinpoika saivat kukin 1/6 koukkua. Kylän koukkulukujen summan lisäys tuli Nuutti Laurinpojan osalle, jonka kohdalle maakirjan marginaaliin on merkitty *här ibland är 1/12 förökt*. Tämä lisäys näkyi Lyöttilän koukkulukujen summassa vain kahden vuoden ajan, mutta Nuutti Laurinpojan koukkulukuun se jäi pysyvästi. Martti Maununpojalle periytynyt Maunu Pekanpojan suurkarja, joka oli jo alkanut pienentyä, jaettiin näiden kolmen isännän kesken. Tämä jako esiintyi lehmäverovoin luettelossa jo vuonna 1578.

Martti Maununpoikaa seurasi isäntänä Pekka Martinpoika, joka vuonna 1607 myi 1/8 koulun suuruiseksi pienentyneestä talostaan puolet eli 1/16 koukkua kirkkoherra Eerik Peuroniukselle.⁴⁷ Tämä osa taloa liitettiin Knaapilaan.

Pekka Martinpojan nimiin jäänyt osa talosta autioitui ja sekini oli väliaikaisesti Knaapilaan yhdistettynä vuosina 1616–1621. Talo pysyi autiona aina vuoteen 1659 saakka, jolloin sen otti verolle Perttu Matinpoika.⁴⁸

Vuonna 1696 talosta tehtiin kersantin puustelli, joka sai nimekseen Paavola. Talossa ei kuitenkaan tiedetä vuodesta 1539 alkaen olleen Paavo-nimistä isäntää. Nimi siis viittaa todennäköisesti johonkin muuhun talon asukkaaseen kuin isäntään. Se saattaa myös olla yhteydessä siihen osuuteen, joka vuosina 1578 ja 1579 liitettiin Martti Maununpojan verolukuun Alhaisten (Paavonpoikien) kantatalosta.

Paavolan äyriä luku vakiintui 3/4:ksi vuodesta 1624 alkaen. Manttaaliluku oli alunperin 1/2, mutta 1600-luvun lopulla se pieneni 1/4:ksi. Talon tontti sijaitsi Kylänmäen keskellä, Tupaselan ja Tervapään tonttien välissä, ei siis Mannilan ja Nikulan vieressä, kuten olisi oletettavasti, vaan Paavonpoikien talojen naapurina.

N:o 8 Mannila (2 äyriä, 2/3 manttaalia) syntyi edellä kuvatulla tavalla Martti Maununpojan talon jakaantuessa vuonna 1579. Sen ensimmäiseksi isännäksi tuli Erkki

Maununpoika, jonka alkuperäinen koukkuluku 1/6 suureni vuonna 1586 5/24:ksi ja vuonna 1592 1/4:ksi, mutta palautui vuonna 1609 ennalleen 1/6:ksi (= 2 äyriä). Talo oli 1500-luvun lopulla Lyöttilän varakkain ja toimi mm. kestiekievarina.⁴⁹

Seuraavan isännän, Simo Erkinpojan perillinen, Matti Simonpoika, joutui sotaan vuonna 1646 ja kaatui tai kuoli todennäköisesti vuonna 1653. Myös toinen Matin pojista, Jaakko, joutui sotaan ja isännys jäi hänen veljensä, Erkki Matinpojan nimiin.⁵⁰ Erkki ei pysynyt selviytymään veroistaan, ja niinpä autoitunut talo tuomittiin Uudenkylän käräjillä kirkkoherra Eerik Ancherukselle.⁵¹ Tämä ei kuitenkaan saanut taloa haltuunsa, vaan sen otti verolle Kurjalan lampuoti, Nuutti Yrjönpoika vuonna 1662 (vrt. s. 575).⁵² Seuraavat isännät olivatkin sitten Nuutti Yrjönpojan jälkeläisiä.

Vuonna 1693 talo jakaantui kahtia ja vuonna 1696 siitä tehtiin vänrikin virkatalo, jonka puustelliosia sai nimekseen *Majori* (= suuri). Toista puoliskoa ruvettiin nimitämään *Mannilaksi*, myöhemmin *Eskoläksi* tämän osatalon ensimmäisen isännän, Esko Markunpojan mukaan. Koko kantatalon nimeksi tuli *Mannila*. Nimi johdetaan ilmeisesti Maunu Pekanpojasta, jota voitaneen pitää Mannilan varsinaisena perustajana.

Ennen isoajakoa Mannilan tontti sijaitsi Kylänmäen perällä toiseksi viimeisenä, Nikulan ja Knaapilan tonttien välissä.

N:o 9 *Fiskari* (1 1/2 äyriä, 1/2 manttaalia) sai alkunsa Lauri, Sipi ja Matti Arvinpoikien 1/12 koukun talosta, johon vuonna 1571 yhdistettiin Matti ja Lauri Paavonpoikien 1/12 koukun talo. Vanhimmissa isännistä Matti Arvinpoika ja Matti Paavonpoika olivat lautamiehiä.

Vuonna 1581 Arvinpoikien koukkuluku suureni 5/24:ksi, mutta kaksi vuotta myöhemmin heidän nimensä hävisivät maakirjasta. Suomen asutuksen yleisluettelo ja *Iitin historia* ilmoittavat virheellisesti Arvinpoikien seuraajiksi Matti Simonpojan ja Paavo Olavinpojan, jotka muuttivat Pilkanmaahan.⁵³ Arvinpoikien seuraajina on kuitenkin pidettävä Nuutti Matinpoikaa ja Jaakko Laurinpoikaa, joiden nimet tosin ilmestyivät maakirjaan vasta vuonna 1585. Talo oli tällä välin jakaantunut Nuutin ja Jaakon kesken. Vuosina 1587–1600 Nuutin osatalokin oli jakaantuneena Tuomas ja Nuutti Matinpoikien kesken. Tässä vaiheessa oli siis kolme osataloa. Niiden yhteenlasketuksi koukkuluvuksi vakiintui 1/8, mikä vastasi Fiskarin kantatalon äyriä lukua 1 1/2.

Osatalot yhtyivät vuonna 1600 ja siirtyivät kaikki Nuutti Matinpojan nimiin aina vuoteen 1625 saakka. Tässäkin Suomen asutuksen yleisluettelo ja *Iitin historia* erehtyvät ilmoittaessaan Tuomas Matinpojan talon jatkuvan Pilkanmaassa.

Eräessä kuninkaan kirjeessä vuonna 1595 mainitaan ratsumies nimeltä Pekka Matinpoika, jolle myönnettiin toistaiseksi verovapaus Lyöttilässä sijaitsevaan 1/8 koukun tilaansa korvauksena siitä ratsupalvelusta, jota hän sodassa oli suorittanut ja suoritti edelleen ilman palkkaa.⁵⁴ Maakirjassa Pekan nimeä ei esiinny, mutta kylläkin sakkoluettelossa vuonna 1595⁵⁵ sekä lautamiesten luettelossa vuonna 1611.⁵⁶ Todennäköisesti kysymys oli juuri tästä tilasta, mutta Pekka Matinpojan poissaolon vuoksi isännäksi oli merkitty Nuutti Matinpoika.

Toisen kerran Nuutti Matinpojan talo jakaantui vuonna 1625. Syntyneen uuden osatalon isännäksi tuli Ludvig Rekonpoika. Tämän kerrotaan muutamaa vuotta myöhemmin muuttaneen Savoan.⁵⁷ Ludvigin seuraajaksi tuli vuonna 1637 Tuomas Pekanpoika, jota seurasivat vävy Juhana Juhananpoika (1687–1691) ja tämän poika, Matti (1707–1711). Juhana Juhananpoika oli sodasta palannut nihti.⁵⁸

Tällä välin Nuutti Matinpojan nimissä ollut osatalo oli autoitunut. Tuomas Pekanpoika otti sen verolle vuonna 1669⁵⁹ ja piti siis jonkin aikaa nimissään molempia osataloja. Hän kuitenkin jätti tämän osatalon uudelleen autioksi jo muutaman vuoden kuluttua. Vuonna 1679 sen otti verolle Tuomas Pekanpojan toinen vävy, Matti Tuomaanpoika.⁶⁰ Häntä seurasivat isäntinä Jaakko Matinpoika (1693) ja Tuomas Klemetinpoika (1707–1708).

Isonvihan alkaessa molemmat Fiskarin puoliskot olivat Juhana Juhananpojan jälkeläisten hallussa. Toisessa hoiti isännöityä Tuomas Juhananpoika ja toisessa Matti Juhananpoika. Tuomas kuoli vuonna 1711 ja Matti pakeni Inkerinmaalle. Vuonna 1715 talon molemmat autioksi jääneet puoliskot otti haltuunsa Tuomas Klemetinpojan jälkeläinen, Arvi Tuomaanpoika. Matti Juhananpojan leski, Anna Paavontytär yritti epätoivoisesti

isonvihan jälkeen saada talot takaisin haltuunsa tässä kuitenkin onnistumatta.⁶¹ Kun Fiskari oli kruunutila, Anna Paavontyttärellä ei luonnollisestikaan ollut siihen suku-oikeutta. Näin ollen väliaikaisesti autioitunut talo voitiin antaa sille, jonka vouti parhaiten katsoi pystyvän selviytymään veroista ja verorästeistä. Fiskarin kävi siis toisin kuin Nikulan, jonka isäntä sukuoikeuden perusteella sai isonvihan aikana autioksi jättä mäsä talon takaisin haltuunsa.

Vanhan manttaalin aikana Fiskarin molemmat, vuonna 1625 syntyneet puoliskot luettiin eri taloiksi. Uuden manttaalin aikana ne yhdistettiin yhdeksi kantataloksi. Alunperin molempien puoliskojen manttaaliluku oli 1/3. Toisen puoliskon manttaaliluku pienennettiin kuitenkin 1600-luvun lopulla 1/6:ksi, joten koko kantatalon manttaaliluvuksi tuli 1/2 (1/6 + 1/3).

Fiskarin talonnimi esiintyi ensimmäisen kerran eräässä oikeudellisessa lähteessä vuonna 1700. Nimi tarkoittaa kalastajaa. Fiskari oli usein kruunun lohipatojen valvojana.⁶² Kymijoen padot olivat kuitenkin yleensä talonpoikien, poikkeuksena vain Ahvenkoski, joten tässä tapauksessa oli kysymyksessä kyläyhteisön kalastaja. Talon tontti sijaitsi ennen isoajakoa Kylänmäen tonttialueelta pohjoiseen olevalla harjulla. Alunperin Fiskarin tontti lienee sijainnut huomattavasti etelämpänä, noin kilometrin verran ennen Kylänmäkeä olevalla Arvintalon mäellä. Tähän viittaa talon ensimmäisten isäntien, Arvinpoikien, esiintyminen 1500-luvun maakirjoissa ensimmäisenä. Arvinpoikien jälkeen järjestyksessä muutettiin, ja tämä on saattanut johtua tontin siirtämisestä toiseen paikkaan. Isonjaon jälkeen Fiskari sai toisen Nikulan tonteista, sen joka sijaitsi Kylänmäen kaakkoispuolella.

N:o 10 Kurjala (1/2 manttaalia) on Kurjalan kartanoon kuulunut, Vitsakorven talosta syntynyt rälssitila, joka alunperin sijaitsi Kymenlaakson Pellingselän länsipuolella (vrt. s. 541). Kruunun tileihin se merkittiin ensimmäisen kerran leski Margareta Tavastin aikana vuonna 1609. Tilan lampuotina oli tällöin Lauri Klemetinpoika. Häntä seurasi vuonna 1617 Martti Klemetinpoika. Kumpikin olivat Käikkälästä siirtyneitä Kurjalan sikäläisten rälssitilojen lampuoteja.⁶³

Leski Margaretan kuoltua siirtyi Kurjalan kartano vuonna 1617 suoritettuna perinnönjaossa Sten Ivarinpoika Tavastin nimiin.⁶⁴ Hänen aikanaan toteutettiin Lyöttilässä Kurjalan omistusten uudelleen järjestely. Rälssitila siirrettiin nyt Kymenlaakson Kanta-Lyöttilän alueelle ja liitettiin Kanta-Lyöttilän sarkajakoon.⁶⁵ Täällä rälssitilan ensimmäiseksi lampuodiksi tuli Yrjö Erkinpoika.⁶⁶ Hän lienee ollut Lyöttilästä Mannilan talon väkeä. Tähän viittaa se, että Yrjön poika, Nuutti, otti vuonna 1662 verolle autioituneen Mannilan,⁶⁷ vaikka tämä talo oli jo tuomittu kirkkoherra Eerik Ancherukselle.⁶⁸ Tällainen verolle ottaminen tuskin olisi ollut mahdollista ilman maanlakiin perustuvaa suku-oikeutta.

Sten Ivarinpoika Tavast panttasi vuonna 1621 Lyöttilän rälssitilansa käskynhaltija Henrik Olavinpojalle (Stubbe), jolta pantti periytyi ratsumestari Jacob Sabelhjärtalle. Tämä luovutti tilan Margareta (Stenintytär) Tavastille vuonna 1681.⁶⁹ Margareta joutui kuitenkin jo vuonna 1698 antamaan tilan Lammin seurakunnalle pantiksi siitä rahsummasta, joka oli tuomittu Margaretan isän maksettavaksi tämän murhattua luutnantti Georg Bosinin (1643).⁷⁰ Pian tämän jälkeen (1703) Kurjala kaikkine rälssitiloineen siirtyi parin vuosikymmenen ajaksi laamanni Eerik Bosinin nimiin.⁷¹ Tämän kuoltua onnistui majuri Gustav Eerik Tavast vuonna 1724 pitkäikäisen oikeudenkäynnin jälkeen saamaan tilan haltuunsa.⁷²

Kurjalan Kanta-Lyöttilässä sijainnut rälssitila jakaantui kahtia 1600-luvun lopulla, mutta molemmat puoliskot luettiin edelleen samaan kantataloon kuuluviksi. Toinen puolisko sai ensin nimekseen Yrjälä Kanta-Lyöttilään siirretyn talon ensimmäisen lampuodin, Yrjö Erkinpojan mukaan. Myöhemmin nimi muutettiin Vähä-Kurjalaksi. Toista puoliskoa nimitettiin ensin Kurjalaksi, myöhemmin Iso-Kurjalaksi. Molempien tontit olivat ennen isoajakoa Kylänmäeltä sivussa, sen kaakkoispuolella.

Hannu Juhonpojan talo (1/6 koukkua) hävisi Lyöttilän maakirjasta vuonna 1609, joten siitä ei koskaan muodostunut varsinaista kantataloa, eikä se myöskään saanut rekisterinumeroa. Vuonna 1539 Hannu Juhonpojan talo oli kuitenkin toinen Lyöt-

tilän kahdesta suurimmasta ja väkirikkaimmasta talosta. Se jakaantui vuonna 1543 kahtia. Toiseen puoliskoon tulivat isänniksi Pekka ja Nuutti Juhonpojat. Vuonna 1566 Pekka irrottautui tästä osatalosta ja tuli isännäksi uuteen 1/12 koulun taloon, joka sittemmin siirtyi Kyöperilään ja erotettiin vuonna 1600 Kanta-Lyötilän yhteydestä (vrt. 579). Nuutti Juhonpojan nimi hävisi maakirjasta vuoden 1568 jälkeen, ja hänen talonsa koukkuluku yhdistettiin Alhaisten koukkulukuun.

Hannu Juhonpojan talon jäljelle jääneeseen puoliskoon tuli vuonna 1557 isännäksi Heikki Hannunpoika. Hänen aikanaan tähän puoliskoon yhdistettiin Juho ja Pekka Paavonpojan 1/12 koulun talo ja näin Heikki Hannunpojan koukkuluku lisääntyi jälleen 1/6:ksi. Suomen asutuksen yleisluettelo ja *Iitin historia* ilmoittavat erheellisesti, että Juho (ja Pekka) Paavonpojan talosta olisivat syntyneet Mannila, Paavola ja Knaapila sekä kaikki Kyöperilän siirtokylän talot, Virolainen, Mikkola, Jaakkola ja Kyöperi.⁷³

Heikki Hannunpojan talo jakaantui vuonna 1586 ja uuteen puoliskoon tuli isännäksi Enevald Tuomaanpoika. Pian tämän jälkeen molempien osatalojen isännät köyhtyivät ja jättivät tilansa. Vuonna 1589 kirkkoherra Pietarin (Peuronius) sanotaan ottaneen viljeltäväkseen Heikki Hannunpojan talon ja Arvid Henrikinpoika (Tavast) otti haltuunsa Enevald Tuomaanpojan talon.⁷⁴

Enevaldin nimi säilyi kuitenkin maakirjassa vielä muutaman vuoden ajan. Hänen seuraajakseen tuli vuonna 1595 Heikki Heikinpoika, jonka veroluku oli vain 1/24 koukkua eli puolet Enevaldin veroluvusta. Toinen puoli taloa oli ilmeisesti jäänyt autioksi.

Heikki Heikinpoika oli papin renki⁷⁵ eikä pystynyt kauan maksamaan verojaan. Hänen nimensä säilyi maakirjassa vuoteen 1608 saakka. Edellisenä vuonna talo sanottiin otetun verolle,⁷⁶ ja vuonna 1609 se hävisi maakirjasta. Ilmeisesti juuri tämä talo oli se 1/12 koulun «autio», jonka Eerik Peuronius otti verolle ja yhdisti perustamaansa Knaapilan ratsutilaan (vrt. s. 567).

Lyötilän talojen syntyvaiheista ja niiden kehityshistoriasta ennen vuotta 1539 on asiakirjalähteiden puuttuessa mahdollista esittää vain olettamuksia. Mikäli Kanta-Lyötilän alkuperäinen koukkuluku on ollut 1, näyttäisi todennäköiseltä, että tämä olisi ensin jakaantunut kahdeksi 1/2 koulun taloksi, tai sitten kylään olisi jo alunperin syntynyt kaksi 1/2 koulun taloa, jotka sitten olisivat edelleen jakaantuneet neljäksi 1/4 koulun taloksi. Vasta tämän jälkeen olisi jakaantumisprosessin tuloksena syntynyt 1/6, 1/8 ja 1/12 koulun taloja.

Vuoden 1539 maakirjatalojen yhdistyminen (uudelleen?) parittain 1550- ja 1560-luvuilla viittaa siihen, että näin todella olisi tapahtunut. Asukkaan tai koukkuluvun siirtyminen talosta toiseen antaa kuitenkin vain epävarman vihjeen kyseisten talojen yhteisestä alkuperästä. Yhdistyminen on nimittäin saattanut tapahtua alkuperäisestä jakaantumisesta poikkeavalla tavalla.

Vertaamalla eri näkökohtia olemme päätyneet olettamukseen, että Kanta-Lyötilän toisesta 1/2 koulun alkutalosta olisivat jakaantumisen tuloksena syntyneet Alhaisten-Tupaselan osatalo sekä Hannu Juhonpojan-Kyöperilän osatalo, kumpikin koukkuluvultaan 1/4 ($1/6 + 1/12$). Tämän taloryhmän isäntien vanhin patronyymi, Alhaisten Paavo on muita 20–30 vuotta vanhempaa sukupolvea, sillä Pekka Paavonpojan nimi hävisi maakirjasta jo vuoden 1539 jälkeen. Mikäli kyseinen Paavo edustaisi alkuperäistä 1/2 koulun taloa, sitä voitaisiin perustellusti nimittää P a a v o n t a l o k s i.

Toisesta 1/2 koulun alkutalosta ovat todennäköisesti syntyneet Paavolan-Tervapään-Knaapilan osatalo ($1/12 + 1/12 + 1/12 = 1/4$ koukkua) sekä Mannilan-Nikulan osatalo ($1/8 + 1/8 = 1/4$ koukkua). Neljällä tämän taloryhmän vanhimmalla isännällä on patronyyminä Lauri. Näistä yksi, Terva-

pään Lauri on Lauri Laurinpojan poistumisvuodesta päätellen muita 15—22 vuotta nuorempi ja saattaa kuulua eri sukupolveen. Tästä huolimatta Laurin talo lienee perusteltavissa tämän 1/2 koulun alkutalon nimeksi.

Tonttien järjestys Lyöttilän Kylänmaellä sekä talojen yleisin luettelointijärjestys 1500-luvun maakirjoissa tukevat edellä esittämämme olettamusta. Kylänmaellä ovat äärimmäisinä vasemmalla Paavontalosta syntyneet tontit, ensin Alhaisten ja sitten Tupaselan. Äärimmäisinä oikealla taas ovat Laurintalosta syntyneet tontit järjestyksessä Paavola, Tervapää, Knaapila, Mannila ja Nikula. Näiden keskinäinenkin järjestys Kylänmaellä on lähes esittämämme jakaantumisjärjestyksen mukainen. Vain Paavola on siirtynyt Knaapilan ja Mannilan välistä Tervapään vasemmalle puolelle. Sen voitaneen tulkita sijoituneen Alhaisten ensimmäisen haarautuman, Juho ja Nuutti Pekanpoikien talon autioituneelle tontille, siis tavallaan Paavonpoikien talon alueelle. Tästäkin saattaa siis olla luonnollinen selitys Paavolan talon nimen synnylle.

Kahdesta jäljellä olevasta vuoden 1539 maakirjatalosta syntyivät Kinnari ja Fiskari. Niiden yhteenlaskettu koukkuluku oli alunperin $1/4$ ($1/12 + 2 \times 1/12 = 1/4$), ja ne näyttävät olevan eri alkuperää kuin muut Kanta-Lyöttilän talot. Myös niiden tontit sijaitsivat muiden Lyöttilän alkuperäisten kantatalojen tonttialueesta erillään, siis samoin kuin useimpien 1600-luvulla syntyneiden osatalojen sekä 1600-luvulla Kanta-Lyöttilään siirtyneen Kurjalan rälssitalon uusi tontti. Mikäli myös Kinnari ja Fiskari ovat myöhäisiä tulokkaita Kanta-Lyöttilässä, niiden voisi olettaa edustavan sitä Niemenkylän taloa, joka 1500-luvulla joutui väistymään Iitin kirkon ja pappilan tieltä. Suoranaisia todisteita tästä ei kuitenkaan ole. Molempien talojen nimet, Kinnari ja Fiskari, viittaavat kylään mahdollisesti myöhemmin muuttaneisiin, varsinaisesta maataloudesta poikkeavan ammatin harjoittajiin.

4. Pilkanmaan maakirjakylä 1600—1712

Kanta-Lyöttilän itäpuolisille takamaa-alueille syntyi 1500-luvun jälkipuoliskolla kaksi tytärkylää eli siirtokylää, Kyöperilä ja Pilkanmaa. Vuonna 1600 ne erotettiin Lyöttilän yhteydestä erilliseksi maakirjakyläksi.¹ Kun Kyöperilällä ei vielä siihen aikaan ollut nimeä, sai maakirjakylä nimekseen Pilkanmaa, vaikka Kyöperilä olikin näistä kahdesta siirtokylästä hiukan vanhempi.

Taloja Pilkanmaan maakirjakylään syntyi 1600-luvun loppuun mennessä yhteensä kuusi. Näistä viisi (1700-luvun rekisteröinnin mukaan numerot 1, 3, 4, 5 ja 6) sijaitsi Kyöperilän siirtokylässä ja yksi (N:o 2) Pilkanmaan siirtokylässä.

Kyöperilän talot siirrettiin Iitin kunnasta Kuusankosken kuntaan vuonna 1918.² Pilkanmaan talo (kartano) ja Kyöperilän (Voikkaan) koski siirrettiin Kuusankosken kuntaan vuonna 1930.³ Kylän nimi muutettiin Kymenrannaksi vuonna 1922.⁴ Lyöttilän ja Pilkanmaan (Kymenrannan) välisestä kylänrajasta tuli 1918 alkaen myös pitäjänraja ja joksikin aikaa lääninraja.

a. *Kyöperilän siirtokylä*

Kyöperilän kylännimi on myöhäissyntyinen ja esiintyy vasta 1600-luvun asiakirjoissa. Kymijoessa Kyöperilän kohdalla oleva samanniminen koski (nykyisin Voikkaankoski) on todennäköisesti saanut nimensä aikaisemmin,¹ samoin läheisessä Kouvolan kylässä ollut Kyöperilän kantatalo.² Kyöperi johtuu ruotsinkielen *köpare*-sanasta, joka tarkoittaa ostajaa, kauppiasta.³

Ensimmäisen kerran Kyöperilän kylännimi tuli esille vuoden 1626 väenottoluettelossa, jossa Pilkanmaa ja Kyöperilä mainittiin erillisinä kylinä.⁴ Oikeudellisista lähteistä Kyöperilän nimi löytyy vasta vuonna 1632.⁵ Sen ohella käytettiin aluksi myös *Maunuksela*-nimeä.⁶ Kylän eräs pelto-alue on niinkään saanut nimekseen *Maunukselanpellot*, ilmeisesti kylän eteläpuolella sijainneen Keltin Maunukselan mukaan.

Kyöperilää koskevia keskiaikaisia asiakirjalähteitä ei tunneta, ei myöskään alueen asutuksen varhaisimpia vaihteita. Tämä tietojen puute saattaa osittain johtua juuri Kyöperilän nimen myöhäissyntyisyydestä.

Kyöperilän alueen ympärysrajat määritettiin Kustaa Fincken kihlakunnantuomiossa 28. 8. 1564 seuraavasti:⁷

*Pitkenojansu,
Naukanmäki,
Loitenojansu och
Paikaniemi rån.*

Tässä oli siis jälleen neljän rajapaikan tuomio, mutta tällä kertaa 1500-luvulta. Kysymys oli ilmeisesti ns. kuninkaan tahtomaasta, joita 1500-luvulla erotettiin sellaisista jakokunnista, joilla katsottiin olevan takamaita yli oman tarpeen.⁸ Toinen Viipurintie kulki 1500-luvulla Oravalasta Iitin kirkolle,⁹ ja Kymijoen ylityspaikan kohdalle oli nähtävästi tarpeen perustaa tukikohta myös joen länsirannalle, samaan tapaan kuin etelämpänä Ruotsulaa vastapäätä perustettiin Keltti.^{10a} Kyöperilän Kylänmäki sijaitsi vastapäätä Oravalan Mattilaa (nykyisin Voikkaa), ja juuri tällä kohdalla on Kymijoessa suvanto- paikka, josta joen ylitys on helpoimmin käynyt päinsä. JAAKKO TEITTI mainitseekin jo vuonna 1556 Lyöttilän »sen toisen» (ylemmän) Viipurintien varrella Elimäen (pro Iitin) pitäjässä paikkana, johon voudin tehtävänä on asettaa kestikievari. Ilmeisesti Teitti tarkoitti nimenomaan Kyöperilää, jolla ei vielä siihen aikaan ollut nimeä, eikä siis Kanta-Lyöttilää, jonka tonttialue sijaitsi 2 km syrjässä Viipurintiestä.^{10b}

Lyöttilän kohdalla »toinen» Viipurintie kääntyi Ojaisista Laitakorpeen ja eteni täältä nykyisen Mukulan talon maiden halki Pakistoon ja Kuppariin. Uudella ajalla tämä tie tuli tunnetuksi Kyöperilän kirkkotien nimellä. Radansuu on ilmeisesti ollut eräs »toisen» Viipurintien varrella olleen yhdystien etappipaikkoja ja saanut tien mukaan nimensä (rata = tie).

Kyöperilän kirkkotie haaraantui 1700-luvulla Ojaisten kohdalla ja pohjoinen haara johti Lyöttilän Kylänmäelle. Lyöttilän kirkkotie taas kulki nykyistä reittiä Kylänmäeltä suoraan Kuppariin ja sieltä edelleen kirkolle yhtyen Kyöperilän kirkkotiehen Pakiston koilliskulmassa, hiukan ennen Kupparia.

Toinen Kyöperilän aluetta koskeva asiakirja on Pietari Sigfridinpojan kihlakunnantuomio 25. 9. 1577. Sillä vahvistettiin Pekka Juhonpojan seu-

raajan, Jaakko Pekanpojan, irrottautuminen Lyöttilän kantakylän yhteydestä seuraavin rajoin:¹¹

*Luchtaisenswo,
Pijckimäki,
Naukuanmäenotsa,
Hedanäian Polfwj,
Pirtinkiukas,
mitt igenom Hangaswo,
Karkumäen ätza opå norra sijdhan
Sawisen äijan Pijcki,
Nirvisenoijansuu,
och sedhan uth med Kijmmene Elf
in till Luchtaisenoijansuu igen.*

Kyöperilän kylännimi ei vielä tässäkin yhteydessä tullut esille, vaan sen asemesta Jaakko Pekanpojan taloa nimitettiin Lyöttiläksi (*Jacob Persson Löttilä ifrån Löttilä bij*). Maakirjaan Jaakon nimi ilmaantui vuonna 1581 Pekka Juhonpojan jälkeen.

Pietari Sigfridinpojan tuomion rajat vahvistettiin kyöperiläläisten ja kuusanniemeläisten välisen rajakiistan yhteydessä vuonna 1653¹² ja sittemmin on tuomiossa mainittujen rajapaikkojen sijaintikin selvitetty¹³. Luhtasenoja tarkoitti Kymijoen itäpuolella olevaa, Luhtasenniityn halki virtaavaa ojaa. Rajapyykki viisine kivineen sijaitsi tämän ojan suuaukon kohdalla Kymijoen itärannalla. Täältä raja kulki etelään Pylsymäkeen, sitten lounaaseen ja itään Naukuanmäen ja Hietasenojanpolven kautta Pirtinkiukaaseen. Keltin jakokuntaan kuuluneet Maunuksela ja Pöngölänmaa (Kuusanniemi) sijaitsivat tämän rajaosuuden kaakkois- ja eteläpuolella. Pirtinkiukaasta raja kääntyi pohjoiseen kulkien Hangassuon (nykyisin Porrassuo) halki ja eteni sitten koilliseen Savistenojanpyykin kautta Nirvisenojan (nykyisin Kuolemanojan) suuhun, joka sijaitsi Kymijoen länsirannalla, Saukkolankoskesta etelään.¹⁴

Nimenmuutoksesta päätellen Nirvinen esiintyy tässä kuolemaa tarkoittavana! Nimen alkuperästä on kuitenkin vaikeata tehdä varmoja päätelmiä. Askolasta Nirvi tunnetaan s-alkuisena (*Snirfui*), siis ilmeisesti ruotsalaisperäisenä, jo 1500-luvun alkupuoliskolta.¹⁵ Lyöttilän Toittulanmaata ruvettiin 1700-luvulla nimittämään Nirvistenmaaksi, ja mahdollisesti tämä alue on alunperin ulottunut koillisessa Nirvisenojaan saakka.

Kustaa Fincken tuomiossa 1564 mainituista rajapaikoista Pitkänoijansuu tarkoitti epäilemättä Nirvisen- eli Kuolemanojansuuta ja oli siis jo alunperin ollut Kyöperilän alueen koillisena rajapaikkana. Naukuanmäki taas oli alueen kaakkoisena rajapaikkana. Mahdollisesti Loitenoja tarkoitti Kalliojärvenojansuuta (vrt. s. 593) alueen lounaiskulmassa ja Paikkaniemi Hangasniemeä alueen luoteiskulmassa (kuva 5). Loitenoja saattaa olla ortografinen väännös Löitenojasta (Lyötinoja).

Pietari Sigfridinpojan tuomion 1577 varsinainen sisältö on tulkittavissa paitsi alueen irrottamiseksi kantakylän yhteydestä myös alueen rajojen tarkistamiseksi. Jaakko Pekanpoika sai tällä tuomiolla haltuunsa vain osan alkuperäistä Kyöperilän aluetta.

Irrottautuessaan kantakylän yhteydestä Jaakko Pekanpojalle myönnettiin oikeus kuuden heinäkuorman osuuteen eräästä »vanhan kylän puolella» (*opå gamble bjis sijdhan*) sijainneesta saraniitystä nimeltä P a l o s a a r e n l u h t a, koska hänen omalla puolellaan oli niukasti niittyjä. Lisäksi Jaakko sai oikeuden veroluvun mukaiseen osuuteen kaskimaista yhteisesti vanhan kylän kanssa.

Palosaarenluhdan sijaintia ei ole voitu varmuudella määrittää. Epäilemättä sanonta »vanhan kylän puolella» tarkoitti tässä tapauksessa kantakylän aluetta eikä suinkaan kantakylän ja siirtokylän välistä yhteistä maata. Näin ollen tässä tuomiossa mainittu Palosaari ei ole voinut tarkoittaa Pilkanmaan kaakkoiskulmassa ollutta Palosaari-nimistä paikkaa (nykyisin Palomäki), sillä se sijaitsi etäällä Kanta-Lyöttilän rajojen ulkopuolella. Sitä paitsi Pilkanmaan Palosaaressa enempää kuin sen ympäristössäkään ei ole saraniittyä. Myöhemmin kyöperiläläiset väittivätkin Palosaarenluhdan tarkoittaneen P e r ä s a a r e n n i i t t y a l u e t t a,¹⁶ joka käsitti paitsi varsinaisen Peräsaarenniityn myös mm. Hangasniemenniityn ja Paskajärvenluhdan. Peräsaari sijaitsi Pilkanmaan, Kyöperilän ja Kanta-Lyöttilän välisessä kulmauksessa ja luettiin siis tämän tulkinnan mukaan siihen aikaan Kanta-Lyöttilään kuuluvaksi.

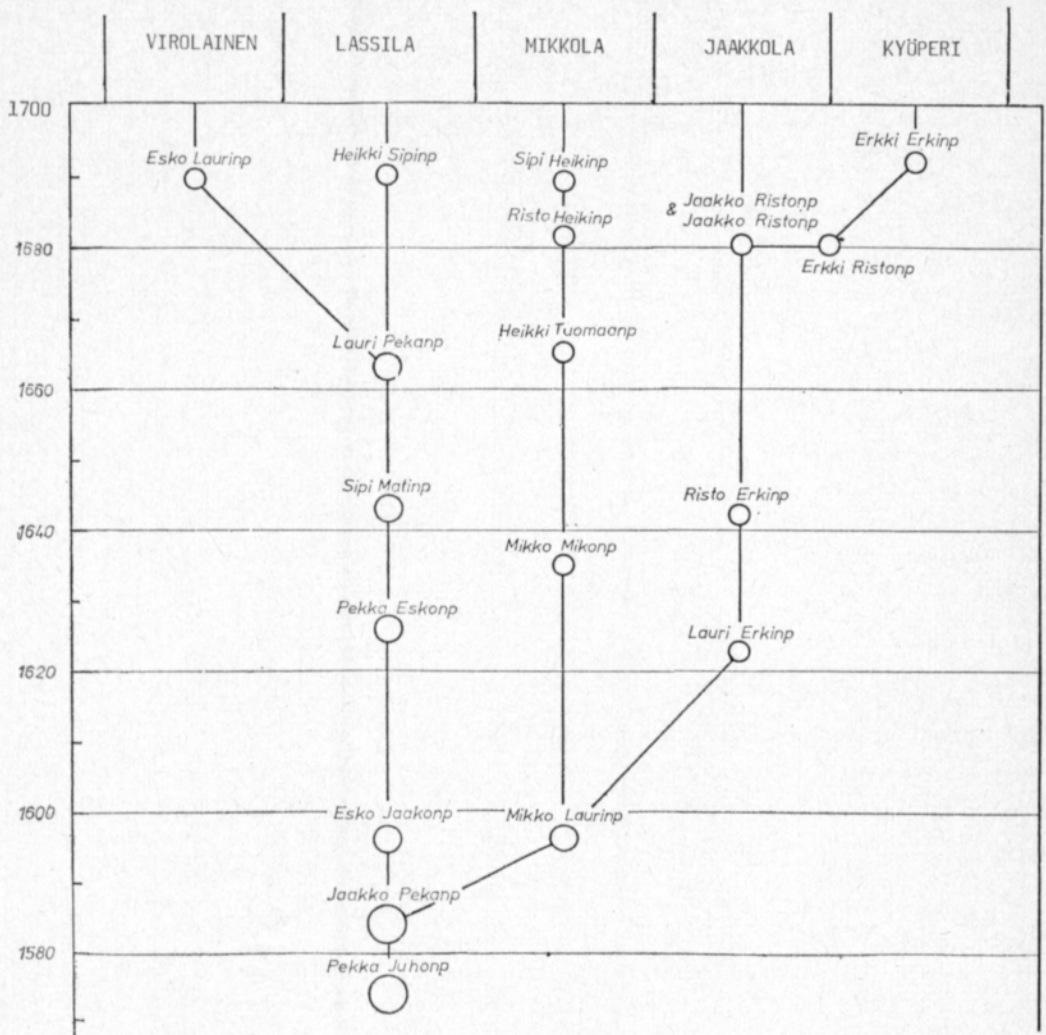
Kyöperilän talojen tontit sijaitsivat ennen isoajakoa nykyisen Lassilan talon paikalla, Maunukselan peltojen ja Kymijoen välisellä mäellä. Kylän ensimmäinen talo jaettiin Jaakko Pekanpojan jälkeen vuonna 1594 serkusten (*bröders barn*) Esko Jaakonpojan ja Mikko Laurinpojan kesken.¹⁷ Eskon osuudesta syntyi L a s s i l a n kantatalo ja Mikon osuudesta M i k k o l a n kantatalo.

Lassilan isännäksi tuli Eskon jälkeen Pekka Eskonpoika (1624—1639). Häntä seurasi veljenpoika Sipi (1642—1655) ja sitten tämän veljenpoika Lauri (1662—1682). Seuraavan isännän, Esko Laurinpojan (1687—1705) aikana talosta irtaantui osa, josta syntyi V i r o l a i s e n kantatalo. Sen ensimmäiseksi isännäksi tuli Jaakkolan Jaakko Ristonpojan velipuoli, Heikki Sipinpoika (1691—1694). Tämä ei pystynyt selviytymään veroistaan ja talo huudatettiin kolmesti Pilkanmaan säteriratsutilan haltijalle, ratsumestari Aksel Zwillingille.¹⁸ Tämä ei kuitenkaan saanut tilaa haltuunsa, vaan sen isännäksi tuli Heikin velipuolen poika, Jaakkolan Martti Jaakonpoika vuonna 1703, oletettavasti sukuoikeuden nojalla.

Mikkola jaettiin vuonna 1622 Mikko Laurinpojan ja Erkki Laurinpojan kesken. Erkin puoliskosta syntyi J a a k k o l a n kantatalo. Mikko Laurinpoikaa seurasi Mikkolan isäntänä Mikko Mikonpoika (1634—1662). Tällä ei ollut lasta eikä perillistä ja niinpä hän testamenttasi talon vaimonsa sisaren miehelle, Heikki Tuomaanpojalle (1663—1676).¹⁹ Tämän jälkeen tulivat vuorollaan isänniksi Heikin pojat, Risto (1680—1862) ja Sipi (1687—1703) sekä pojanpoika Juhana (1703—1712).

Jaakkolan Erkki Laurinpoika luovutti osan tilastaan pojalleen Eskolle vuonna 1641.²⁰ Isännyden peri kuitenkin tämän veli Risto (1642—1676). Erkki Laurinpoika murhattiin 1. 5. 1644. Murhaaja oli Lassilan Matti Sipinpoika ja murhan aiheena riita humalamaasta.²¹

Risto Erkinpoika kuoli 5. 6. 1675. Hän jätti vanhimman poikansa Erkin perinnöttömäksi huonon käytöksen vuoksi ja testamenttasi talonsa kahdelle nuoremmalle pojalleen, jotka kumpikin olivat Jaakkoja nimeltään.²² Tähän

Kuva 15. Kyöperilän talojen kehitysvaiheet 1566–1700.
 Fig. 15. The development of farms in Kyöperilä 1566–1700.

aikaan annettiin joskus useammalle veljekselle sama etunimi verottajan ja armeijaan rekrytoijan pettämiseksi. Toinen Jaakoista oli isäntänä vuosina 1680–1703 ja häntä seurasi Risto Jaakonpoika vuodesta 1704 alkaen.

Vaikka Jaakkolan Erkki Ristonpoika jätettiin perinnöttömäksi, hän asui ja piti hallussaan talon toista puoliskoa vuosina 1680–1687, ja tästä puoliskosta sai alkunsa Kyöperin kantatalo. Erkkiä seurasivat Kyöperin isäntinä hänen poikansa Erkki (1691–1694) ja Tuomas (1704–1705) ja pojanpoika Arvi vuodesta 1707 alkaen.

Kyöperilän ensimmäisen talon koukkuluku oli 1/12, mikä vastasi 1 äyriä. Talon jakaantuessa äyriä luku jakaantui osatalojen kesken, niin että kylän äyri lukujen summa pysyi muuttumattomana aina isoon reduktioon saakka (1685). Tämän jälkeen kaksi uutta taloa (Kyöperi ja Virolainen) saivat oman äyri lukunsa ja myöhemmin vielä yhden talon (Mikkola) äyri luku nostettiin

1/4:sta 1/2:ksi. Näiden järjestelyjen seurauksena Kyöperilän lopulliseksi äyri-luvuksi tuli 2. Kylän manttaaliluku vakiintui 5/6:ksi 1620-luvulta alkaen. Eri kantatalojen osalle nämä veroluvut jakaantuivat seuraavasti:

N:o 1	Jaakkola,	1/2 äyriä,	5/24 manttaalia
N:o 3	Lassila,	1/2 äyriä,	5/24 manttaalia
N:o 4	Virolainen,	1/4 äyriä,	5/48 manttaalia
N:o 5	Kyöperi,	1/4 äyriä,	5/48 manttaalia
No: 6	Mikkola,	1/2 äyriä,	5/24 manttaalia

Vuonna 1647 Svean hovioikeuden asessori, Karl Henrik Wrede, joka omisti Hämeenkylässä ja Villikkalan kartanot Elimäellä, osti Kyöperilän talot rälssiksi.²³ Kruunu siis myi näiden talojen veronkanto-oikeuden Wredelle. Isossa reduktiossa Kyöperilän talot palautuivat verotaloiksi.²⁴ Ne liitettiin kuitenkin augmenttitaloina Pilkanmaan ratsutilan, sittemmin säteriratsutilan yhteyteen.²⁵ Ratsutilan haltijat yrittivät 1700-luvulla yhdistää Kyöperilän talot myös itse säteriin siinä kuitenkaan onnistumatta.²⁶

b. *Pilkanmaan siirtokylä*

Ensimmäinen varma tieto Pilkanmaan asuttamisesta on Lasse Torstenssonin laamannintuomio 10. 2. 1579, jossa viitattiin Pilkanmaan myyntiä oravalalaisille koskeviin Björn Klaunpojan ja Kustaa Fincken kihlakunnantuomioihin sekä lueteltiin Pilkanmaan rajat (vrt. s. 539).¹ Näiden rajojen sisäpuolelle, sanottiin tuomiossa, on asetettu asumaan eräs talonpoika, joka maksaa kruunulle veroa (*fullmans skatt och drächt*) laillisen kirjeen nojalla ja tämä kirje on laamannintuomiolla vahvistettu.

Lasse Torstensson tuomitsi kuudesosan samasta Pilkanmaasta **M a r t t i H a n n u n p o j a l l e** ja hänen veljilleen ja lapsilleen, jotka asuvat Oravalassa sekä hänen veljelleen Lasse (Hannu)npojalle, joka on muuttanut heidän luotaan ja asuu Selänpäässä. Tämä kuudesosa, sanottiin tuomiossa, on se osa Pilkanmaata, jonka Martin veli, joka (oli?) Lassen isä, oli ostanut ja joka oli nimeltään **T u o m a s P e k a n p o i k a J u s u i n e n (Jusuinen)**.

Maakirjan mukaan Oravalassa todellakin asui siihen aikaan eräs Tuomas Pekanpoika, mutta tämän sukunimeksi on merkitty tavallisimmin **H a s u**, joskus Hasuinen. Luultavasti kysymyksessä oli sama mies, sillä muuta Tuomas Pekanpoikaa ei Oravalassa tiedetä asuneen.

Oravalan Tuomas Pekanpoika oli, kuten Lyöttilän Maunu Pekanpoika, Suomen sen ajan varakkaimpia talonpoikia. Hänen maksettavakseen määrätty lehmäverovoi kohosi enimmillään 42 naulaan, mikä vastasi 42 täysi-ikäistä lehmää, jos hiehot ja vasikat jätetään laskuista pois.² Tuomas oli todennäköisesti kuollut juuri niihin aikoihin, sillä hänen nimensä esiintyi maakirjassa viimeisen kerran vuonna 1577. Tuomaan Oravalassa sijainnut talo ja karja oli vuoden 1578 maakirjassa jaettu kahden perillisen, Martti Pekanpojan ja Pekka Tuomaanpojan kesken.

Myös Lasse Torstenssonin tuomiossa oli todennäköisesti kysymys Tuomaan perinnön jakamisesta, nimittäin hänelle kuuluneesta Pilkanmaan osuudesta.

Tässä jaossa olivat kuitenkin osallisina muut perilliset kuin Martti Pekanpoika ja Pekka Tuomaanpoika, nimittäin Martti Hannunpoika veljiineen ja lapsineen.

Toinen Hasujen vanha sukuhaara löytyy Selänpäästä, jonka maakirjoissa vuodesta 1543 alkaen esiintyi Lasse Hasu eli Lasse, kuten hänen nimensä tavallisimmin lyhennettiin. Patronymiä ei tälle Lasselle maakirjoista löydy. Oravalan Lasse Hannunpoika hän ei missään tapauksessa voinut olla, sillä tämän nimi, kuten Tuomas Pekanpojankin, esiintyi Oravalan maakirjoissa vuosina 1543—1572.³

Ketään Lasse Torstenssonin tuomiossa mainituista henkilöistä ei maakirjassa merkitty Pilkanmaan asukkaaksi, vaan sinne tuli **T u o m a s M a r t t i n p o i k a**, mahdollisesti Martti Hannunpojan jälkeläinen, ja vasta vuodesta 1589 alkaen. Oletettavasti muutto oli kuitenkin tapahtunut jo aikaisemmin, mutta maakirjaan tulo merkittiin vasta tavanmukaisten uudisasukkaalle myönnettyjen vapaavuosien jälkeen. Tuomas Martinpojan koukkuluvuksi tuli 1/24, mikä vastasi 1/2 äyriä.

Entä kuka sitten oli se talonpoika, joka jo oli asetettu Pilkanmaahan asumaan silloin, kun Lasse Torstensson istui laamanninkäräjiä Oravalassa 1579?

Tämä käy ilmi Herman Flemingin laamannintuomiosta Uudessakylässä 24. 2. 1580.⁴ Oikeuteen saapui tällöin **M a t t i S i m o n p o i k a**, joka kertoi

- että juuri hän oli asettunut asumaan Pilkanmaahan, jonka Lyöttilän kylä oli myynyt Oravalalle,
- että suuri Kymijoki erottaa Pilkanmaan ja Oravalan toisistaan Pilkanmaan sijaitessa Hämeen läänissä ja Oravalan Viipurin läänissä ja
- että Oravalalla on Bengt Lydikenpojan tuomion nojalla oikeus Kymijoessa Hämeen (Pilkanmaan) puolella olevaan kalaveteen.

Paikalla oli suoritettu katselmus ja katselmusmiehet todistivat,

- että Matti Simonpoika todella oli asetettu asumaan Pilkanmaahan ja että hän maksoi kruunulle veroa,
- että sille, joka maasta maksaa veron, tulee myös kalaveden nautinnan kuulua vanhan käytännön sitä estämättä,
- että Bengt Lydikenpojan tuomiolla ei loukattu kenenkään etua silloin, kun Pilkanmaa oli asumaton, mutta nyt kun Pilkanmaassa oli asukas, tuli kalaveden rajan kulkea joen keskeltä,
- että Pilkanmaa ja Oravala kuuluvat eri lääneihin, eri laamannikuntiin ja eri kihlakuntiin,
- että Matti Simonpoika on tullut Oravalan kylästä ja kahdeksan muun kanssa perinyt yhteisesti nautintaoikeuden ja
- että Matti Simonpojan suku on Lyöttilästä, josta Pilkanmaa on erotettu ja myyty oravalalaisille.

Suoritettuun katselmukseen ja Kustaa Vaasan erämaiden asuttamista koskevaan mandaattiin vedoten Herman Fleming tuomitsi Pilkanmaan sitä ympäröivien rajojen sisällä Matti Simonpojalle sekä määräsi 6 mk:n sakon sille, joka tätä tuomiota vastaan rikkoo.

Tuomion sanamuoto ei kuitenkaan tarkoita sitä, että Pilkanmaa nyt olisi kokonaisuudessaan tuomittu Matti Simonpojalle. Kysymys oli vain kalaveden jaosta Pilkanmaan ja Oravalan kesken, ja Matti Simonpoika oli alueen ainoana asukkaana (Tuomas Martinpoika ei vielä ollut muuttanut) esiintynyt oikeudessa yksinään Pilkanmaan edustajana.

Pilkanmaan sisäinen jako eri talonpoikien kesken käy tuomiosta ilmi vain välillisesti. Matti Simonpojan sanottiin perineen osuutensa yhdessä »kahdeksan muun kanssa», jotka asuivat (Oravalan) kantakylässä. Siihen aikaan Oravalan kantakylässä oli 12 taloa (ilman myöhemmin irtaantunutta Mattilan siirtokylää), ja nämä olivat jakaantuneet kolmeksi neljän talon ryhmäksi, joista kukin vastasi veroarvoltaan yhtä täysveroa. Matti Simonpoika, joka oli perinyt kahdeksan talon eli kahden täysveron talojen osuuden, sai koukkuluvukseen 1/12. Sen sijaan Tuomas Martinpojalle, joka todennäköisesti edusti Tuomas Pekanpojan perillisiä, oli jäänyt vain neljän talon eli yhden täysveron talojen osuus ja hänen koukkuluvukseen tuli 1/24. Siis kutakin Oravalan kantakylän täysveroa vastasi Pilkanmaassa 1/24 koukkua. (Matti Hannunpojan perimä Tuomas Pekanpojan osuus oli kuitenkin alunperin ollut vain kuudennes Pilkanmaasta, joten se oli ilmeisesti vastannut ainoastaan puolta yhden täysveron talojen osuudesta.)

Herman Flemingin tuomiolla 1580 sinetöitiin lopullisesti Pilkanmaan kohdalo. Sen jälkeen ei Oravalan enempää kuin Lyöttilänkään miehillä enää pitänyt olla oikeutta Pilkanmaan alueeseen, vaan se oli tulkittava itsenäistyneeksi siirtokyläksi.

Matti Simonpojan nimi oli ilmaantunut Lyöttilän maakirjaan jo vuonna 1571. Samalla oli Lyöttilän koukkulukujen summa lisääntynyt Mattin koukkulukua vastaavalla 1/12:lla. Tämä osoittaa, että kysymyksessä todella oli uudistilan verolle ottaminen eikä suinkaan Lyöttilän Arvinpoikien talon jatkuminen, niin kuin Suomen asutuksen yleisluettelo erheellisesti ilmoittaa (vrt. s. 574).

Vuonna 1592 Matti Simonpojan talo jakaantui kahtia ja sen toiseen puoliskoon tuli isännäksi Paavo Olavinpoika. Pilkanmaassa oli siis nyt yhteensä kolme 1/24 koukun taloa. Ne kaikki erotettiin Lyöttilän yhteydestä samanaikaisesti Kyöperilän talojen kanssa Pilkanmaa-nimiseksi maakirjakyläksi vuonna 1600.⁵

Vaikka Pilkanmaa olikin syntynyt Lyöttilän siirtokylänä, se sai ensimmäiset asukkaansa Oravalasta, ja sen läheiset suhteet oravalalaisiin säilyivät vielä 1600-luvulla. Niinpä Viipurinläänin (Oravalan) talonpoikien sanotaan vuonna 1609 ottaneen viljeltäväkseen Tuomas Martinpojan autioituneen tilan.⁶ Muistona Hasujen ajalta Pilkanmaassa oli vielä 1700-luvulla Hasun torppa ja Hasunpelto.

Pilkanmaan uudisasukkailla oli kuitenkin sukulaisuussiteitä myös lyöttiläläisiin. Tämä käy ilmi paitsi Herman Flemingin laamannintuomiosta välillisesti myös sakkoluetteloista. Niinpä Pilkanmaan Paavo Olavinpoika ja Lyöttilän Erkki Maununpoika yhdessä tuomittiin vuonna 1596 sakkoon, koska eivät olleet erottaneet Marketta Matintyttärelle tälle kuuluvaa perintöä.⁷

Sen sijaan Kurjalan omistuksiin viittaavaa ei Pilkanmaata koskevista asiakirjalähteistä enää löydy, ei edes Arvid Tavastin tileistä. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä Pilkanmaa oli jo Björn Klaunpojan ja Kustaa Fincken

tuomioiden aikana (vrt. s. 539) siirtynyt lyötiläläisten omistukseen ja kruunun tileihin se merkittiin vasta tultuaan pysyvästi asutuksi.

Miksi sitten lyötiläläiset myivät Pilkanmaan? Ilmeisesti heillä oli siihen aikaan takamaita enemmän kuin mitä itse tarvitsivat. Laajat Kymentaustan korvet ja pääosa Toittulanmaata (Nirvinen) olivat vielä maatalouden tarpeita ajatellen käyttämättömänä reservinä. Tällaisissa tapauksissa kruunu pyrki ottamaan takamaat itselleen ja luovuttamaan ne asutustarkoituksiin. Kyöperilä oli jo tällä tavoin menetetty. Ehkäpä lyötiläläiset pelkäsivät kruunun ottavan Pilkanmaankin ja oli tietenkin edullisempaa myydä Pilkanmaa kuin joutua luovuttamaan se ilmaiseksi kruunulle.

Vuonna 1629 Pilkanmaan aluetta laajennettiin Heikki Antinpojan kihlakunnantuomiolla.⁸ Oikeuteen saapui tällöin Martti Paavonpoika Pilkanmaasta ja kertoi, että lyötiläläiset olivat muinoin ostaneet Korpikylältä Laurinmaa -nimisen takamaan ja että Korpikylä (nykyisin Hollolassa) sijaitsi 12 peninkulman päässä Laurinmaasta. Lautakunta todisti,

- että tällainen erämaa, jota Lyötilä ja Korpikylä eivät välttämättä tarvitse, kuuluu kruunulle,
- että alue on laillisesti annettu Martti Paavonpojalle 1/2 äyriin verotilaksi,
- että Martti Paavonpojan on määrä tulevasta syksystä alkaen maksaa veronsa kruunulle eikä lyötiläläisille, kuten hän tähän asti kauan aikaa on tehnyt,
- että alue on ensi tilassa rajattava ympärysrajoin (*kringgående rår och rör*).

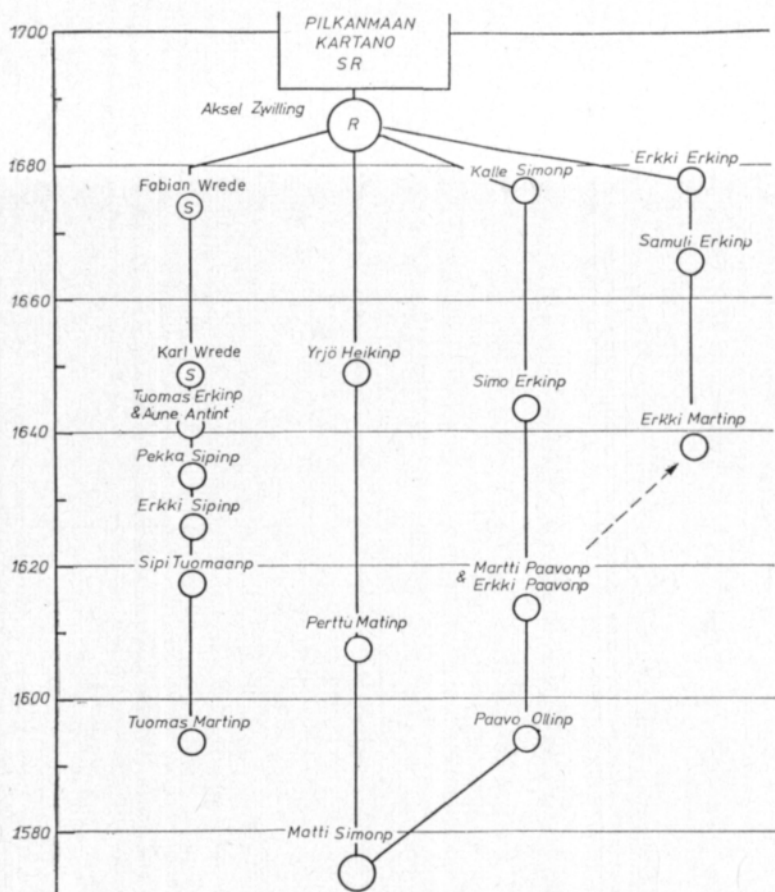
Oikeus tuomitsi Laurinmaan Martti Paavonpojalle ja hänen perillisilleen ikuisiksi ajoiksi nautittavaksi, viljeltäväksi ja pidettäväksi sekä määräsi 3 mk:n sakon sille, joka hänen oikeuttaan loukkaa.

Martti Paavonpojan nimi oli ilmaantunut Pilkanmaan maakirjaan jo vuonna 1625 Paavo Olavinpojan talon asukkaaksi. Talo oli tällöin väliaikaisesti jaettuna Paavon poikien, Erkin ja Martin kesken.⁹ Martti oli kuitenkin ottanut viljeltäväkseen myös osan Lyötilälle kuulunutta Laurinmaata ja maksanut siitä veroa lyötiläläisille. Nyt tämä Laurinmaan alue tuomittiin Martin omistukseen. Näin siis lyötiläläiset menettivät Kyöperilän ja Pilkanmaan lisäksi osan Laurinmaatakin.

Martti Paavonpojan talo ilmaantui maakirjaan vasta vuonna 1637, ilmeisesti tavanmukaisten, uudisasukkaalle myönnettyjen vapaavuosien jälkeen. Aikaisemmin hallussaan pitämänsä osuuden Paavo Olavinpojan talosta Martti joutui luovuttamaan veljelleen Erkille.^{10a}

Tuomiokirjan mukaan Paavo Martinpoikaa syytettiin jo vuonna 1630 myös Erkki Sipinpojan maalle kylvämisestä. Lisäksi hän ilmoitti aikovansa ottaa verolle Pilkanmaasta 1 1/2 äyriin autiotilan, jonka muka piti näkyä Juhana Ottenpojan autioluettelossa 1607.^{10b} Tällaista tilaa Pilkanmaassa ei kuitenkaan ollut.

Martti Paavonpojan talon veroluvuksi tuli 1/2 äyriä, mikä lisättiin Pilkanmaan maakirjakylän äyrilukujen summaan. Itsenäistä siirtokylää Laurinmaahan ei kuitenkaan jatkossa muodostunut, sillä Martti Paavonpojan talo liitettiin yhdessä Pilkanmaan siirtokylän talojen kanssa Pilkanmaan säteriratsutilaan 1600-luvun lopulla (vrt. s. 588).

Kuva 16. Pilkkanmaan talojen kehitysvaiheet 1571–1700. S = säteri; R = ratsutila; SR = säteriratsutila.

Fig. 16. The development of farms in Pilkkanmaa, 1571–1700. S = noble estate; R = landed estate under obligation to supply and equip a cavalryman; SR = noble estate under the above obligation.

Mitään Laurinmaata koskevaa rajatuomiota ei myöskään ole säilynyt, vaan ainoastaan määräys rajankäynnin suorittamisesta ja luettelo miehistä, joiden tehtäväksi rajankäynti annettiin.^{11a} Rajojen väitettiin käyneen ilmi maanmittari Joonas Selanderin vuonna 1650 piirtämästä Pilkkanmaan kartasta (*Geometrisk land Tafla öfwer Pilckama*), joka oikeaksi todistettuna jäljennöksenä esitettiin Pilkkanmaan ja Lyöttilän välisen Paskajärvenluhtaa koskeneen omistussiidan yhteydessä vuonna 1733.^{11b} Tähän karttaan ei kuitenkaan ollut merkitty rajapaikkojen nimiä, joten sen perusteella oli vaikeata tehdä päätelmiä rajojen sijainnista.

Niinpä Pilkkanmaahan liitetyn Laurinmaan osan rajoista jouduttiin käymään perusteellinen oikeudellinen selvitys vuosina 1778–1781.¹² Tällöin ilmeni, että alue sijaitsi vanhan Pilkkanmaan eteläpuolella ja työntyi siis alkuperäisen Pilkkanmaan ja Kyöperilän väliin. Tämän seurauksena oli Pilkkanmaan eteläraja muuttunut. Vanhoilta ihmisiltä kuultuihin perimätietoihin ja löytyneisiin rajamerkkeihin nojautuen esitettiin uudeksi etelärajaksi:

*Kuolemanjoensu,
Savistenkivi pycki,
Kartumäki,
Karjetawuori,
Paskajärven perse.*

Pilkanmaan puolelle tuli mm. osa Peräsaarensuota, Häkänsuo, Tammistonniitty, Letkunniitty ja Kylmäojansuo. Puolen äyrin osuuden Laurinmaasta sanottiin kuitenkin jääneen Lyöttilän puolelle. Tämä lienee käsittänyt pääosan Peräsaarta sekä Äminnen (nykyisin Hietasilta) alueen, joka isossajaossa liitettiin Kyöperilään (vrt. s. 621).

Pilkanmaan sisäisissä asioissa tapahtui merkittävä käänne vuonna 1647. Tällöin Karl Henrik Wrede osti Pilkanmaan talot rälssiksi, samoin kuin Kyöperilänkin talot (vrt. s. 582).

Samoihin aikoihin oli Tuomas Martinpojan talon väki joutunut keskinäisten riitaisuuksien vuoksi vaikeuksiin. Talo oli 1600-luvun alussa periytynyt ensin Heikki Tuomaanpojalle ja sitten Sipi Tuomaanpojalle. Tämän jälkeen oli isännyyden perinyt Erkki Sipinpoika, jonka kuoltua talon otti haltuunsa hänen veljensä Pekka. Erkin leski Aune Antintytär jäi kuitenkin poikansa Tuomaan kanssa taloon asumaan. Ennen pitkää syntyi Pekan ja Aunen välille riitaa, joka johti ilmitappeluun ja käräjille.¹³ Vuonna 1638 oikeus tuomitsi Pekan häädettäväksi ja talon yksin Aunen omistukseen.¹⁴ Lesken vaikeuksia hyväkseen käyttäen Karl Henrik Wrede osti tilan nimiinsä vuonna 1648 ja perusti siitä säterin.¹⁵ Kun talo oli säteriksi pienikokoinen — alkuperäiseltä veroluvultaan vain 1/2 äyriä — Wrede laajensi sitä ostamalla muilta Pilkanmaan isänniltä Kaulaniityn ja Korteniityn vuonna 1952.¹⁶ Näiden niittyjen rajat olivat:

*H a w a n k a n d o
up till M a l m e n,
derifrån till W a s k i s a a r i,
sädhan till K a u l a n a h o,
dernest till R i j ö w e r a h o,
derifrån K i j s e n n i j t t u
och sedhan nedher till N i j t k ä m e n J e r w i.*

Näistä rajapaikoista vain viimeksi mainittu on enää varmuudella paikannettavissa.

Henkikirjassa Wreden säteriä nimitettiin, merkillistä kyllä, torpaksi ja taloon asumaan jäänyttä Tuomas Erkinpoikaa torppariksi tai kartanon rengiksi. Erään tiedon mukaan Wreden säteri olisikin siihen aikaan ollut Oravalan kartanon torppa!¹⁷ Asukkaan tittelistä päätellen »säterin» taloutta joka tapauksessa hoidettiin jostakin Wreden kartanosta käsin. Muut Pilkanmaan talot samoin kuin Kyöperilänkin talot luettiin säterin rajapiiriin kuuluviksi.

Isossa reduktiossa vuonna 1682 Karl Henrik Wreden poika Fabian luovutti Pilkanmaan säterin ja kaikki Pilkanmaan rälssitilansa kuten Kyöperilänkin

rälssitilat takaisin kruunulle.¹⁸ Tätä ennen, vuonna 1679, säteri oli palanut¹⁹ ja sen jälkeen pantattu »vuokraaja» Henrik Gottsmanille.²⁰ Palon jälkeen paikalle oli vasta saatu rakennustarpeita, ja tulipalon jäljet olivat vielä korjaamatta. Säteriä hoidettiin herrasväen omalla karjalla.

Ison reduktion jälkeen Pilkanmaan talot yhdistettiin ratsutilaksi, jonka veroluvuksi tuli 2 äyriä ja 7/12 manttaalia. Siihen aikaan tarvittiin raskaan Tanskan sodan vuoksi uusia ratsutiloja entisten köyhtyneiden tilalle. Falckenbergin komissio päätti vuonna 1684 antaa Pilkanmaan ratsutilan ratsumestari Aksel Zwillingille ratsupalvelua vastaan.²¹ Kuningas vahvisti komission päätöksen vuonna 1686²² ja myönsi ratsutilalle säterivapauden vuonna 1691.²³

Perustettuun kruunun säteriratsutilaan kuuluivat kaikki Pilkanmaan talot eikä pelkästään Tuomas Martinpojan (Erkki Sipinpojan) talo, kuten Wreden säteriin. Entisistä Pilkanmaan siirtokylän talonpojista tuli nyt säteriratsutilan torppareita! Vuodesta 1693 alkaen säterintarkastusluettelot kertovat, että Pilkanmaa oli hyvin rakennettu, omistaja asui kartanossaan ja viljeli sitä omalla väellään.

Pilkanmaan rajoihin tuli kuitenkin muutos vielä 1700-luvun alussa, jolloin siihen liitettiin Pyhäjärven Salonsaari, tosin kyseenalaisin perusteluin ja lähinnä siitä syystä, ettei vastapuoli — jaalalaiset — pystynyt todistamaan saaren kuuluneen itselleen.²⁴ Oikeudessa jaalalaiset vetosivat ensin Lasse Torstenssonin tuomioon 1579 ja väittivät, ettei Salonsaari mahdu siinä mainittujen Pilkanmaan rajojen sisäpuolelle. Lisäksi he esittivät »vanhan laamannintuomion vuodelta 1460», jossa mainittiin Kimolan rajoina *Suolajoensu, Aitosari, Surikifwi* etc. ja väittivät Aittosaaren sijaitsevan Salonsaaren eteläkärjessä, johon se oli maan nousemisen vuoksi kasvanut yhteen. Sittemmin ilmeni, että jaalalaiset tarkoittivat vanhalla laamannintuomiolla Eerik Akselinpojan rajatuomiota, jonka vuosiluvuksi tällä kertaa ilmoitettiin 1448!²⁵

Pilkanmaata edusti oikeudessa taitava asianajaja Juhana Björklund, joka vetosi mm. maanlakiin väittäen, ettei kahden päärajan väliraja, Aittosaari voinut sijaita Salonsaarella, koska tällöin Aittosaaren ja Suurenkiven välinen rajalinja joutuisi kulkemaan mutkitellen (*i buckt och krook*), jotta se ei leikkaisi Lyöttilän aluetta (Marjaniemeä). Lisäksi Björklund viittasi Pilkanmaan alueen laajentumiseen vuonna 1629 sekä ratsutilan velvollisuuksiin ratsumiehen ylläpitäjänä. Tämä viimeksi mainittu näkökohta lieneekin painavimmin vaikuttanut asian ratkaisemiseen Pilkanmaan eduksi. Zwilling oli nimittäin perustanut Salonsaaren hevoslaitumen ja piti siellä sotahevosia.

Vanhan Pilkanmaan talojen tontit sijaitsivat oletettavasti nykyisen Pilkanmaan kartanon rakennusten paikalla Kymijoen itärannalla, vastapäätä Oravalaa. Tätä olettamusta tukee se, että itse kartano sai alkunsa yhdestä vanhan Pilkanmaan talosta. Sen sijaan Laurinmaan talon tontti lienee sijainnut Laurinmaassa, koska alue määrättiin rajattavaksi ympärysrajoin (vrt. s. 585).

V. Jakokunnan yhteiset takamaat

Vanhimmista asiakirjalähteistä ilmenee, että Lyöttilän jakokuntaan kuului jo alunperin kaikki ne alueet, jotka siihen myöhemmin luettiin. Tosin vain osa niistä oli lyöttiläläisten omassa hallinnassa, osa kuului Kosken kylän Kurjalalle ja osa nykyisen Kärkölän Maavehmaalle ja Korpikylälle. Lyöttilän jakokunta ei siis syntynyt pala palalta tai lohko lohkolta kasvaen, niin kuin Suomaa on esittänyt.¹

Jakokunnan takamaat olivat lyöttiläläisten haltuun siirryttyään jakamatta kylien tai talojen kesken aina isoonjakoon saakka. Niitä käytettiin yhteisinä paitsi poltto- ja tarvepuiden hankintaan mm. kaskeamiseen ja kytöämiseen sekä karjan laiduntamiseen, periaatteessa talojen veroluvun mukaisessa suhteessa. Eräät takamaalohkot olivat kuitenkin vanhastaan Alhaisten yksityisnautinnassa. Tämäkin viittaa siihen, että juuri Alhainen vastaisi Lyöttilän ensimmäistä alkutaloa tai toista kahdesta ensimmäisestä osatalosta ja tämän jakaannuttua osa takamaista olisi jäänyt sen hallintaan. Takamaat sijaitsivat kahdella suunnalla, Kanta-Lyöttilän itä- ja kaakkoispuolella Toittulassa sekä Kymijoen länsipuolella eli »Kymen takana».

a. Toittulanmaa (Nirvinen)

Toittulanmaa kokonaisuudessaan on aikanaan käsittänyt osan Niinimäkeä ja Radansuuta sekä Radansuun ja Keltin välisen ja Lyöttilän ja Kyöperilän välisen alueen. Juhana Simonpojan kihlakunnantuomiossa 3. 7. 1647 kerrotaan Lyöttilän aikoinaan ostaneen osuutensa Toittulanmaahan Vehmaalta ja Korpikylältä.¹ Tästä tuomiosta on kuitenkin esitetty myös toinen versio, jonka mukaan ostajina olisivat olleet lyöttiläläiset ja kelttiläiset yhteisesti.²

Lyöttilälle kuuluvaa Toittulanmaata ruvettiin 1700-luvulla nimittämään *Nirvistennmaaksi*.³ Sen lounaiset rajapaikat Radansuuta vastaan, Salinkivi (Sadinkivi) ja Anhavaistenojansuu mainittiin jo Henrik Klaunpojan laamannintuomiossa 4. 8. 1451.⁴ Salinkivi sijaitsee Salpausselällä Viipurin maantien varrella ja Anhavaistenojansuu Urajärven kaakkoisrannalla. Toittulanmaan Keltin vastaisina rajapaikkoina olivat Kustaa Fincken kihlakunnantuomion 25. 8. 1557 mukaan:⁵

*Sillastensilda,
Nirvisensaari,
Kurikkasaari,
Pirtikiuas.*

Sillastensilda (nykyisin Rajasilta) sijaitsee Toittulanmaan kaakkoiskulmassa. Raja Salinkivestä Sillastensildaan kulkee Salpausselällä pitkin Viipurin maantietä, kääntyy sitten pohjoiseen ja etenee Nirvistensaaren kautta Kurikkasaareen, joka sijaitsee Kalliojärven itärannalla. Täältä raja jälleen kääntyy itään, kohti Kyöperilän sikopiirin rajaa, johon se yhtyy Pirtinkiukaassa. Pohjoisessa Toittulanmaa lienee alunperin rajoittunut Kanta-Lyöttilään ja Laurinmaahan. Viimeksi mainitusta osa liitettiin 1600-luvulla Pilkanmaahan, mutta toinen puoli jäi edelleen jakamattomaksi yhteismaaksi. Tämä

Laurinmaan osa käsitti todennäköisesti nykyisen *Hietasillan* (*Åminne*) alueen sekä mahdollisesti myös *Hangasniemen* ja ainakin osan *Peräsarta*. Nämä kaikki liittyivät Toittulanmaahan ilman selvää rajaa.

Joskin Toittulanmaa ja Laurinmaa ovat historiallisesti eri alkuperää, ne muodostavat maantieteellisesti yhtenäisen takamaavyöhykkeen, jonka eri osien välillä ei maanjako-oikeudelliselta kannalta katsoen enää 1600-luvulta alkaen ollut eroa. Käsittelemmekin seuraavassa koko tämän takamaavyöhykkeen Toittulanmaahan kuuluvana.

Toittulanmaan nautintaa koskevat vanhimmat tiedot perustuvat oikeudellisiin lähteisiin. Kyöperilän siirtokylän talomäärän kasvaessa sen yksityisomistuksessa olevat niityt ja kaskimaat osoittautuivat pian riittämättömiksi. Kyöperiläläiset siirtyivät tällöin käyttämään myös jakamattomia yhteismaita ja joutuivat kiistelemään niiden nautintaoikeudesta lyötiläläisten ja Pilkamaan kartanon kanssa.

Jo 1630-luvulla kyöperiläläiset ottivat käyttöönsä Peräsaaren eteläsivulta Hangasniemenniityn. Kihlakunnanoikeus tuomitsi niityn luovutettavaksi Lyötilälälle ja jaettavaksi kyläläisten kesken.⁶ Lyötiläläiset yrittivät sittemmin (1659) kieltää kyöperiläläisiltä myös Toittulanmaan kaskeamisen. Tämän kihlakunnanoikeus katsoi olevan vastoin Kustaa Fincken tuomiota (1557) ja rankaisi lyötiläläisiä sakoilla.⁷

Hangasniemenniityä koskeva omistusriita uusiutui 1670-luvulla, ja alueella määrättiin suoritettavaksi katselmus.⁸ Lyötiläläiset väittivät kyöperiläläisten käyttäneen yhteisiä maita ja erityisesti niittyjä enemmän kuin mihin heidän verolukunsa edellytti. Vuonna 1684 osapuolet vihdoinkin sopivat, että Kanta-Lyötilän peltoalueen raja (*bohlbijs äkergrenz*), jonka sisäpuolisille alueille kyöperiläläisillä ei ole asiaa, kulkee seuraavasti:⁹

*Kallion Joensuu,
Niemistensuota mijeden,
Yldeñoiansuu
och så till Uhrajerfwen.*

Tämän rajan pohjoispuolinen alue, mm. koko Peräsaari, kuului siis sopimuksen mukaan yksin Lyötilälälle. »Muu kaskimaa-alue» — siis rajan eteläpuolinen Toittulanmaa — sovittiin jaettavaksi kruunun maanmittarin toimesta kullekin äyrielukunsa mukaisessa suhteessa.

Lyötiläläiset syyttivät kuitenkin kyöperiläläisiä jo samana vuonna sopimuksen rikkomisesta. He väittivät, ettei Jaakko Pekanpojalle ollut vuoden 1577 tuomion nojalla myönnetty oikeutta »yhteisellä maalla» (*i samfälla ägor*) enempään kuin kuuden heinäkuorman osuuteen Palosaarenluhdasta ja että kyöperiläläiset olisivat raivanneet niittyjä enemmän kuin mitä heidän veronlukunsa edellytti.¹⁰

Nyt siis Palosaarenluhdan sanottiin olevan yhteisellä maalla eikä Kanta-Lyötilän alueella! Tätä lienee pidettävä esimerkkinä senajan oikeudellisissa asiakirjoissa esiintyvistä ristiriitaisuuksista ja epätarkkuuksista. (Peräsaari, jota Palosaarella ilmeisesti tarkoitettiin, sijaitsi kylläkin Kanta-Lyötilän alkuperäisten, vuoden 1458 rajojen ulkopuolella, siis yhteisellä maalla, mutta

- että vuoden 1577 tuomio ei kiellä kyöperiläläisiä laajentamasta niittyjä yhteisellä maalla muualla kuin Palosaarenluhdassa,
- että kyöperiläläiset olivat »aina ja jo monia vuosia sitten» raivanneet ja käyttäneet kyseisiä niittyjä ja
- että lyöttiläläiset eivät voineet todistaa niitä aikaisemmin käyttäneensä.

Näillä perusteilla kihlakunnanoikeus tuomitsi kyöperiläläisille heidän raivaamansa niityt, siksi kunnes yhteismaat on maanmittarin toimesta jaettu verolukujen mukaisessa suhteessa.

Lyöttiläläiset valittivat tästä tuomiosta laamanninoikeuteen, joka katsoi että asiassa olisi kuultava myös vasta perustetun Pilkanmaan ratsutilan edustajaa.¹¹ Lopullinen tuomio asiassa lienee annettu laamanninkäräjillä 8. 10. 1689 ja 8. 2. 1694.¹² Näitä laamannintuomioita ei kuitenkaan ole säilynyt. Sen sijaan on ilmennyt, että Pilkanmaan ratsutilan haltija, ratsumestari Aksel Zwillling, otti Peräsaarenniityn haltuunsa 1600-luvun lopulla. Vuonna 1700 Kyöperilän Jaakkolan isäntä Erkki Ristonpoika vaati sitä takaisin itselleen vedoten kihlakunnan- ja laamannintuomioihin 1684 ja 1694. Oikeus totesi, että mainituissa tuomioissa puhuttiin vain Palosaarenluhdasta ja Toittulanmaan takamaasta eikä suinkaan Peräsaarenniitystä sekä hylkäsi Erkin vaatimuksen.¹³ Kaksi vuotta myöhemmin (1702) ratsumestari Zwillingin leski teki kuitenkin Erkki Ristonpojan kanssa sopimuksen siitä, että tämä saa käyttöönsä Peräsaaren, jos hän raivaa kartanolle toisen samansuuruisen niityn. Näin myös tapahtui.^{14a} Pilkanmaan kartanon seuraava omistaja kapteeni H. G. Heideman vaati vuosina 1723—1724 Peräsaarta takaisin kartanolle tässä kuitenkaan onnistumatta.^{14b}

Lyöttiläläiset puuttuivat asiaan uudelleen vasta vuonna 1727 vaatien Toittulanmaan ja Palosaarenluhdan jakamista.¹⁵ Tällä välin olivat kyöperiläläiset Martti Virolainen ja Lasse Pekkala suuresti laajentaneet viljelyksiään ja kapteeni H. G. Heidemanin luvalla ulottaneet heinäalansa Peräsaaren koillisosassa sijaitsevaan Paskajärvenluhtaan saakka. Lyöttiläläiset vetosivat nyt Lasse Torstenssonin Pilkanmaata koskevaan laamannintuomioon 1579 väittäen Paskajärvenluhdan jäävän Pilkanmaan rajojen ulkopuolelle. Heideman puolestaan esitti oikeaksi todistetun jäljennöksen J. O. Selanderin vuonna 1650 laatimasta Pilkanmaan kartasta ja väitti Paskajärvenluhdan sijaitsevan Pilkanmaan puolella. Selanderin kartasta kuitenkin puuttuivat rajapaikkojen nimet, joten sen perusteella ei voitu varmuudella päätellä, kummalla puolen rajaa kiistanalainen niitty sijaitsi. Kumpikin osapuoli vastusti rajantarkastuksen suorittamista — ilmeisesti kalliita kustannuksia peläten. Asiaa käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa viiteen otteeseen, mutta mitään päätöstä ei saatu aikaan.¹⁶ Oletettavasti asianomaiset tällä kertaa sopivat riitansa ilman oikeudellista jatkokäsittelyä.

Seuraavan kerran kiista Peräsaaren omistuksesta uusiutui vuosina 1749—1750. Tällöin Kyöperin isäntä Lasse Laurinpoika syytti Lyöttilän Erkki Arvinpoikaa alueelleen tunkeutumisesta. Kihlakunnanoikeus tuomitsi nyt kiistanalaisen niityn puoleksi kummallekin osapuolelle, siksi kunnes selvitetään, kuuluuko niitty Lyöttilälle vai Kyöperilälle.¹⁷ Tämä selvitys tehtiin vasta 1780-luvulla isonjaon rajankäyntien yhteydessä.

Tällä välin kyöperiläläisten laajentumispyrkimykset suuntautuivat Peräsaaresta itään, H ä k ä n k u l m a n alueelle. Tämä sijaitsi siinä osassa Laurinmaata, joka vuonna 1629 oli liitetty Pilkanmaahan (vrt. s. 585). Kyöperiläläiset raivasivat ja ottivat viljelykseen Häkänkulman alueelta mm. Tammistonniityn, Savistenmaan, Hasunmaanniityn, Letkunniityn ja Kylmäojansuon. He väittivät alueen kuuluvan Peräsaareen ja olevan Pilkanmaan rajojen ulkopuolella. Lyötiläläiset pysyttelivät tämän kiistan ulkopuolella.¹⁸

Häkänkulman alueella suoritettiin 1770-luvun lopulla kaksi rajantarkastusta ja riidanalainen alue kartoitettiin vuonna 1780. Kiistaa käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa ja hovioikeudessa vuosina 1777–1781.¹⁹ Lopullinen ratkaisu tapahtui isonjaon yhteydessä vuonna 1784 (vrt. s. 612) ja kiistan jälkiselvittely kihlakunnanoikeudessa vuonna 1785.²⁰

Toittulanmaan eteläisimmistä osista olivat ainakin Nirvistensuo (Nirvistenniitty) ja Nirvistenmäki (Nirvistensaari) vanhastaan Alhaisten hallinnassa. Alue sijaitsi etäällä kylistä ja oli huonosti viljelykseen sopivaa. Merkittävää kiistaa tämän osan nautinnasta syntyikin vasta kylien taloluvun ja asukasluvun alkaessa suurentua. Kirkkoherra Arvid Paulinuksen saatua Alhaisten Alastalo-puoliskon haltuunsa vuonna 1709 hän ryhtyi käyttämään myös talon Nirvisissä sijainneita takamaita. Kytöämällä hän otti Nirvistensuota viljelykseen 20 kapanalaa. Alastalon entiset asukkaat kertoivat viljelleensä samaa maata jo 40 vuoden ajan.²¹

Isonvihan jälkeen Lyötilän kruununtalonpojat ja rälssitalonpojat syyttivät Paulinusta alueen laittomasta haltuun ottamisesta. Oikeus totesi,

- että Paulinus omisti Lyötilässä talon (Alhainen),
- että Nirvistenmaa sijaitsi kylän yhteisellä maalla,
- että yhteistä maata oli riittävästi kaikille,
- joten kukaan ei saa riistää toiselta yhteisen maan nautintaoikeutta.

Suo tuomittiin toistaiseksi Paulinuksen hallintaan, mutta samalla koko Nirvisten alue määrättiin tangotettavaksi ja jaettavaksi kyläläisille äyri-lukujen mukaisessa suhteessa. Kurjalan senaikainen omistaja, majuri Gustav E. Tavast, huomautti tähän, että ne takamaat (*uhrfelder*), jotka muinaisina aikoina on erotettu Kurjalan yksityiskäyttöön, on jätettävä tangotuksen ulkopuolelle. Paulinus puolestaan vastasi, että toisaalta rälssille ei pidä myöntää osuutta yhteisen maan tangotuksessa.²²

Lyötilän ja Kyöperilän kesken syntyi kiistaa Nirvistensuon nautinnasta vuosina 1757 ja 1767²³ sekä Keltin ja Lyötilän kesken vuosina 1728 ja 1753.²⁴ Kelttiläiset esittivät Pöngölänmaan (Kuusanniemen) rajankäynnin yhteydessä vuonna 1771 Lyötilän Toittulanmaan vastaiseksi rajakseen Kustaa Fincken tuomiosta 1557 jonkin verran poikkeavan rajalinjan, jossa Nirvisensaaren asemesta oli tämän länsipuolella sijaitseva Nirvisensuo eli Nurmisuonperä sekä Kurikkasaaren asemesta Kalliojärvenojansuu ja Kalliojärvenpohjoispää (kuva 17). Kalliojärvenojansuun sanottiin sijaitsevan järven eteläpäässä, josta veden väitettiin laskevan Ikolanjärveen (!)²⁵ Käsiteltäessä asiaa kihlakunnan-oikeudessa vuonna 1778 kelttiläiset esittivät Pietari Sigtridinpojan kihlakunnantuomion 13. 4. 1578, jolla vahvistettiin Keltin Pertti Matinpojan irrottautuminen Keltin suurkylän yhteydestä seuraavin ympärysrajoin:²⁶

*först begynnelserään Hietaisenojansu,
Hietasenoja möden polve
Pirti Kuivas,
Kalliosten Järvi,
Nirvistensuo,
Alanoja möden
och så til Hietasenoja igen.*

Tässä siis todellakin oli Nirvistensaaren asemesta Nirvistensuo ja Kurikka-saaren asemesta Kalliojärvi. Ero rajapaikkojen sijainnissa oli kuitenkin suhteellisen vähäinen. Keltin ja Lyötilän väliset rajakiistat ratkaistiinkin tältä osin suuremmitta vaikeuksista maanjako-oikeuden tuomiolla isonjaon yhteydessä jo vuonna 1781 (vrt. s. 608). Kelttiläiset eivät tästä tuomiosta kuitenkaan piitanneet, vaan syyllistyivät jatkuviin rajanloukkauksiin vuonna 1782.²⁷ Vielä niin myöhään kuin vuonna 1790 kelttiläiset tunkeutuivat Nirvisten metsiin hankkimaan tukkipuita rakentaakseen uudelleen venäläisten vuonna 1789 polttamat talonsa. Tällä kertaa kiista johti ilmitappeluun ja pitkälliseen jälkiselvittelyyn.²⁸

b. Kymihoen länsipuolinen takamaa

Jakokunnan toinen laaja takamaa-alue sijaitsi Pellinginselän länsipuolella. Se rajoittui lännessä Kauramaahan ja Kimolaan, pohjoisessa Pyhäjärven Kimolanlahteen sekä etelässä Kirkkojärven Nuoramonselkään ja Virransalmeen. Kokonaisuudessaan tätä aluetta ruvettiin 1770-luvulta alkaen nimittämään Kymentaustanmaaksi (vrt. s. 613).

Kurjalan hallussa ollut P y h ä n i e m i käsitti tämän alueen pohjoisimman osan Pyhähoen—Vehkakorven—Pyhäkosken linjalle saakka. Täällä sijaitsivat laajat Pyhähoen, Pyhäkosken, Vehkakorven ja Sammallahden niityt. Pyhäniemen eteläpuolella oli K o s k u k s e n m a a, joka käsitti Huhtalammin ja Kurton niittyjen välissä olevat laajat Kosken niityt ja Koskuksensuon (*Koskuensuo*). Tämän alueen koillisosaan sijoittuivat Sipikoiviston ja Aution (*Vitsakorven*) niityt. Äärimmäisenä etelässä oli T y n n y r i n m a a, johon luettiin Heinlahden, Virran ja Lamminpohjan (*Kutalammin*) niityt.

Kymentaustanmaan länsirajan eteläisin paikka, L e h m ä k a l l i o mainittiin jo Henrik Klaunpojan laamannintuomiossa vuonna 1451 Kauramaan, Radansuun ja Lyötilän välisenä rajapaikkana (vrt. s. 555). Länsirajan pohjoispäässä sijainneet Pyhäkoski ja Sammallahdenpohja taas mainittiin Hans Djäknin kihlakunnantuomiossa vuonna 1465 ja Taasianvuolet Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteessa, joka luultavasti on vuodelta 1408 (vrt. s. 550). Kauramaan Rautiaisen perikunnan ja Pietari Löyttisen maanomistusta koskevassa kihlakunnantuomiossa 25. 1. 1460 rajapaikkoja ei mainittu (vrt. s. 534). Kauramaalla sanottiin toimitetun sarkajaon («oikea aurinkojako»), jonka kuninkaalliset tarkastusmiehet totesivat ylittäneen aikaisemmin kihlakunnantuomiolla ja laamannintuomiolla vahvistetut rajat. Nämä kaksi viimeksi mainittua tuomiota oli siis annettu ennen vuotta 1460 ja mahdollisesti jo ennen vuotta 1458, jolloin Pietari Lyötille tuomittiin Kanta-Lyötilän alue (vrt. s. 534). Kaikki Rautiaisen perilliset tuomittiin 6 mk:n sakkoon laamannintuo-

mion rikkomisesta ja 3 mk:n sakkoon kihlakunnantuomion rikkomisesta. Pietari Löyttinen puolestaan vapautettiin tarkastuskustannuksista ja hän sai pitää korjaamansa vuoden sadon. Mikäli riidanalainen maa sijaitsi Kymi-joen länsipuolella — kuten on syytä olettaa — osoittaa tuomio, että tätä aluetta viljeltiin jo 1450-luvulla.

Kurjalan ja Lyötilän eräkautiset intressit Pyhäniemen alueeseen käyvät selvästi ilmi Hans Djäknin tuomiosta. Todennäköisesti myös kimolalaiset ovat joskus tätä aluetta käyttäneet. Heidän aluevaltauksiinsa viittavia paikannimiä ovat keskellä Pyhäniemeä sijaitsevat Kimolansuo ja Kimolanniitty.¹ Koskuksenmaan (Koskuenmaa, Koskenmaa, Koskuensuo, Koskensuo) nimi taas viittaa Tennilän Koskenkylään. Tosin samannimisiä paikkoja esiintyy muuallakin Kaakkois-Hämeessä. Kymentaustan Koskensuo mainitaan ensimmäisen kerran asiakirjalähteissä vuonna 1680.² Tynnyrinmaan nimi tarkoittaa tynnyrinalan kylvöä ja lienee suhteellisen myöhäisyntyinen. Se mainitaan ensimmäisen kerran asiakirjalähteissä vasta vuonna 1773.³

Pyhäniemen ja Vitsakorven viljelykseenotosta 1500-luvun lopulla oli jo edellä puhe (vrt. s. 540). Muita tietoja Kymijoen länsipuolisten takamaiden nautinnasta 1500-luvulla ei ole, ja 1600-luvulta puuttuvat asiakirjalähteet myös Pyhäniemen ja Vitsakorven osalta. Oletettavasti lyötiläläiset enempää kuin Kurjalan lampuoditkaan eivät kylän köyhtyessä ja taloluvun pienentyessä enää raivanneet niittyjä ja kaskia Kymijoen länsipuolelle yhtä innokkaasti kuin aikaisemmin. Lisäksi raivausten aitaaminen on saattanut muodostua kohtuuttomaksi rasitukseksi, sillä yhteismetsissä yleensä laidunnettiin. Ja kun maata oli riittävästi, ei siitä myöskään tarvinnut riidellä.

Lyötiläläisten raivauksista Kymentaustanmaalla alkaa tietoja ilmaantua asiakirjoihin vasta 1600-luvun lopulla. Koskenniityn raivaamisen aloittivat Nikulan (Maunukselan) Maunu Maununpoika ja Mannilan (Majorin) Matti Yrjönpoika. Vuonna 1680 he jakoivat keskenään raivaamansa alueet.⁴ Seuraavana vuonna jakoon tuli osalliseksi Alhaisten Tynni Heikinpoika.⁵ Sammallahdenniittyä lyötiläläisten kerrottiin vuonna 1693 viljelleen jo vanhastaan ja seuraavana vuonna selviteltiin kihlakunnanoikeudessa eri talojen osuuksia.⁶ Tälle etäiselle niitylle lyötiläläiset olivat rakentaneet ladon.⁷ Heinlahdenniittyä viljelivät Lallulan ja Alhaisten isännät ainakin jo vuonna 1712.⁸ Maanmittari J. J. Winterin vuonna 1794 kirjoittaman todistuksen mukaan Heinlahdenniitty ja Riitaniitty olisivat kuuluneet Alhaisten talolle ikimuistoisista ajoista saakka.⁹ Aution niityt ja Aution metsät olivat Kurjalan yksityisomistuksessa isoonjakoon saakka. Vuonna 1767 Alhaisten isännät kaatoivat Aution metsistä tukkeja, mutta Kurjalan lampuodit puuttuivat asiaan ja ottivat tukit väkivalloin haltuunsa. Tämä johti ilmitappeluun ja oikeudelliseen jälkiselvittelyyn.^{10a} Myllyjoen alueen kerrotaan ikimuistoisista ajoista kuuluneen Mannilalle. Lallulan isännät ottivat sen haltuunsa vuonna 1735, ja aluetta ruvettiin 1770-luvulta alkaen nimittämään Kurtonmaaksi.^{10b}

Kauramaan ja Lyötilän kesken syntyi vuonna 1666 kiistaa Huhtalammenniityn omistuksesta, ja puolueettomat katselmusmiehet määrättiin suorittamaan rajantarkastus. He selvittivät Lyötilän ja Kauramaan välisten riidattomien rajapaikkojen, Lehmäkallion ja Taasianvuolteen sijainnin sekä

esittivät hakattavaksi rajalinjan metsään näiden rajapaikkojen välille. Seuraavana vuonna (1667) lyöttäläiset vetosivat kihlakunnanoikeudessa Eerik Akselinpojan tuomioon vuodelta 1464 (!). Tämä tuomio ei kuitenkaan koskenut Lyöttälää ja Kauramaata vaan Kalkkisia, joten kihlakunnanoikeuden oli luonnollisesti jätettävä se huomioon ottamatta. Lyöttäläiset esittivät kihlakunnantuomiosta laillisen vetoituksen, mutta asia lienee rauennut heidän tarkoittamansa asiakirjan puuttumiseen.¹¹

Vuonna 1673 lyöttäläiset syyttivät kauramaalaisia uudelleen Huhtalammenmaalle tunkeutumisesta ja kauramaalaiset tuomittiin sakkoon.¹² Viisi vuotta myöhemmin lyöttäläiset syyttivät kauramaalaisia Lehmäkallion—Taasianvuolteen rajan ylittämisestä ja vetosivat kihlakunnantuomioihin 26.—28. 2. 1677 ja 29. 10. 1677, joiden mukaan rajan tuli kulkea

ifrån L ä h m ä K a l l i o
til T a s i n w u o r i Linea recta.

Nämä kihlakunnantuomiot eivät ole säilyneet. Kauramaalaiset vastasivat syytökseen vaatimalla rajakseen *et ställe som dhe kalla P y h ä k o s k i*. Kihlakunnanoikeus hylkäsi kauramaalaisten vaatimuksen ja tuomitsi heidät sakkoon.¹³ Kauramaalaiset vetosivat hovioikeuteen, joka vuonna 1779 jätti valituksen käsittelemättä sekä määräsi laamanninoikeuden tutkimaan asian ja menettelemään siinä niin kuin laki määrää.

Laamanninkäräjillä vuonna 1680 kauramaalaiset vaativat kihlakunnantuomion kumoamista sekä Taasianvuolteen hyväksymistä heidän ja lyöttäläisten väliseksi rajaksi. Lyöttäläiset vastasivat, ettei Taasianvuolet ole mikään raja, vaan oikea raja heidän ja kauramaalaisten välillä kulkee Lehmäkalliosta Taasianvuoreen, kuten kihlakunnantuomio 1677 ja laamannintuomio 1668 osoittavat. Lyöttäläiset tosin myönsivät, ettei vanhimmissa tuomioissa puhuttu Taasianvuoresta vaan Taasianvuolteesta, mutta heidän mukaansa kumpikin tarkoitti samaa paikkaa. Kauramaalaiset kiistivät tämän ja ilmoittivat pystyvänsä osoittamaan, että *Taasian wuori ähr ett gott stycke ifrån Taasian wuole*. Kun kumpikaan osapuoli ei pystynyt todistamaan väitettään oikeaksi, määräsi laamanninoikeus toimitettavaksi uuden rajankatselmuksen.¹⁴ Kiista lienee ratkaistu lyöttäläisten eduksi Henrik Davidinpojan laamannintuomiolla 25. 10. 1683, jota kuitenkin ei ole säilynyt. Vuonna 1686 kauramaalaiset ilmoittivat vedonneensa tästä laamannintuomiosta kuninkaaseen.¹⁵ Asia ei kuitenkaan tullut uudelleen esille, ennen kuin Kauramaan jakokunnan piirirajankäynnin yhteydessä kahdeksan vuosikymmentä myöhemmin (1765—1766). Tällöin todettiin, että Lehti- eli Lehmäkallio ja Taasianvuolet eli Taasianvuori ovat Lyöttälän ja Kauramaan välisiä riidattomia rajapaikkoja. Myös niiden sijainnista olivat Kauramaan, Tapolan, Kausalan ja Sitikkalan edustajat toiselta puolen sekä Lyöttälän edustajat toiselta puolen yksimielisiä. Rajankäyntikartasta ilmenee, että Taasianvuolteella tarkoitettiin nykyistä Taasinmäkeä. Täältä lyöttäläiset esittivät rajan jatkumaan Suureenkiveen, jonka paikaksi he osoittivat Taasinmäestä luoteeseen olevan Pajamäen. Tässä vaiheessa lyöttäläiset kuitenkin ilmoittivat luopuvansa Suurtakiveä koskevasta vaatimuksesta, mutta pysyivät sen silti merkittäväksi karttaan.¹⁶

Lyötiläläisiä edusti tässä katselmustilaisuudessa kruunun tarkastusmies (*uppsyningsman*) Tuomas Lyöttelin. Hän esitti Lehmäkalliota ja Taasianvuolletta koskevan kihlakunnantuomion vuodelta 1678 ja Henrik Daavidinpojan laamannintuomion vuodelta 1683. Kauramaalaiset puolestaan esittivät Georg Heidemanin oikeaksi todistaman jäljennöksen kihlakunnantuomari Eerik Tigerstedtin kopioimasta alilaamanni Henrik Jaakonpojan tuomiosta 25. 9. 1648, siis juuri siitä tuomiosta, joka sisältää otteen Eerik Akselinpojan tuomiosta varustettuna epätäydellisellä vuosilukumerkinnällä CIIX. Pöytäkirjaan tästä asiakirjasta kuitenkin merkittiin vain ne rajapaikat, jotka sivusivat Kauramaata, nimittäin Taasianvuolet ja Soimakallio (*warandes i sistnämde dom infört at Tasiawuolet äthskillier Liötilä, Soidinkallio äthskillier Cauramä och flere väer desse byar emellan omvröres här icke*).

Kimolan ja Lyötilän välisestä Kymentaustanmaan nautintaa koskevista kiistoista oli jo edellä puhe (vrt. s. 543). Ne koskivat Sammallahden, Pyhäkosken ja Vehkakorven niittyjä ja jatkuivat Pyhäkosken ja Vehkakorven osalta vuosikymmeniä. Turun hevioikeus määräsi 7. 3. 1738 Pyhäkoskenniityn toistaiseksi Kimolan ja Vehkakorvenniityn Lyötilän käyttöön, siksi kunnes alioikeus on uudelleen tutkinut asian.¹⁷ Kiistanalainen alue käsitti yhteensä 61 tynnyrinalaa. Niittyjä kydöttäessä kimolalaisilta pääsi vuonna 1759 tuirti ja sen seurauksena paloi metsää yhteensä 32 tynnyrinalaa. Seuraavana vuonna (1760) Pyhäkosken ja Vehkakorven omistusta koskeva kiista päättyi ratkaisemattomaan tulokseen syystä, että lyötiläläiset ja Kurjalan edustaja luopuivat kanteesta peläten korkeita oikeudenkäyntikustannuksia.¹⁸

Kimolan rajavaatimukset tulivat esille myös Kimolan ja Kauramaan välisen Hietasenojanmaata ja Kotikylänmaata (Väärtti) koskevien omistusriitojen yhteydessä vuonna 1761. Kimolalaisetkin esittivät nyt jäljennöksen Henrik Jaakonpojan tuomiosta 25. 9. 1648 ja väittivät sen sisältämän Eerik Akselinpojan tuomion osoittavan, että Kimolan raja menee suoraan Taasianvuolteesta Soimakallioon. Jäljennöksen oli oikeaksi todistanut Tuomas Lyöttelin.¹⁹ Taasianvuolteen paikaksi kimolalaiset esittivät erästä Lehmäkallion ja Märkäjärven välillä olevaa, nykyiseen Lokonmäkeen liittyvää kalliota.²⁰ Tässäkin kiistassa ratkaisu tapahtui vasta isonjaon rajankäyntien yhteydessä (vrt. s. 616).

Pappilan ja Lyötilän kesken syntyi kiistaa Tynnyrinmaan nautinnasta 1770-luvulla. Tällöin kirkkoherra Nils Ursinus vaati Pappilalle Tynnyrinmaan yhteisnautintaoikeutta lyötiläläisten kanssa sillä perusteella, että Pappila on perustettu Lyötilän maalle. Vaatimuksensa tueksi Ursinuksella ei ollut esittää asiakirjoja, mutta useat todistajat vakuuttivat Pappilan vanhastaan käyttäneen Tynnyrinmaata, joko yksin tai yhdessä lyötiläläisten kanssa.²¹

Lyötiläläiset ja heidän kutsumansa todistajat kiistivät nämä väitteet. He tosin myönsivät, että kirkkoherrat Arvid Paulinus vanhempi ja Arvid Paulinus nuorempi olivat 1700-luvulla ostaneet kaksi taloa Lyötilästä ja lyötiläläisinä maanomistajina näillä kirkkoherroilla oli ollut nautintaoikeus Lyötilän jakamattomiin yhteismaihin. Itse Pappilalta tällainen oikeus kuitenkin puuttui.

Väitteensä tueksi lyötiläläiset esittivät Kauramaan ja Lyötilän välistä rajakiistaa koskevan kihlakunnanoikeuden tuomion vuodelta 1678, jonka mukaan Lyötilän raja ulottui Lehmäkalliosta suorana linjana Taasinvuoreen, eikä Lyötilän ja Kauramaan välille jäänyt mitään Pappilan aluetta. Kun

Pappila ei myöskään ollut osallistunut tähän rajakiistaan, katsoivat lyöttiläläiset, ettei Pappila edes kuulunut samaan jakokuntaan Lyöttilän kanssa. Lisätodisteina lyöttiläläiset esittivät jäljennöksen Pappilan verollepanoselvityksestä 1698, kaksi kihlakunnantuomiota vuodelta 1712 ja yhden vuodelta 1765 sekä Pappilan ja Lyöttilän välisen sopimuksen Pappilan karjan laiduntamisesta vuonna 1765 »Lyöttilän maalla virran toisella puolella». Näiden todisteiden lyöttiläläiset katsoivat kiistattomasti osoittavan, ettei Pappilalla ollut nautintaoikeutta mihinkään Kymentaustanmaan alueeseen.

Kihlakunnanoikeus tuomitsi kuitenkin vuonna 1775 Tynnyrinmaan Pappilalle ja Lyöttilälle yhteisesti. Lyöttiläläiset vetosivat päätöksestä hovioikeuteen, joka vuonna 1779 tuomitsi Tynnyrinmaan yksin Lyöttilälle kuuluvaksi. Pappila puolestaan vetosi nyt kuninkaaseen, joka kumosi hovioikeuden päätöksen vuonna 1780 ja palautti asian uudelleen alioikeuden käsiteltäväksi.²²

Tämän jälkeen kiistan jatkoselvittely siirtyi maanjako-oikeuteen ja sen lopullinen ratkaisu tapahtui vasta isonjaon yhteydessä (vrt. s. 602).

VI. Isonjaon toimittaminen

Ruotsi-Suomessa alettiin 1740-luvulla miettiä, miten suurta käytännön haittaa maanviljelykselle aiheutui siitä, että maassa vallitsi sarkajakoinen tilusomistus. Yhdellä talolla saattoi olla jopa satoja sarkoja kylän pelloissa, sillä tilukset oli jaettu vain muutaman metrin levyisiin sarkoihin. Kun yksityiset talonpojat eivät voineet aidata näitä nauhamaisia peltojaan eivätkä viljellä niitä itsenäisesti, vaan kaikkien naapureiden oli toimittava yhdessä, katsottiin tarmokkaimpien maanomistajien kärsivän. Haitasta pääsemiseksi ehdotettiin uudistuksia, joissa kunkin talon oli saatava tiluksensa niin suurina kokonaisuuksina, että näitä lohkomaisia kappaleita voi viljellä toisista riippumatta. Tästä »ison lohkon» ajatuksesta tilusjärjestely sai toteutuessaan »isonjaon» nimen.

Ensimmäinen isoajakoasetus annettiin 1757 ja se sai myöhemmin muutaman seuraajan. Tämän tutkimuksen kannalta on olennaisinta tutkia Suomea varten 27. 6. 1775 julkistetun asetuksen 3. pykälää: »Jos jokin rajalinja on riidanalainen, maanmittarin on piirrettävä riitalinjat karttaan. Jos riita ei estä isonjaon toimittamista vaan kiistaomistus voidaan jakaa jakokunnan kesken, isoajakoa ei keskeytetä, mutta jos isonjaon toimittaminen riippuu rajalinjasta, maanjako-oikeuden on ratkaistava riita. Jos riita koskee vain metsää ja takamaata muttei peltoja eikä niittyjä, se ei estä maanmittaria toimittamasta jakoa näiden osalta.»¹

Isonjaon varsinaisena tarkoituksena oli siis korvata vanhentunut ja epäkäytännöllinen sarkajako. Tämä päätettiin toteuttaa siten, että kullekin talolle tulisi enintään neljä pelto- ja niittypalstaa sekä enintään kaksi metsäpalstaa. Mikäli maata oli enemmän, kuin mitä vanhojen talojen katsottiin tarvitsevan, tuli ns. liikamaalle (*överlofs jorden*) perustaa kruunun uudistiloja ja riittaisuuksien selvittämistä varten oli perustettava erityisiä maanjako-oikeuksia (*ägodelnings rätt*).

Esillä olevassa tutkimuksessa olemme tähän asti rajoittuneet tarkastelemaan Lyöttilän asutuksen alkuvaiheita ja asutuksen kehitystä isonvihan aikaan saakka. Kun Lyöttilän rajojen lopullinen vahvistaminen sekä asutuksen hajasijoittaminen ja takamaiden asuttaminen toteutettiin vasta isonjaon yhteydessä, kaippa esityksemme vielä näitä tapauksia selvittävän loppukatsauksen.

1. Lyöttilän ja Kyöperilän jakokunta

Isojako toimitettiin niiden talonpoikaisten omistusyhteisöjen eli jakokuntien mukaan, jotka olivat syntyneet asutuksen myötä. Monet Suomen jakokunnat olivat kyliä, mutta oli myös sellaisia jakokuntia, joihin kuului emäkylä ja sen viereen kasvaneita siirtokyliä. Tällöin kaikilla jakokunnan kylillä oli omat peltonsa ja mahdollisesti muutkin lähiomistuksensa, kun taas metsät ja takamaat olivat jääneet yhteisiksi. Tutkimusalueellamme Lyöttilä ja Kyöperilä luettiin samaan jakokuntaan. Myös Pappila pyrki osalliseksi tähän jakoon, jotta se olisi saanut osansa takamaista, ja tämä Pappilan vaatimus aiheutti pitkällisen oikeudenkäynnin. Pilkanmaakin olisi asutuksensa synnyn puolesta kuulunut samaan jakokuntaan, mutta yksinäistalon luontoisena säterinä sitä ei otettu huomioon.

Isonjaon valmistelut aloitettiin Lyöttilässä ja Kyöperilässä vuosina 1776—1778. Jaon täytäntöönpanossa mitattiin ja jyvitetiin erikseen jakokunnan yhteiset maat (*samfälta ägor*) ja kylien yksityiset omistukset (*enskilda ägor*) eli sikopiirinmaat (*swine wald jord*). Näiden rajankäynnit suoritettiin maaherran määräämän maanmittarin johdolla vuosina 1782—1784.¹ Osapuolet kutsuttiin rajankäyntineuvotteluihin julkisella kuulutuksella, ja he saivat tällöin esittää omat rajavaatimuksensa perusteluineen. Vaaditut rajalinjat (*praetention linie*) avattiin ja merkittiin jakokunnan piirirajankäyntikarttaan.² Erimielisyydet ratkaistiin Iitin maanjako-oikeudessa 3.—10. 9. 1784³ ja hyväksytyt rajat pyykitettiin vuonna 1787.⁴ Pappilan osalta valitukset kuitenkin viivästyttivät rajan vahvistamisen vuoteen 1791 saakka.

a. Pappila erotetaan

Pappilan ja Lyöttilän välistä isojakoprosessia on AARNO RINNEMAA aikaisemmin (1971) selvittänyt yksityiskohtaisesti.¹ Ensimmäinen Lyöttilän ja Pappilan välinen rajankäyntineuvottelu isoajakoa varten pidettiin maanmittari Jakob Fredrik Winterin johdolla 26. 8. 1782.² Pappilaa edusti tässä tilaisuudessa tuomiokapitulin valtuuttamana rykmentinpastori Jakob Johan Ursinus sekä silloinen kirkkoherran virkatalon haltija, rovasti Nils Ursinus. Viimeksi mainittu esitti neuvottelussa seuraavat asiakirjat:

- 1) Jöran Boijen laamannintuomion 1. 2. 1608, jonka mukaan kirkkoherra Eerik Peuroniol oli 14. 10. 1607 ostanut Lyöttilästä useita kappaleita veromaata (*flere stycken krok jord*) sekä ottanut verolle yhden autiotilan,
- 2) kihlakunnantuomion 8. 10. 1661, jolla määrättiin suoritettavaksi Pappilan ja Lyöttilän välinen rajantarkastus,

- 3) kihlakunnantuomion 10.—11. 11. 1679, jonka mukaan kauramaalaiset olivat rikkoneet kihlakunnan tuomiota 21.—23. 3. 1678 vastaan ja ylittäneet Lehmäkallion ja Heinäjoensuun välisen rajan,
- 4) maanmittari Pehr Westermarckin tarkastuskertomuksen 2. 11. 1773 Lyöttilän ja Pappilan välisestä rajantarkastuksesta.

Lisäksi rovasti Ursinus luki laatimansa kirjallisen lausunnon, jossa hän katsoi laamannintuomion 1608 ja kihlakunnantuomion 1607 osoittavan,

»at Ithis socknes Prästebohl egenteligen ifrån ålder hördt Lötilä bys allmänning till och är et stycke af det samma, detta prädikat behåller Prästegården ännu i denna dag och lærer den väl i de närmast år 1607 följande tider hafva blifvit skild med råer ifrån samfälligheten . . . icke såsom egentliga räskillnader eller utbrytnings råer ifrån Lötilä bys samfällighet utan endast sosäm svinevalds råer emellan Lötilä och Prästegården, och är nu vårt sluteliga påstående, at Prästegården vid skeende storskiftet i Lötilä måtte efter sin skatt gå med de öfrige hemmanen därstädes i ljust och i ledt i lika dels.»

Ursinus siis väitti taaskin Pappilan vanhastaan kuuluneen samaan jakokuntaan Lyöttilän kanssa ja tullen erotetuksi Lyöttilän yhteydestä sikopiirin-rajoin johonkin aikaan vuoden 1607 jälkeen.

Vuoden 1679 kihlakunnantuomion Ursinus katsoi osoittavan, että Pappilan raja ulottui Lehmä- eli Lehtikallioon, ja Tynnyrinmaata koskevan kuninkaantuomion 1. 8. 1780 todistavan, että Pappilalla oli nautintaoikeus Kymen-taustanmaahan.

Ursinuksen rajavaatimus perustui Westermarckin rajantarkastuskertomukseen ja käsitti seuraavat rajapaikat:

- N:o 26 *L ä h m ä* eller *L e c h t i k a l l i o*
 Litt. E. *L e c h t i k a l l i o n p ä*
 Litt. D. *L a m m i n p o h j a n k a l l i o*
 N:o 22 *M a n p ä n k a l l i o*
 N:o 23 *A n n a n n i e m i u d*
 N:o 24 *K u p p a r i n s a a r e n k a l l i o*
 N:o 29 *S a u n a s a a r i*
 N:o 30 *A n h a v a i s o j a n s u*

Lyöttiläläiset puolestaan esittivät maanmittari Johan Jakob Jandolinin rajantarkastuskertomuksen 19. 9. 1774, jonka mukaan Lyöttilän ja Pappilan välisen rajan tuli kulkea seuraavasti:

- N:o 30 *A n h a v a i s o j a n s u*, *linia recta öfver Noilanniemi udde till*
 N:o 28 *K u p p a r i n o j a n s u* (vid Urajärvi sjö)
 N:o 27 *K u p p a r i n o j a n s u* (vid Kymmene eljen), *därifrån längs med vattnet förbi Soroniemi udde igenom Virianniska ström, samt igenom Noramensari strömmen till N:o 26.*

Pappilan vaatimus olisi edellyttänyt Tynnyrinmaan ja siitä luoteeseen olevien Kymentaustan alueiden kuulumista yksin Pappilalle aina Annanniemeen eli nykyiseen Kurton Haanrantaan saakka. Lisäksi Kupparinsaaren (Palmansaari) ja Urajärven Saunasaaren välinen linja olisi leikannut osan Kupparinojan pohjoispuolista Kupparinsuota Pappilan puolelle. Lyötiläläisten mukaan taas Pappilalle ei olisi kuulunut mitään alueita Kymentaustanmaalla enempää kuin Kupparinojan pohjoispuolellakaan, vaan rajan tuli kulkea Lehmäkalliosta vettä myöten Virransalmen halki ja Sorronniemen ympäri Kupparinojaan ja sieltä edelleen Urajärven halki Anhavaistenojansuuhun. Vain osapuolten esittämät pääterajat, Lehmäkallio ja Anhavaistenojansuu, olivat riidattomia.

Kun yksimielisyyteen ei päästy, oli kiista alistettava maanjako-oikeuden ratkaistavaksi. Asia otettiin esille Iitin maanjako-oikeudessa 3.—4.9. 1784.³ Tuomiokapitulin ja Pappilan valtuuttamana esiintyi oikeudessa Jakob Johan Ursinus toistaen isänsä, kirkkoherra Nils Ursinuksen aikaisemmin esittämät Pappilan vaatimukset. Lyötiläläiset puolestaan kiistivät ne ja esittivät käsityksensä tueksi samat perustelut kuin Tynnyrinmaan omistusriidan yhteydessä vuosina 1773—1775 (vrt. s. 597). Lisäksi lyötiläläisten edustaja, kruunuvouti Iivar Argillander muistutti hovioikeuden tuominneen 18. 3. 1779 Tynnyrinmaan yksin Lyötilälle kuuluvaksi. Ursinus puolestaan huomautti kuninkaan kumonneen hovioikeuden tuomion 1. 8. 1780 ja palauttaneen asian uudelleen alioikeuden käsiteltäväksi.

Maanjako-oikeus antoi tuomionsa 6. 9. 1784.⁴ Pappilan vaatimus jakokunnan yhteismaihin hylättiin, mutta riidanalainen Kymentaustan eteläosa tuomittiin jaettavaksi Lyötilän ja Pappilan kesken seuraavaa rajalinjaa pitkin:

N:o 26 *Lehmäkallio rä*
Litt.ad. *Lamminpohja äng*

Loppuosan rajasta tuli kulkea lyötiläläisten vaatimusten mukaisesti, siis Kupparinojaa pitkin eikä sen pohjoispuolitse.

Lamminpohja sijaitsi Tervolanlahden etelärannalla, nykyisen Luhtaranan kohdalla. Tynnyrinmaa kokonaisuudessaan jäi sen etelä- ja länsipuolelle, siis Pappilalle, kun taas Tervolan lahden länsipuoli ja Kurton alue jäivät Lyötilän puolelle.

Tätä tuomiota maanjako-oikeus perusteli sillä, että Pappilalla oli Kymentaustanmaalla heinäniitty ja suoudisviljelys, jotka ulottuivat Lamminpohjan eteläreunaan saakka.

Molemmat osapuolet vetosivat maanjako-oikeuden tuomiosta kuninkaaseen, joka ratkaisi kiistan 16. 11. 1785. Kuningas katsoi maanjako-oikeuden menettelleen mielivaltaisesti ja kumosi maanjako-oikeuden tuomitseman rajan muilta osin paitsi kahden riidattoman pääterajan, Lehmäkallion ja Anhavaistenojansuun osalta sekä määräsi riidanalaisen maan jaettavaksi osapuolten kesken taloluvun mukaisessa suhteessa ja muutoin meneteltäväksi isojakoasetuksissa säädetyllä tavalla.⁵

Kuninkaantuomion jälkeen rovasti Ursinus lähetti maaherralle kirjeen, jossa hän tuomioon viitaten anoi, että maanmittari määrättäisiin isojakoasetuksessa säädetyllä tavalla

- mittaamaan ja erottamaan se Pappilalle yksityisesti kuuluva alue, joka sijaitsee kahden riidattoman pääterajan, Lehmäkallion ja Anhavaistenojansuun välillä, Lyöttilän jakokunnan ympärysrajojen sisällä ja josta Pappila on Lyöttilän kanssa riidellyt,
- erottamaan Pappilalle jakokunnan yhteismaista taloluvun mukainen osuus sekä
- erottamaan Pappila Lyöttilän jakokunnan yhteydestä.⁶

Ursinus siis tulkitsi kuninkaan tuomion siten, että se koski vain Pappilalle »yksityisesti» kuuluvaa aluetta ja että Pappilalla tämän lisäksi olisi oikeus Lyöttilän (ja Kyöperilän) jakokunnan yhteisiin maihin sillä perusteella, että Pappila sijaitsi jakokunnan ympärysrajojen sisällä. Tämän mukaan jakokunnan piirirajan olisi pitänyt kulkea Anhavaistenojansuusta Lehmäkallioon pitkin Pappilan ja Radansuun välistä rajaa, siis juuri sitä rajaa, joka Henrik Klaunpojan tuomiossa 1451 oli vahvistettu Radansuun ja Lyöttilän väliseksi rajaksi.

Maaherra kutsui osapuolet »esikuulusteluun» (*förhör*), joka pidettiin Heinolassa 25. 7. 1786. Osapuolten käsitykset kuninkaantuomion oikeasta tulkinnasta poikkesivat jyrkästi toisistaan. Lyöttiläläisten mielestä tuomio tarkoitti, että vain riidanalainen maa olisi jaettava. Maaherra puolestaan katsoi, että kuninkaantuomio kylläkin osoitti kiistattomasti, että Pappila sijaitsi Lyöttilän ympärysrajojen sisällä, mutta tuomiosta ei käynyt selville, oliko Pappilalle annettava osuus vain riidanalaisesta maasta vaiko myös muista yhteismaista. Maaherra katsoi vain kuninkaan itse voivan vastata tähän kysymykseen ja päätti pyytää hallitsijalta lisäselvityksen. Vastausta odoteltaessa hän määräsi suoritettavaksi Lyöttilän ja Pappilan välisen uuden rajantarkastuksen, joka pidettiin 14. 8. 1786. Tällöin todettiin, että vain Lehmäkallio ja Anhavaistenojansuu voitiin siinä vaiheessa määrittää. Rajantarkastus Pappilan ja Radansuun välillä suoritettiin 27. 11.—30. 12. 1786 ja rajapaikat merkittiin karttaan seuraavasti:⁷

N:o 30 *Anhavaistenojansu*

N:o 42 *Pihlajahuoko*

N:o 43 *Kuopalahti*

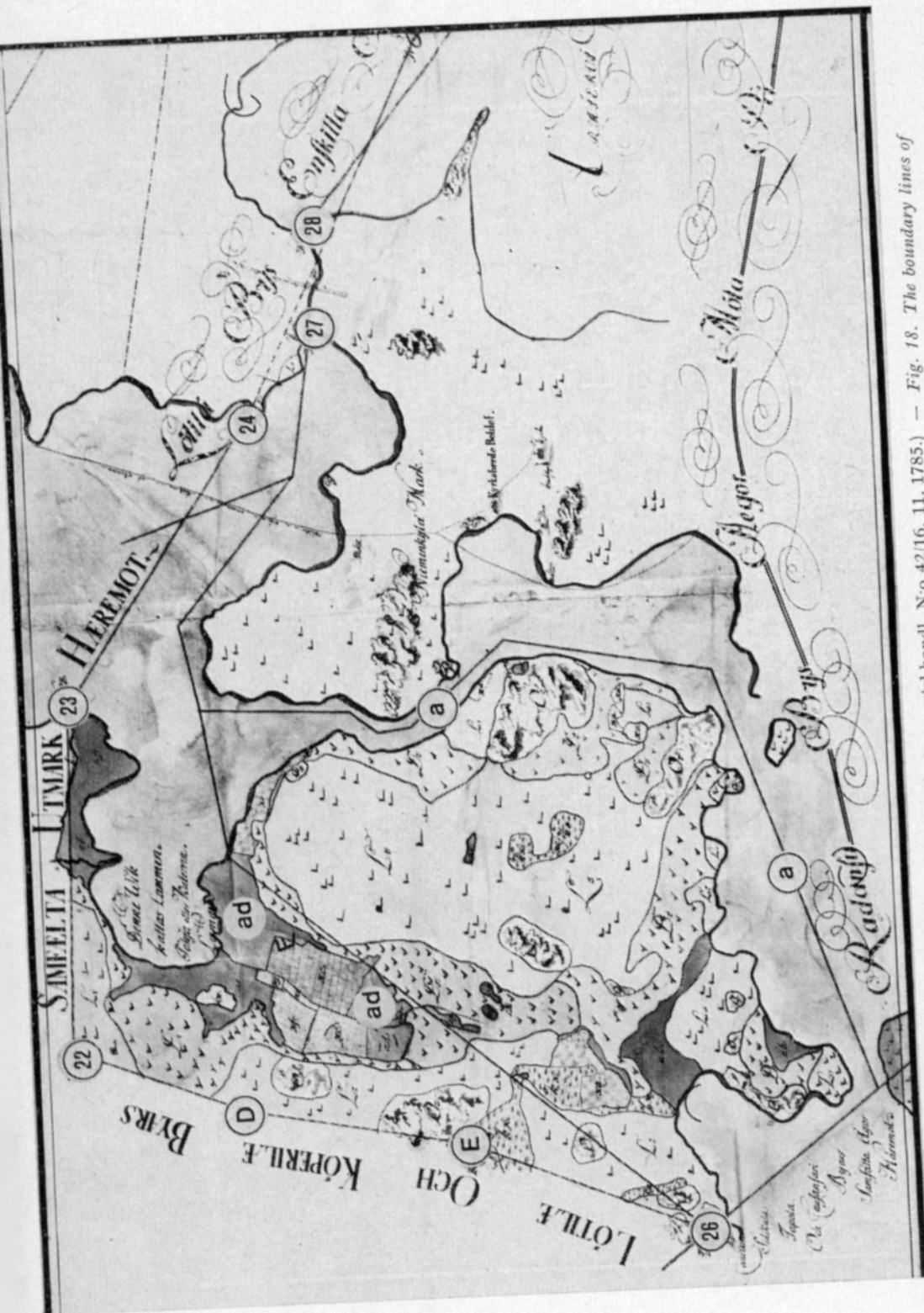
N:o 26 *Lehmä eller Lehtikallio*

Kuninkaan selvennys (*förklaring*) tuomioon saatiin 21. 5. 1788. Sen mukaan vain riidanalainen maa oli jaettava tuomiossa mainitulla tavalla. Muu yhteismaa kuului siis yksin Lyöttilälle (ja Kyöperilälle). Tällä kuninkaan päätöksellä sinetöitiin lopullisesti Pappilan erottaminen Lyöttilän (ja Kyöperilän) jakokunnan yhteydestä.

Pappilan ja Lyöttilän välinen uusi rajankäyntineuvottelu pidettiin 14. 1. 1791 ja kiistan loppuselvittely käytiin kihlakunnanoikeudessa 28. 11. 1791. Lopulliseksi Pappilan ja Lyöttilän väliseksi rajaksi kiistanalaisella Kymentaustanmaalla tuli:⁸

N:o 26 *Lähmäkaljo*

N:o 100 *Wirianiska*

Kuva 18. Pappilan isojakokartta 1785. (RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 42/16. 11. 1785.) — Fig. 18. The boundary lines of Pappila in the revisionary land survey, 1785.

- = Pappilan rajavaatimus — The boundary requested by Pappila
- N:o 26-E-D-22-23-24-29 = Lyöttölään rajavaatimus — The boundary requested by Lyöttölä
- N:o 26-a-a-27-28 = Maanjako-oikeuden tuomio 6. 9. 1784 — The verdict by the Land Division Justice, 6. 9. 1784
- N:o 26-ad eteläpuolelta-27-28 =

Virranniskasta raja jatkui lyöttiläläisten alkuperäisen vaatimuksen mukaisesti Sorronniemen ympäri vettä pitkin Kupparinojaan ja täältä Urajärven yli Anhavaistenojansuuhun.

Näin siis Pappila lopulta sai, mutta vain pienen osuuden, 476 tynnyrin-
alaa, Kymentaustanmaan eteläosasta. Tuomion oikeudenmukaisuutta on
vaikeata arvostella, koska Pappilan alkuperäisiä maaomistuksia koskevat asia-
kirjat ovat kateissa. Lyöttiläläisten aikaisemmin Tynnyrinmaan omistus-
riidassa esittämät todisteet »vakiintuneesta käytöstä» viittaavat kuitenkin
vahvasti siihen, että Pappilan alue olisi alunperin käsittänyt vain Urajärven,
Kirkkojärven ja Pellinginselän välisen järvenkannaksen eli Niemenkylänmaan
ilman nautintaoikeutta Kymentaustanmaahan enempää kuin muihinkaan
Lyöttilän (ja Kyöperilän) yhteisiin maihin. Tätä käsitystä tukee seuraava,
maanmittari Carl Emanuel Winterin kihlakunnan oikeudelle eräässä toisessa
yhteydessä, vuonna 1794 — siis vasta Pappilan ja Lyöttilän välisen kiistan
päättymisen jälkeen — antama kirjallinen todistus Kymentaustanmaalla
sijaitsevien Heinlahdenniityn ja Riitaniityn omistussuhteista:⁹

*»Att Hein Lachti och Ritaniitu ängar af hwilka den före innehåller tjugu sex
tunna land 13 kappaland och den sednare sex tunnaland 8 kappaland, ifrån
urminnestider in til den 11 Julii 1791 warit Alhais hemmas häfd under
hwilken tid samma ägor i några år til följa af Ithis Sochns Ägodelningsrättens
dom tillhört Ithis Prästegård, men sedermera åter efter Kongliga Majestäts
nådige utslag någon tid innehaft af Löttilä byamän, till dess de ändteligen
under förenämde dag genom storskifte tillfallit samma Kyrckoherde bohl.»*

Kiistanalainen maa oli siis »ikimuistoista» ajoista kuulunut Alhaisten ta-
lolle. Kun puolet Alhaisista oli vuodesta 1709 alkaen ollut kirkkoherra Arvid
Paulinuksen omistuksessa, oli Paulinuksilla luonnollisesti ollut henkilökohtai-
nen oikeus alueella sijaitseviin niittyihin. Ilmeisesti myös muu Pappilan väki
oli tämän perusteella ruvennut niitä käyttämään luullen niittyjen kuuluvan
Pappilalle, mikä todellisuudessa ei pitänyt paikkaansa. Nyt alue kuitenkin
tuomittiin Pappilalle ja sängen kyseenalaisin perusteluin.

b. Lyöttilän sikopiirinmaa

Lyöttilän sikopiirinmaan rajankäynti toimitettiin Winterin johdolla tou-
kokuun lopussa 1784.¹ Lyöttiläläisten oman ilmoituksen mukaan heidän siko-
piirinsä rajat olivat:

N:o 28 *Kuparin Joensu vid Urajerfvi sjö,*

N:o 27 *Kuparinjoensu där wattnet utfaller till Kymmene elf, mitt
öfver Pellinge siö, längs med elfen, mitt på Hidensaari ström, invid*

N:o 17 *Tynivesi och så längs med Jaala praention linien till Pilkama
praention linien möter och så linien med dem till*

N:o 10 *Collinjoensu eller Alimmainen Nytkimen Ojansu, och så
ut med åen till*

N:o 9 *Ylimäinen Nytkimen Ojansu af Pilkama boer kallad,
och så längs öfver Kolli sjö till*

- N:o 6 *Paskojerfven Perse af Lötilä boer kallad* (Pasko-ojan suu Kollinlammen etelärannalla), *vidare längs med åen öfver Pasko-
jerfvi sjö, längs med vattnet till*
- N:o 5 *Paskojerfven Perse of Pilkama boer kallad* (Kontinperän-
ojansuu) *och ännu vidare öfver Niemissillansuo till*
- N:o 42 *Yldiönojan su, där vattnet från Matkuslambi sjö infaller i
öfvannemde å mynning, längs med åen till*
- N:o 43 *Yldiönojan perse en å mynning vid Urajerfvi sjö strand
där vattnet från Matkuslammi insjö flyende längs med åen utfaller
i Urajerfvi sjö, och så längs med den öfver Noidanniemi udde och
Urajerfvi sjö till N:o 28 Kupparin Joensu där svinevaldet råen
börjades.*

Kyöperiläläisten mielestä Lyöttilän sikopiirinmaan rajan olisi pitänyt kulkea kohdasta N:o 5 suoraan kohtaan N:o 43, jota he nimittivät Yltiön-ojansuuksi. Kohtaa N:o 42 kyöperiläläiset nimittivät Matkuslammenojansuuksi. He eivät kuitenkaan vaatineet tätä linjaa avattavaksi maastoon, vaan ainoastaan merkittäväksi sen karttaan ja ilmoittivat jättävänsä kiistan maanjako-oikeuden ratkaistavaksi.

Asiaa ei kuitenkaan otettu enää maanjako-oikeudessa esille, ilmeisesti siitä syystä, ettei yhteismaan vastaisen sikopiirinrajan sijainnilla ollut tilusjärjestelyjen kannalta merkitystä, sillä maata oli joka tapauksessa enemmän kuin mitä Lyöttilän ja Kyöperilän vanhoille kantataloille voitiin isojakoasetuksen nojalla antaa. Lyöttiläläisten ilmoittama raja tuli kuitenkin perustaksi laskettaessa koko jakokunnan ja sen osien pinta-alat jakotoimitusten suorittamista varten. Sen mukaan Lyöttilän sikopiirinmaan pinta-ala oli 6 426 tynnyrinalaa.²

Arvosteltaessa Lyöttilän sikopiirinmaan rajojen historiallista merkitystä on ensinnäkin todettava, että keskiaikaiset rajatuomiot eivät isoajakoa toimitettaessa olleet käytettävissä. Silti Lyöttilän sikopiirinmaan rajojen voitaneen katsoa tulleen vastaamaan Pietari Lyöttille vuonna 1458 tuomitun alueen rajoja muilta osin paitsi Marjaniemessä, joka oli liitetty Lyöttilän sikopiiriin myöhemmin. Alkuperäinen Kanta-Lyöttilän raja oli tällä suunnalla kulkenut Saapaslahdesta Lautanlahteen Marjaniemen poikki, mutta nyt se kulki vettä pitkin Marjaniemen ympäri.

c. Kyöperilän sikopiirinmaa

Kyöperilän sikopiirinmaan ensimmäinen rajankäynti isoajakoa varten toimitettiin Jandolinin johdolla.¹ Tätä rajankäyntiä koskevaa pöytäkirjaa ei kuitenkaan ole säilynyt.

Kyöperilän sikopiirinmaan Keltin jakokunnan vastaisen rajan avaamiseen ryhdyttiin Winterin johdolla toukokuun lopussa 1784.² Samassa yhteydessä kyöperiläläiset ilmoittivat vaatimuksensa jakokunnan yhteisen Nirvistenmaan vastaiseksi sekä Pilkanmaan vastaiseksi rajakseen. Kokonaisuudessaan heidän esityksensä oli seuraava:

N:o 31	<i>Luchtaisen ojansu</i>	}	Keltin jakokuntaa vastaan
N:o 32	<i>Pylsymäki</i>		
N:o 33	<i>Naukumäenotsa</i>		
N:o 34	<i>Hietaisen ojanpolvi</i>		
N:o 35	<i>Pirtinkjukas</i>	}	Nirvistenmaata vastaan
N:o 36	<i>Hietasilda</i>		
N:o 37	<i>Kartumäen otsa</i>		
N:o 2	<i>Savistenpyki</i>	}	Pilkanmaata vastaan
N:o 1	<i>Kuolemanojansu</i>		

Lukuunottamatta Hiestasiltaa kyöperiläläisten esitys perustui Pietari Sigfridinpojan tuomioon 1577 (vrt. s. 579). Hiestasilta sijaitsi jonkin verran Pirtinkiukaan—Kartumäen linjasta luoteeseen.

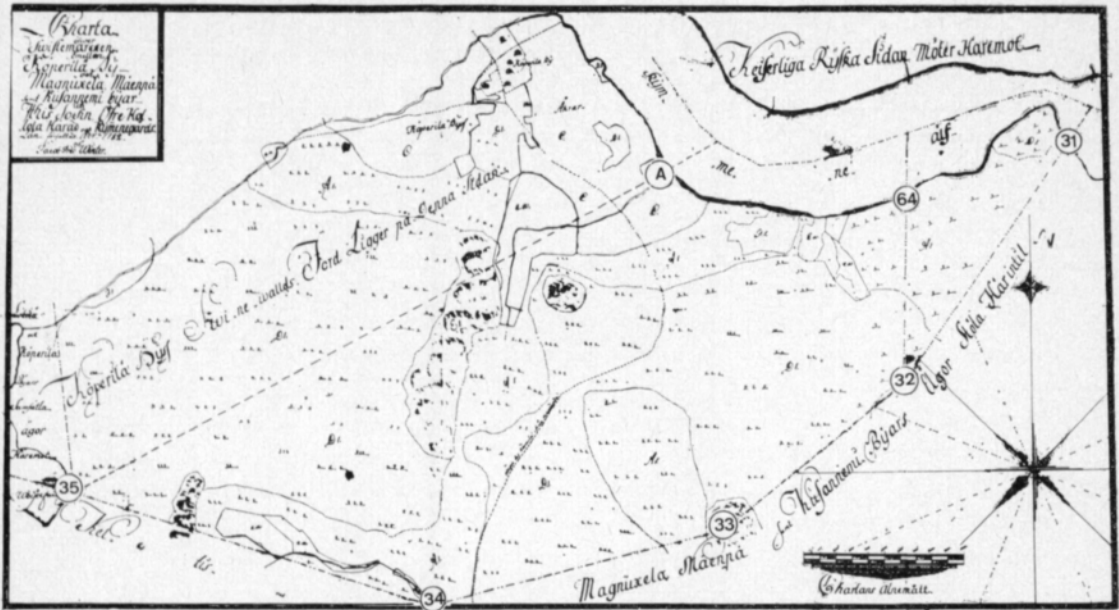
Näistä rajapaikoista oli maanjako-oikeus vahvistanut Hietasenojanpolven ja Pirtinkiukaan paikat jo 24. 8. 1781. Pylsymäki ja Naukumäenotsa sijaitsivat kyöperiläläisten esityksessä niiden nykyisillä paikoillaan. Sen sijaan Luhtasenojansuu oli nykyistä sijaintipaikkaa idempänä. Tämän ojan sanottiin laskevan Kymijokeen idästä, joten sen suuaukko oli keisarillisen Venäjän puolella. Kyöperiläläiset ehdottivat rajapyykin pystytettäväksi vastaavalle kohdalle Kymijoen länsirannalle.

Keltin kylien, Maunukselan ja Kuusanniemen, edustajat eivät esittäneet omaa rajavaatimustaan Jandolinin rajankäynnin yhteydessä eivätkä he osallistuneet Winterin johdolla suoritettuun rajan avaamiseenkaan. He olivat kuitenkin esittäneet vaatimuksensa Winterille jo vuonna 1782, ja tämä oli merkinnyt ne erilliseen karttaan (kuva 19).⁴ Kelttiläistenkin mukaan Luhtasenoja laski Kymijokeen idästä, mutta huomattavasti läntisemmässä paikassa, kuin mitä kyöperiläläiset olivat esittäneet. Myös kelttiläiset ehdottivat Luhtasenojansuun rajapyykin pystytettäväksi Kymijoen länsirannalle, paikkaan jota he nimittivät Hirviojansuiksi (Litt. A). Tämä sijaitsi Kyöperilän Kylänmäen kaakkoispuolella. Hirviojansuusta rajan piti kelttiläisten mukaan kulkea suorana linjana Pirtinkiukaaseen, ei siis Pylsymäen, Naukumäen ja Hietasenojanpolven kautta. Maunukselan pellot ja koko Kyöperilän kaakkoisosa olisivat tämän mukaan jääneet Kuusanniemen ja Maunukselan alueelle.

Maanjako-oikeus käsitteli kiistan 6. 9. 1784 ja hylkäsi kelttiläisten vaatimuksen sillä perusteella,

- että maanjako-oikeus oli jo 24. 8. 1781 vahvistanut Pirtinkiukaan ja Hietasenojanpolven paikat ja
- kelttiläiset eivät olleet esittäneet mitään selvitystä Pylsymäen ja Naukumäen sijainnista omaan rajalinjaansa nähden.⁵

Myös kyöperiläläisten esittämä Luhtasenojansuu hylättiin. Oikean Luhtasenojan katsottiin olevan kelttiläisten ja kyöperiläläisten esittämien paikkojen välissä ja virtaavan Mattilan (nykyisin Voikkaa) kylän kohdalla Luhtaseniityn halki Kymijokeen. Luhtasenojansuun rajapyykin maanjako-oikeus määräsi pystytettäväksi tämän ojan suuaukkoa vastapäätä olevalle paikalle (N:o 64) Kymijoen itärannalle.

Kuva 19. Isonjaon rajankäynnit Kyöperilän etelärajalla. (RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 50/16. 12. 1785.)

Fig. 19. The boundary lines of Kyöperilä against Maunuksela and Kuusanniemi in the revisionary land survey, 1785.

- N:o 35-A = Maunukselan ja Kuusanniemen vaatimus
The boundary requested by Maunuksela and Kuusanniemi
- N:o 35-34-33-32-31 = Kyöperilän vaatimus
The boundary requested by Kyöperilä
- N:o 35-34-33-32-64 = Maanjako-oikeuden tuomio 6. 9. 1784
The verdict by the Land Division Justice 6. 9. 1784

Kelttiläiset eivät tyytynneet tuomioon, vaan vetosivat kuninkaaseen, joka kuitenkin hylkäsi heidän vaatimuksensa.⁶

Kyöperilän sikopiirin ja Pilkanmaan väliseksi rajaksi esitti Pilkanmaan kartanon edustaja, kuvernementin sihteerä J. G. Tollet jakokunnan yhteisen Nirvistenmaan rajankäynnin yhteydessä (vrt. s. 609) 4. 12. 1782 seuraavan:

- N:o 4 Karjettamäki
N:o 3 Kartumäki
N:o 2 Safvistenpyki
N:o 1 Kuolonojansu

Tämä vaatimus perustui kihlakunnantuomioon 26. 10. 1781 (vrt. s. 593). Tollet'n esittämä Kartumäki sijaitti huomattavasti etelämpänä kuin kyöperiläisten esittämä.

Maanjako-oikeus hyväksyi Tollet'n esittämän rajalinjan 10. 9. 1784.⁷ Kokonaisuudessaan Kyöperilän sikopiirinmaan pinta-ala tuli käsittämään 1567 tynnyrialaa.⁸

Kyöperilän itärajana oli luonnollisesti jo alunalkaen ollut Kymijoki. Siinä olleen Kyöperilän kosken omistuksesta jouduttiin sittemmin käymään ankaraa kiistaa. Vuonna 1784 eräät Kyöperilän talonpojat myivät koskiosuutensa Pilkanmaan kartanon haltijalle J. G. Tollet'lle, joka perusti paikalle veromylyn. Teollisuuden käyttöön Kyöperilän (Voikkaan) koski myytiin vuonna 1893. Kyöperilän ja Lyöttilän taloilla on kuitenkin vielä tänä päivänä muistona menneiltä ajoilta vapaa jauhatusoikeus Voikkaan myllyssä.⁹

c. *Nirvistenmaa (Toittulanmaa)*

Lyöttilän ja Kyöperilän yhteinen Nirvistenmaa eli entinen Toittulanmaa levittäytyi Lyöttilän sikopiirin rajalta itään ja kaakkoon. Se rajoittui idässä Pilkanmaahan, Kyöperilän sikopiiriin ja Kelttiin, sekä etelässä Kelttiin ja lounaassa Radansuuhun.

Nirvistenmaan raja Keltin jakokuntaa vastaan vahvistettiin maanjako-oikeudessa 24. 8. 1781.¹ Tämä tuomio lienee perustunut Jandolinin suorittamaan rajantarkastukseen, joka oletettavasti toimitettiin samassa yhteydessä kuin Kyöperilän sikopiirinmaan rajantarkastus. Näihin liittyvät pöytäkirjat eivät kuitenkaan ole säilyneet.

Nirvistenmaan Keltin vastaisen ja Radansuun vastaisen rajan avaamiseen ryhdyttiin Winterin johdolla kesäkuussa 1784 samassa yhteydessä kuin Kyöperilän ja Keltin välinen raja avattiin.² Keltin edustajat eivät tähänkään tilaisuuteen osallistuneet. Pöytäkirjaan avattu raja merkittiin seuraavasti:

N:o 35	<i>Pirtinkiuas</i>	}	Keltin jakokuntaa vastaan
N:o 38	<i>Kurickasaari</i>		
N:o 39	<i>Nirvistennitu</i>		
N:o 40	<i>Sillaisten silda</i>		
N:o 41	<i>Salinkifvi</i>	}	Radansuuta vastaan
N:o 30	<i>Anhavaisojansu</i>		

Nirvistenmaan Keltin vastaiset rajapaikat perustuivat Kustaa Fincken kihlakunnantuomioon 1557 ja Radansuun vastaiset rajapaikat Henrik Klau-
pojan laamannintuomioon 1451. Salinkivi ja Anhavaistenojansuu osoittautui-
vat riidattomiksi. Näistä viimeksi mainittu oli myös Pappilan ja Lyöttilän
välinen riidaton pääteraja.

Nirvistenmaan Keltin vastainen raja vahvistettiin toistamiseen maan-
jako-oikeudessa 10. 9. 1784 ja se pyykitettiin samoin kuin Radansuun vastai-
nen rajakin keväällä 1787.³ Pyykitystilaisuuteenkaan kelttiläiset eivät suostu-
neet osallistumaan, vaan ilmoittivat tulevansa vaatimaan pyykitetyn raja-
linjan kumoamista ja sen korvaamista itselleen edullisemmalla rajalla. Tähän
heillä ei kuitenkaan enää ollut mahdollisuuksia.

Nirvistenmaan rajankäynti Pilkanmaata vastaan aloitettiin Jandolinin
johdolla ja sitä jatkettiin Winterin johdolla syksyllä 1782.⁴ Rajankäynti-
neuvottelussa, joka pidettiin 4. 12. 1782, esitti Pilkanmaan kartanon haltija,
sihteeri Tollet seuraavat asiakirjat:

1) kihlakunnantuomion 5. 3. 1629, jonka mukaan kappale takamaata (Laurin-
maa), jonka lyöttiläläiset ovat aikoinaan ostaneet Korpikylältä ja Veh-
maalta, on erotettava Pilkanmaan kartanolle,

- 2) Lasse Torstenssonin laamannintuomion 10. 2. 1579, jossa mainitaan Pilkanmaan rajan kulkevan Paskajärvenperseestä Ylimmäisennytkimenojansuuhun ja sitten Alimmaisennytkimenojansuuhun,
- 3) kihlakunnantuomion 26. 10. 1781, jonka mukaan Pilkanmaan kartanon rajana Lyöttilää ja Kyöperilää vastaan ovat Kuolemanojansuu, Savistenkivipyykki, Kartumäki ja Karjettavuori.

Lyöttiläläiset ja kyöperiläläiset puolestaan ilmoittivat vaativansa Jandolinin tätä ennen suorittamaan rajankäyntiin perustuvat ja Jandolinin karttaan merkitsemät rajat. Lisäksi kyöperiläläiset uhkasivat vaatia korvausta joka ainoasta tukista, joka Tollet'n vaatimalta rajalta kaadetaan. Sen jälkeen lyöttiläläiset ja kyöperiläläiset poistuivat mielenosoituksellisesti paikalta, ja neuvottelua jatkettiin Pilkanmaan edustajan läsnä ollessa. Kokonaisuudessaan Tollet'n esittämä vaatimus Pilkanmaan rajaksi Lyöttilää ja Kyöperilää vastaan käsitti seuraavat rajapaikat:

- N:o 1 *Kuolonojansu*
- N:o 2 *Savistenpyki*
- N:o 3 *Kartumäki*
- N:o 4 *Karjetanmäki*
- N:o 5 *Paskojerfenperse* (Kontinperänojansuu)
- N:o 6 (Paskojoensuu)
- N:o 9 *Ylimmäinen Nytkimen ojansu*
- N:o 10 *Alimmainen Nytkimen ojansu*
- N:o 13 *Aitosaari*
- N:o 15 *Suolajoensu*

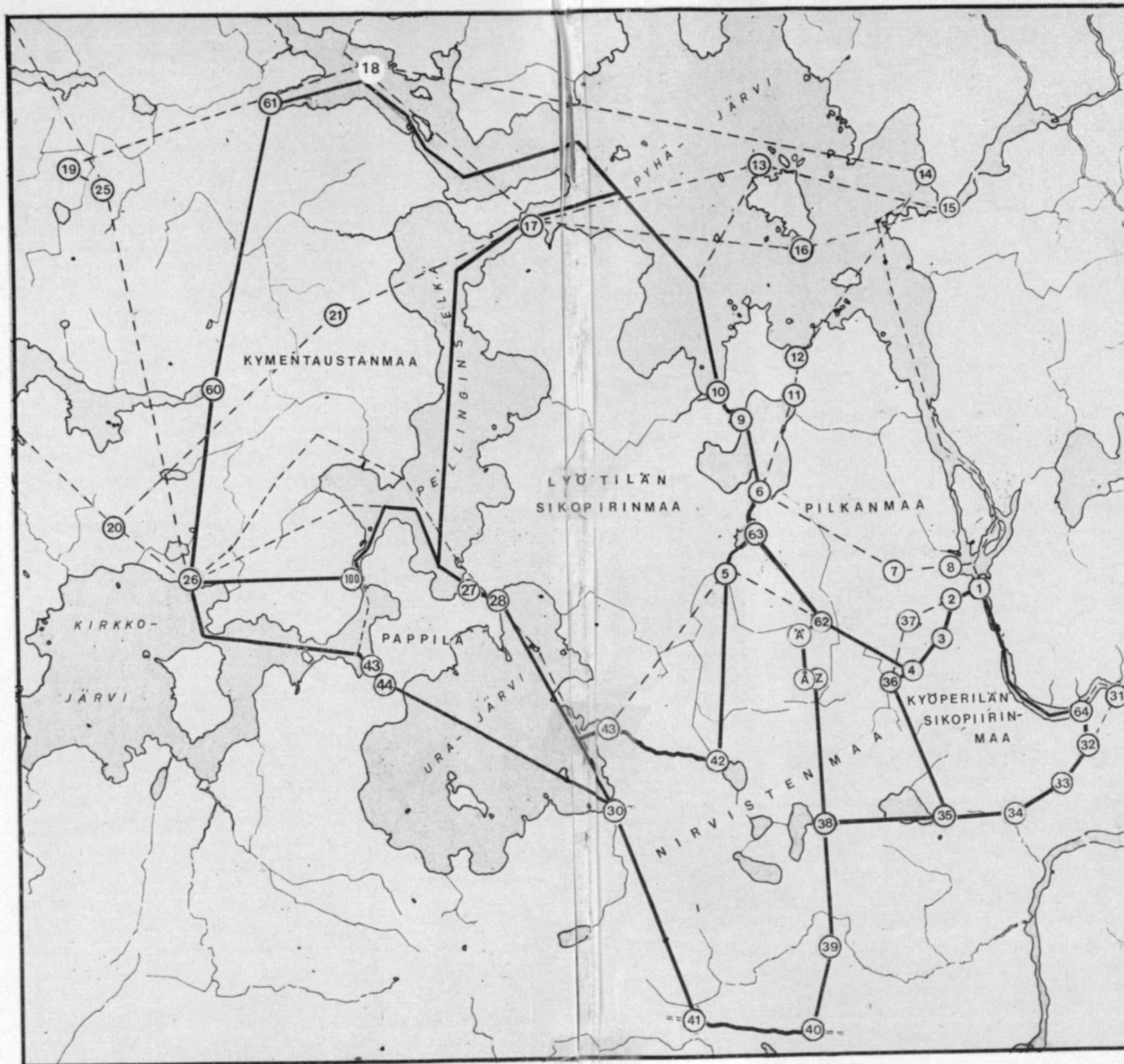
Nirvistenmaahan näistä rajapaikoista liittyivät suoranaisesti vain N:o 4, 5 ja 6. Paskojärvenperseeseen Tollet väitti sijaitsevan Paskojokeen lounaasta laskevan Kontinperänojansuussa. Nytkimenojalla hän tarkoitti Nytkimenjärvestä eli Kollinlammesta luoteeseen virtaavaa Kollinojaa ja Aittosaaren hän väitti sijaitsevan Salonsaaren pohjoispuolella sekä lupasi myöhemmin esittää Aittosaarta koskevat todisteet.

Winter merkitsi karttaan ja rajankäyntipöytäkirjaan myös lyöttiläläisten ja kyöperiläläisten Jandolinille aikaisemmin ilmoittamat rajapaikat, ja ne olivat seuraavat:

- N:o 8 *Palosaari*
- N:o 7 *Rajasuo*
- N:o 6 *Paskojerfenperse* (Paskojoensuu)
- N:o 11 *Ylimmäinen Nytkimen ojansu*
- N:o 12 *Alimmainen Nytkimen ojansu*

Tämänkin rajan Winter ulotti jatkumaan Suolajoensuuhun saakka sillä perusteella, että lyöttiläläiset olivat Jaalan piirirajankäynnin yhteydessä 18.—23. 3. 1774 esittäneet Suolajoensuun Jaalan vastaiseksi rajakseen.⁵

Nytkimenojaksi lyöttiläläiset olivat esittäneet Nytkimenjärven koillis-kulmasta pohjoiseen virtaavan ojan ja Paskojärvenperseeksi Paskajoensuun Kollinlammen etelärannalla. Kokonaisuudessaan lyöttiläläisten ja kyöperi-

Kuva 20. Lyöttilän ja Kyöperilän jakokunnan sekä Pappilan rajankäyntikartta isojakoa varten 1785. Selitys tekstissä. (KLMKA Iitti 15.167^a mukaan.)

Fig. 20. Map of the boundary lines of Lyöttilä, Kyöperilä and Pappila in the revisionary land survey, 1785

----- Osapuolten vaatimuslinjat — Lines requested by different parties

———— Maanjako-oikeuden hyväksymät rajalinjat — Boundary lines accepted by the Land Division Justice

läläisten vaatimus olisi merkinnyt Laurinmaan sekä siihen liittyvän Häkänkulman ja Peräsaaren alueiden samoin kuin Kollinlammen ja Pyhäjärven välisen suon kuulumista Lyöttilän ja Kyöperilän yhteiseen Nirvistenmaahan. Lisäksi Salonsaari olisi jäänyt Pilkanmaan rajojen ulkopuolelle.

Erimielisyyksien selvittely aloitettiin Iitin maanjako-oikeudessa 6. 9. 1784.⁶ Pilkanmaan edustaja esitti tällöin vaatimustensa lisäperusteluna, että

- 1) Laurinmaasta on vuonna 1629 liitetty Pilkanmaahan 1/2 äyriin osuus ja toinen 1/2 äyriin osuus on jäänyt Lyöttilälle,
- 2) Pilkanmaalle erotettu Laurinmaan osuus näkyy maanmittari Jonas Selanderin kartassa vuodelta 1650, jonka Pehr Westermarck on renovoinut vuonna 1773,
- 3) Aittosaari on tuomittu Pilkanmaan ja Jaalan rajaksi sekä Salonsaari Pilkanmaalle kuuluvaksi kihlakunnantuomiolla 17.—18. 11. 1702,
- 4) Lyöttiläläiset ovat 18. 5. 1736 suoritetussa rajatarkastuksessa hyväksyneet Pilkanmaan esittämän Nytkimenojan.

Lyöttiläläiset vastasivat tähän, ettei Pilkanmaan esittämä Nytkimenoja ole mikään oja vaan joki, joten heidän esittämänsä Nytkimenojan täytyy olla oikea. Sihteeri Tollet pysyi kuitenkin vaatimuksessaan. Tosin hän myönsi kartanon edellisen haltijan suurentaneen lyöttiläläisten mainitsemaa ojaa uudisviljelystensä kuivattamiseksi.

Maanjako-oikeus keskeytti tämän jälkeen istunnon ja kävi paikan päällä suorittamassa Nytkimenojan tarkastuksen. Pilkanmaan edustajan selitys katsottiin oikeaksi, sillä Kollinlammen koilliskulmasta pohjoiseen johtanut oja ei ollut yhtenäinen.

Istuntoa jatkettaessa osapuolet sopivat »ystävällisesti» erimielisyytensä seuraavasti:

- Pilkanmaan esittämät Nytkimenojaan liittyvät rajapaikat N:o 9 ja 10 hyväksytään, samoin Paskojoen suussa oleva molempien osapuolten esittämä rajapaikka N:o 6,
- Paskojärvenperseen paikaksi hyväksytään Paskojärvestä kaakkoon työntyvä poukama (N:o 63) sillä perusteella, että tämän rajapaikan nimi vastaa suomenkielen puhettavan mukaan järven umpinaista pohjukkaa eikä suinkaan veden (Paskojoen) lasku- tai poistoaukkoa,
- Paskojärvenperseen ja Karjetanmäen välillä olevalle mäelle (Peräsuonteuras eli Karitunmäki) pystytetään ylimääräinen rajapyykki (N:o 62),
- Pilkanmaan esittämät rajapaikat N:o 1, 2, 3 ja 4 hyväksytään,
- kyöperiläläisille varataan oikeus käyttää niitä Pilkanmaan puolelle jääviä uudisraivauksiaan, jotka sijaitsevat heille vuoden 1703 tuomion perusteella kuuluvalla (Peräsaaren) alueella rajapaikkojen N:o 62 ja 63 välillä, siihen saakka kunnes Pilkanmaan kartanon haltija on ehtinyt raivauttaa kyöperiläläisille vastaavansuuruiset uudisviljelykset heidän omalta puoleltaan rajaa.

Maanjako-oikeus vahvisti tämän sopimuksen 10. 9. 1784 ja rajan pyykitys aloitettiin 14. 5. 1787.⁷ Pyykityspöytäkirjaan Pilkanmaan raja Lyöttilän ja Kyöperilän jakokuntaa vastaan merkittiin seuraavasti:

N:o 1	<i>Kuolemanojansu</i>	}	Kyöperilän sikopiiriä vastaan
N:o 2	<i>Savistenpyki</i>		
N:o 3	<i>Kartumäenotsa</i>		
N:o 4	<i>Karjettämäki</i>		
N:o 62	<i>Peräsuonteuras</i>	}	Nirvistenmaata vastaan
N:o 63	<i>Paskojerfvenperse</i>		
N:o 6	<i>Paskojoensuu</i>	}	Lyöttilän sikopiiriä vastaan
N:o 9	<i>Ylimäinen Nytkimenojansu</i>		
N:o 10	<i>Alimainen Nytkimenojansu</i>		

Pilkanmaan vastaisista Nirvistenmaan rajapaikoista Paskojärvenperse perustui Lasse Torstenssonin laamannintuomioon 1579 (vrt. s. 539) ja Karjettämäki kihlakunnantuomioon 1781 (vrt. s. 593), kun taas Peräsuonteuras (nykyisin Karitunmäki) ja Paskojoensuu olivat uusia rajapaikkoja.

Kokonaisuudessaan Nirvistenmaan pinta-ala tuli käsittämään 4 392 tynnyrialaa.⁸ Alue oli kyöperiläläisille erityisen tärkeä, syystä että heidän sikopiirinsä alueella oli viljelykelpoista maata niukasti. Sen sijaan lyöttiläläisillä oli oman sikopiirinsä lisäksi käytettävissään huomattavasti viljelykelpoisemat Kymentaustan maat. Tätä taustaa vasten on lyöttiläläisten tyytyminen Nirvistenmaan rajojen sovintoratkaisuihin hyvin ymmärrettävää. Sen sijaan kyöperiläläisten olisi odottanut tiukemmin puolustavan etujaan. Nähtävästi heiltä kuitenkin puuttuivat siihen tarvittavat asiakirjalliset perusteet.

d. Kymentaustanmaa

Pellinginselän länsipuolella sijainneen Lyöttilän ja Kyöperilän yhteisen Kymentaustanmaan eteläraja Pappilaa vastaan tuli vahvistetuksi Pappilan erottamisen yhteydessä vuonna 1791 (vrt. s. 602). Lännessä Kymentaustanmaa rajoittui Kauramaahan sekä Kimolaan ja sen siirtokylään Väärtiin ja pohjoisessa Pyhäjärveen, joka samalla oli myös Lyöttilän sikopiirinmaan ja Pilkanmaan Jaalan vastaisena rajana. Tämän vesirajan tarkastus isoajakoa varten suoritettiin maanmittari Pehr Westermarckin johdolla jo 18.—23. 3. 1774 Jaalan piirirajankäynnin yhteydessä ja käsiteltiin alustavasti Iitin maanjako-oikeudessa 13. 6. 1774.¹ Jaalalaiset vaativat tällöin Lyöttilän ja Pilkanmaan vastaiseksi rajakseen:

N:o 13	<i>Suolajoensuu</i>
N:o 16	<i>Aitosaari</i>
N:o 17	<i>Hiidensallmi</i> <i>Wääräojansuu</i>

Suolajoensuu, josta jo aikaisemmin on ollut puhe, oli tämän vesirajan itäinen päätepiste, ja se sijaitsi Pyhäjärven koilliskulmassa olevan Lamminlahden suulla. Läntinen päätepiste, Wääräojansuu, sijaitsi Pyhäjärven luoteisrannalla, Kimolanlahden suulla. Aittosaarella jaalalaiset tarkoittivat nyt, kuten aikaisemminkin (vrt. s. 588), Salonsaaren eteläkärkeä (Korpinnenä). Hiidensalmen jaalalaiset kertoivat esittävänsä rajapaikaksi Kimolan ratsutilan haltijan, ruukinpatruuna Aabraham Nordströmin pyynnöstä ja ilmoitti-

vat sen sijaitsevan Tyynivesi-nimisessä paikassa Naislahden suulla. Tyynestävedestä Vääräojansuuhun kulkeva rajalinja olisi katkaissut Hiidensaaren kahtia. Jaalalaiset kuitenkin ilmoittivat, ettei heillä ole Hiidensaarta koskevia vaatimuksia.

Lyöttäläiset esittivät Jaalan piirirajankäynnin yhteydessä seuraavan raja-vaatimuksen:

- N:o 14 *Suolajoensu* (Lamminlahden pohjoispuolella)
- N:o 18 *Aitosaari* (Sikosaari)
- N:o 19 *Suurikivi* (Pajamäki)

Suolajoensuu, jolla lyöttäläiset tarkoittivat erästä Lamminlahden pohjoispuolisen niemen länsirannalla olevaa kohtaa, oli tässäkin vaatimuksessa rajalinjan itäinen päätepiste. Lyöttäläisten Aittosaareksi nimittämä Sikosaari sijaitsi Kimolanlahden suulla ja Suurikivi heidän aikaisemmin vuonna 1765 ilmoittamassaan paikassa Taasianvuoren luoteispuolella (Pajamäki). Kokonaisuudessaan lyöttäläisten vaatima raja olisi leikannut huomattavia alueita Jaalasta, Kimolasta ja Väärtistä.

Jaalan piirirajankäynnin yhteydessä esitetyt vaatimukset otettiin uudelleen esille Lyöttälän ja Kyöperilän jakokunnan rajankäynnin yhteydessä 8. 12. 1782.² Molempien osapuolten vuonna 1774 esittämät vaatimukset merkittiin nyt myös Lyöttälän ja Kyöperilän jakokunnan rajantarkastuspöytäkirjaan ja rajankäyntikarttaan.

Kymentaustanmaan Kauramaan vastaista rajankäyntiä koskeva neuvottelu pidettiin Taasianvuorella 10. 12. 1782. Kauramaalaiset esittivät tällöin Westermarckin piirtämän Kauramaan jakokunnan piirirajankäyntikartan (1765—1766) ja siihen liittyvän pöytäkirjan. Sen mukaan lyöttäläiset olivat esittäneet Suurtakiveä (Pajamäki) koskevan vaatimuksen ja sitten luopuneet siitä, mutta pyytäneet maanmittaria kuitenkin merkitsemään sen karttaan. Lyöttäläisten ja kauramaalaisten käsityksen mukaan Kimolan raja ulottui vain Suureenkiveen saakka. Muu osa Kymentaustanmaan länsirajaa oli siis Lyöttälän ja Kauramaan välinen. Molemmat osapuolet olivat nyt, kuten edelliselläkin kerralla (vrt. s. 596) yksimielisiä tämän rajaosuuden rajapaikoista, ja ne merkittiin rajankäyntipöytäkirjaan seuraavasti:

- N:o 19 *Suurikivi*
- N:o 25 *Taasianvuolet eller Taasianvuori*
- N:o 26 *Lähmäkallio*

Kymentaustanmaan Kimolan jakokunnan vastaista rajankäyntiä koskeva neuvottelu pidettiin 5.—7. 8. 1783. Kimolan ja Väärtin edustajat esittivät tällöin seuraavan rajavaatimuksen:

- N:o 20 *Thasianvuolet*
- N:o 21 *Suurkivi*
- N:o 17 *Tyynivesi*
- N:o 13 *Aitosaari*
- N:o 15 *Suolajoensu*

Taasianvuolteen paikaksi Kimolan ja Väärtin edustajat esittivät jälleen Märkjärven ja Lehmäkallion välillä olevaa, Lokonmäkeen liittyvää kalliota, jonne rajan tuli kulkea suorana linjana Lehmäkallion riidattomasta päärajasta. Tämän vaatimuksensa he olivat esittäneet jo aikaisemmin, vuonna 1761 kauramaalaisia vastaan käymässään Kotikylänmaan omistuskistassa (vrt. s. 597). Suurenkiven paikaksi he esittivät erästä Kaurasuon ja Matsunmäen välisellä kalliolla keskellä Kymentaustanmaata olevaa kiveä. Tyynenveden paikan olivat jaalalaiset esittäneet kimolalaisten pyynnöstä jo vuonna 1774. Täältä Kimolan rajan tuli jatkoa Pilkanmaan, Jaalan ja Lyöttilän väliseen Aittosaaren rajapaikkaan, joka kimolalaisten käsityksen mukaan sijaitsi Pyhäjärven Salonsaaren pohjoispuolella pilkanmaalaisten esittämässä paikassa (N:o 13). Myöhemmin myös kimolalaiset lisäsivät rajapaikkaluetteloonsa Suolajoensuun (N:o 15). Kokonaisuudessaan Kimolan ja Väärtin vaatimus olisi merkinnyt koko Kymentaustanmaan pohjoispuoliskon ja Hiidensaaren liittämistä Kimolaan.

Kymentaustanmaan länsi- ja pohjoisrajaa koskevien erimielisyyksien selvittely aloitettiin Iitin maanjako-oikeudessa 7. 10. 1784.³ Lyöttiläläiset toistivat rajantarkastusten yhteydessä esittämänsä vaatimukset. Jaalalaiset eivät olleet paikalla ja kauramaalaiset ilmoittivat, ettei heillä ole Lyöttilän kanssa erimielisyyksiä rajasta. Kimolan ratsutilan haltija Abraham Nordström esitti Kimolan ja Väärtin rajavaatimusten lisäperusteluksi seuraavat asiakirjat:

- 1) kihlakunnantuomion 6. 7. 1724, jonka mukaan Pyhäkoskenniitty kuului Kimolalle ja sijaitsi Suolajoensuun — Aittosaaren — Suurenkiven — Taasianvuoren rajan sisäpuolella,
- 2) kihlakunnantuomion 29. — 30. 1. 1695,
- 3) fragmentin vanhasta laamannintuomiosta 1460, jossa Taasianvuolet mainittiin Kimolan rajana.

Ilmeisesti tässä oli jälleen kysymys Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteesta. Nyt sen perusteella kuitenkin esitettiin Lyöttilän vastaiseksi rajaksi vain Taasianvuolet. Sen sijaan Suurtakiveä, Aittosaarta ja Suolajoensuuta koskevaa vaatimusta perusteltiin vuoden 1724 kihlakunnantuomiolla.

Lyöttiläläiset vastasivat Nordströmin perusteluihin esittämällä

- 1) hovioikeuden tuomion 7. 3. 1738, jolla kihlakunnantuomio 1724 kumottiin,
- 2) kihlakunnan- ja laamannintuomiot 1695 ja 1699, joissa Taasianvuolletta nimitettiin Taasianvuoreksi.

Myös kauramaalaiset vastustivat kiivaasti Kimolan ja Väärtin Taasianvuolletta koskevaa vaatimusta.

Kimolan ja Väärtin edustajat eivät kuitenkaan perääntyneet vaatimuksistaan ja ilmoittivat, että heidän esittämässään Taasianvuolteen kalliossa on veden hioma ura (*rännil*), joka viittaa suomenkielen sanaan »vuole» (*tälja, höfla*).

Oikeus keskeytti istunnon ja kävi paikan päällä suorittamassa tarkastuksen. Kimolan ja Väärtin edustajien esittämästä kallioista ei kuitenkaan löytynyt vesiuran lisäksi muita rajamerkkejä. Kun Lokonmäki lisäksi sijaitsi lähellä toista päärajaa, Lehmäkalliota, eikä kahta päärajaa vanhan rajankäyntitavan mukaan ollut tapana sijoittaa lähelle toisiaan, päätti maanjako-oikeus hylätä Kimolan ja Väärtin Taasianvuolletta koskevan vaatimuksen.

Myös kauramaalaisten ja lyöttiläisten esittämä Taasianvuoren (Taasinmäen) rajapaikka hylättiin, vaikka sieltä oli vuonna 1765 suoritettussa Kauramaan rajantarkastuksessa löydetty rajakiviä. Hylkäämispäätöstä maanjako-oikeus perusteli sillä, että tämä rajapaikka olisi erottanut Väärtin siirtokylän kantakylänsä Kimolan yhteydestä.

Oikeus hylkäsi myös molempien osapuolten Suurtakiveä koskevat vaatimukset toteen näyttämättöminä sekä katsoi, ettei Taasianvuolteen eli Taasianvuoren enempää kuin Suurenkivenkään paikkaa enää voitu varmuudella määrittää. Nojautuen vuoden 1734 lain maankaaren XII kappaleen 6§:ään oikeus määräsi 10. 9. 1784 antamallaan tuomiolla Kymentaustanmaan länsirajan vedettäväksi seuraavasti:

N:o 26 *Lehmäkallio*

N:o 60 *Märkjärvi*

N:o 61 *Sammallachti*

Jaalan vastaisen pohjoisrajan maanjako-oikeus tuomitsi kulkemaan Sammallahdesta (N:o 61) vettä pitkin

Hopiasaaren länsipuolitse ja

Hiidensaaren itäpuolitse

Pilkanmaan kartanon rajalle (N:o 10). Aittosaaren ja Suolajoensuun sijaintiin nähden oikeus ei enää ottanut kantaa, koska ne sijaitisivat Pilkanmaan ja Jaalan eivätkä Lyöttilän ja Jaalan välisellä rajalla.

Pilkanmaan ja Jaalan raja määritettiin lopullisesti vasta vuonna 1906 Jaalan vesirajakäynnin yhteydessä.⁴ Aittosaaren nimeä ei tällöin enää mainittu, joten tältä osin Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteen virheellinen tulkinta »unohtui» kaikessa hiljaisuudessa huomiota herättämättä.

Arvosteltaessa nyt julistetun tuomion historiallista merkitystä on todettava, että se vahvisti kaksi Kymentaustanmaan länsirajan keskiaikaista rajapaikkaa, Lehmäkallion etelässä ja Sammallahden (pohjan) pohjoisessa. Sen sijaan näiden välinen Märkjärven rajapyykki oli uusi. Se määrättiin pystytettäväksi Märkjärvestä itään työntyvän lahden (Kymentaanlahti) pohjukkaan. Tätä oikeus perusteli sillä, että Märkjärvi ja Kymijoki muodostivat luonnollisen rajan kiistelevien osapuolten välille. Kymentaustanmaan pohjoisrajakin sai nyt oikeudellisen vahvistuksen. Tätä rajaa sivuava Hopiasalmi sijaitsi Kymentaustan koillisrannalla olevan Pirunkallion ja Pyhäjärvässä olevan Hopiasaaren välillä. Hiidensaari kokonaisuudessaan jäi Lyöttilän puolelle.

Entä oliko tuomio asiallisesti oikea?

Suurenkiven hylkäämisen osalta on todettava, että sitä koskevat vaatimukset olivat alunperin perustuneet Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteen virheelliseen tulkintaan, joka nyt tältäkin osin tuli korjatuksi.

Sen sijaan Taasianvuolteen eli Taasianvuoren hylkäämistä koskevaa päätöstä on syytä kritisoida. Tämä rajapaikkahan perustui niinkään Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteeseen. Osapuolten esittämät Taasianvuolteen paikat olivat kuitenkin virheelliset. Ilmeisesti lyöttiläläiset ja kauramaalaiset eivät enää olleet tietoisia Taasianvuolteen oikeasta (alkuperäisestä) sijainnista.

Kimolalaiset sen mahdollisesti tiesivät, mutta heidän etujensa mukaista ei ollut sitä ilmaista. Pyhäjärvi muodosti itä-länsisuunnassa kulkevan luonnollisen rajan, jollainen sen oletetaan eräkaudella olleen.⁵ Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö tämän rajan läntinen päätepiste, Taasianvuolet, olisi sijainnut Pyhäjärven pohjoispuolella Vääräojansuussa, kuten sen itäisenkin päätepiste Suolajoensuussa. Paikan alkuperäinen nimi, *Taasianranta* (*Tasia strand*) on tästä vakuuttavana todisteena (vert. s. 551).⁶ Sen sijaan raja Suolajoensuusta Taasianmäkeen tai Lokonkallioon olisi Pyhäjärven ylitettyään kulkenut mielivaltaisesti Kymentaustanmaan halki noudattamatta mitään luonnollista rajaa.

Toisaalta Eerik Akselinpojan tuomiokirjaotteen mukaan Kimolan rajan piti kulkea Taasianvuolteesta suoraan Soimakallioon. Jos nyt Taasianvuolet olisi sijainnut Vääräojansuussa, olisi tämä merkinnyt Väärtin sekä Kimolanlahden eteläpuolisten Kimolan alueiden kuulumista Kauramaahan. Mutta näin on saattanut eräkaudella ollakin. Kimolahan on alkuperäisestä nimestään (Jaalankimola) päätellen asutettu Jaalasta käsin ja todennäköisesti vasta suhteellisen myöhään laajentunut Kauramaan suuntaan.

Väite, että Taasianvuoren hyväksyminen Lyöttilän länsirajaksi olisi erottanut Väärtin ja Kimolan toisistaan, ei pitänyt paikkaansa. Selvittämättä myös jäi, kenen maalle Väärtin siirtokylä todellisuudessa oli perustettu, eikä edes Kauramaan ja Kimolan välillä puhjennut Väärtin aluetta (Kotikylänmaa) koskeva omistusriita vielä ollut ratkennut.⁷ Tästä johtui, että rajaa pyykitettäessä vuonna 1787 ei vielä voitu pöytäkirjaan merkitä, missä kohden Kymentaustanmaan länsirajan Kauramaan vastainen rajaosuus päättyi ja Kimolan jakokunnan vastainen rajaosuus alkoi.

Väärtin siirtokylä oli perustettu vuonna 1742 autiotilasta, joka 1500-luvulla oli kuulunut Kurjalan omistajille ulkoveromaana. Kameraalisessa käytännössä se oli viety lähimpään maakirjakylään, Kimolaan kuuluvaksi. Tila oli alunperin muista Kimolan tiloista poiketen luettu Tennilän Käikkälän neljäneskuntaan, kuten Kurjalakin. Väärtin nimi esiintyi oikeudellisissa lähteissä jo ennen siirtokylän perustamista ja viittaa aateliseen (Kurjalan) omistajaan.

Merkillepantavaa on myös Pyhäkosken puuttuminen Kymentaustanmaan länsirajan lopullisesta rajapaikkaluettelosta. Tosin sitä ei kukaan osapuolista enää ollut rajaksi esittänytkään, mutta näinhän oli Sammallahdenpohjankin laita ja silti se «luonnollisena» rajana otettiin huomioon. Sattumalta maanjako-oikeuden nyt tuomitsema Kymentaustamaan länsiraja tuli kulkemaan aivan Pyhäkosken vierestä. Tämä eräkautinen rajapaikka sijaitsee Märkjärven ja Sammallahdenpohjan keskivälillä, ja sen huomioon ottamisella olisi kenenkään etuja loukkaamatta tehty kunniaa historiallisille perinteille (vert. s. 543).

Kaikki näkökohdat huomioon ottaen näyttää siis todennäköiseltä, että Kymentaustanmaan alkuperäinen eräkautinen länsiraja on kulkenut Lehmäkalliosta Pyhäkosken ja Sammallahdenpohjan kautta Taasianvuolteeseen eli Vääräojansuuhun. Nyt tuomittu länsiraja ei siitä asiallisesti paljoakaan poikennut.

Kymentaustanmaan rajojen vahvistamisella oli tärkeä merkitys lyöttiläisille. Heidän täällä raivaamansa niityt ja suouudisviljelykset tuomittiin nyt Lyöttilän ja Kyöperilän jakokunnalle kuuluviksi ja alueen asuttamiseen voitiin ryhtyä täydellä teholla. Lyöttilän ja Kyöperilän yhteisen Kymentaustanmaan lopulliseksi pinta-alaksi tuli 5 201 tynnyrialaa.⁸

2. Kantatalojen tilusjärjestelyt ja liikamaan asuttaminen 1776—1800

Isoajakoa aloitettaessa olivat Lyöttilän ja Kyöperilän vanhat kantatalot pirstoutuneet jatkuvien perinnönjakojen ja talonkauppojen vuoksi monien talo-osakkaiden kesken yhteistiloiksi siten, että yleensä pellot sekä kotiniityt ja kotimetsät olivat jaetut (sarkajaossa), mutta muut tilukset yhteisiä. Kullakin osatalolla oli oma osuutensa kantatalon manttaali- ja äyri-luvusta. Isonjaon tilusjärjestelyt oli kuitenkin määrä suorittaa ensin kantatalojen kesken (*hela hemman emellan*) ja vasta toisessa vaiheessa osatalojen kesken (*hemmans delägare emellan*).

Jakokunnan maanomistajat sopivat peltojen jakoperusteeksi äyri-luvun ja maanjako-oikeus vahvisti tämän sopimuksen 19. 6. 1780. Myös niittyjen ja suouudisviljelysten jakoperusteeksi sovittiin äyri-luku »vanhan nautinnan» asemesta, kuitenkin niin, että mahdollisuuksien mukaan maanomistajille jaettaisiin heidän itse raivaamiaan ja vanhastaan yksityisesti käyttämiään uudisviljelyksiä. Toisaalta kunkin jako-osakkaan tuli saada ne niityt ja uudisviljelykset, jotka osuivat hänelle jaetun metsäpalstan sisälle ja sen, joka jaossa menetti uudisviljelyksiä, tuli saada tilalle vastaava määrä uudisviljelykelpoista maata sekä korvaus uudisviljelykustannuksista. Tämä sopimus hyväksyttiin 13. 7. 1783 ja maanjako-oikeus vahvisti sen 10. 9. 1784.¹

Jakoa valmisteltaessa tilukset mitattiin ja jyvitetiin. Jyvityksen tarkoituksena oli maan luontaisen kasvukunnan arvioiminen, ja sen toimittivat maanomistajat itse maaherran määräämän maanmittarin johdolla. Pelloista käytettiin jyvälukuja 1—3 sekä niityistä ja uudisviljelyksistä 1—2. Lopullisessa jaossa tilusten pinta-ala oli määrä painottaa niiden jyväluvulla.

Lyöttilän sikopiirinmaan pellot mitattiin ja jyvitetiin maanmittari Jandolinin johdolla vuosina 1778—1779.² Maanjako-oikeus vahvisti nämä toimenpiteet 19. 6. 1780. Tämän jälkeen Jandolin suoritti peltojen jaon, ja maanjako-oikeus vahvisti sen 24. 8. 1781.³ Sikopiirinmaalla sijaitsevien niittyjen ja suouudisviljelysten mittaaminen oli määrä aloittaa maanmittari Winterin johdolla toukokuussa 1782, mutta Kymijoen tulvan vuoksi tämä toimitus lykkääntyi kesään 1783. Lyöttilän tonttien tarkastus pidettiin 16. 5. 1784. Tonttien jakoon ei tässä vaiheessa puututtu, mutta Kylänmäen ahtauden vuoksi otettiin lisää tonttimaata Mannilan vasikkahaasta.⁴

Kyöperilän sikopiirinmaalla isojakotoimitukset aloitettiin tonttien jaolla. Kyöperin (Eerola) talo oli tätä ennen muuttanut Kylänmäeltä, ja sen tontti yhdistettiin muiden talojen tonttialueeseen, joka kokonaisuudessaan jaettiin uudelleen. Jaon toimitti maanmittari Jandolin 9. 7. 1776. Kyöperilän sikopiirinmaan pellot mitattiin ja jyvitetiin Winterin johdolla syksyllä 1782. Winter suoritti samalla peltojen jaon sekä mittasi sikopiirinmaan muut tilukset. Maanjako-oikeus vahvisti nämä toimenpiteet 9. 11. 1782.⁵

Nirvistenmaan ja Kymentaustanmaan niityt ja uudisviljelykset mittasi ja kartoitti Jandolin 1782—1783. Jyvitys toimitettiin Winterin johdolla toukokuussa 1784.⁶

Jo tässä vaiheessa oli tiedossa, että maata riitti enemmän, kuin mitä isojakoasetuksen mukaan vanhoille kantataloille voitaisiin jakaa. Ylitse jäävälle liikamaalle tulisi siis perustaa uudistiloja. Jandolin laatikin tämän mukaisen

jakosuunnitelman jo vuosina 1782—1783.⁷ Tämän täytäntöönpano kuitenkin lykkääntyi mm. niittyjen ja uudisviljelysten nautintaa sekä jakokunnan rajoja koskevien riitaisuuksien ja lopullisten jako-ohjeiden viipymisen vuoksi.

Lyöttilän Kylänmäen ahtauden takia monet maanomistajat olivat halukkaita muuttamaan uusille tiluksilleen. Maanjako-oikeus oli vuonna 1780 päätänyt, että muuttoon halukkaiden on ilmoitauduttava ennen peltojen jaon vahvistamista. Itse muuttojen tuli kuitenkin tapahtua vasta sitten, kun kantatalojen keskeinen isojako kokonaisuudessaan saataisiin vahvistetuksi.

Jakotoimitusten pitkittymisen vuoksi monet lyöttiläläiset anoivat maanjako-oikeudelta erikoisluvan muuttaa tuleville tiluksilleen jo ennen jaon vahvistamista. Näiden erikoislupien turvin ensimmäiset muutot Lyöttilän kylänmäeltä tapahtuivat vuosina 1780—1781. Maaherralle antamassaan tilannekatsauksessa Winter kertoi 13. 7. 1785 seuraavien lyöttiläläisten muuttaneen:⁸

Lyöttilän sikopiirinmaalle:

- kappalainen Leopold Alhaisten verotalosta paikkaan nimeltä H y r ö (Hietalahti);
- kruununvouti Argillander Kinnarin verotalosta paikkaan nimeltä M u u t t o n i e m i (Marlebäck);

Kymentaustanmaalle:

- kersantti Starck Lallulan kruununtalosta paikkaan nimeltä K u r t t o;
- Pertti ja Tuomas Lallula Knaapilan kruununtalosta erääseen paikkaan H u h t a l a m m i n länsirannalla;
- Matti ja Petteri Maunuksela Nikulan verotalosta kahteen erilliseen paikkaan Huhtalammin itäpuolella (K o s k u s ja K a i d a s s u o);
- Antti Nikula Nikulan verotalosta paikkaan nimeltä V a h t e r i s t o;
- Juhana Fiskari Fiskarin kruununtalosta paikkaan nimeltä M u s t a l a m m i n m a a ;

Nirvistenmaalle:

- Markus ja Antti Korvala Knaapilan kruununtalosta (N i r v i n e n).

»Näiden lisäksi», jatkoi Winter, »ei muita kunnollisia tontinpaikkoja ole enää jäljellä *undantagande Sipikoivisto tract å Kymentaustenma, hvarest K u r j a l a frälsehemman för 200 år sedan ungefärligen innan det blifwit till byalaget flyttadt haft sin förra bohlstad!*»

Tilanne ei kuitenkaan ollut niin huono kuin mitä Winter kirjeessään väitti. Sopivia tontinpaikkoja löytyi vielä niin Lyöttilän sikopiirinmaalta kuin Kymentaustanmaaltakin, ja muuttolupia anottiin paitsi maanjako-oikeudelta myös maaherralta. Winterin mainitsemien lisäksi muuttivat vuoteen 1798 mennessä⁹

Lyöttilän sikopiirinmaalle:

- Alhaisten verotalosta (Tynnilä) Tuomas Tuomaanpoika Lyöttelin ja Jaakko Tuomaanpoika K y ö p e r i l ä n kirkkotien varrelle (1786);

- Alhaisten verotalosta Tuomas Tuomaanpoika ja Risto Ristonpoika P a k i s t o n n i i t y l l e Kyöperilän kirkkotien varrelle (1794);
- Alhaisten verotalosta Antti Joosepinpoika ja Juhana Juhananpoika M u k u l a n o j a n purolle Pakistonniitylle (1794);
- Tervapään verotalosta Simo Simonpoika K u o h a r i n p e l l o l l e, paikkaan johon 1800-luvun lopulla rakennettiin Lyöttilän osuusmeijeri (1788);
- Fiskarin kruununtalosta Jaakko Joosepinpoika N a i s l a h t e e n (1794);
- Fiskarin kruununtalosta Juhana Pertunpoika O j a i s t e n k a n k a a l l e (1796);

Kymentaustanmaalle:

- Tervapään verotalosta Kalle Kallenpoika Lamminpohjan länsipuolelle, T y n n y r i (1794);
- Tervapään verotalosta Erkki Mikonpoika Lamminpohjan luoteispuolelle, T e r v o l a (1798);
- Tervapään verotalosta vänrikki Gabriel Kniper Sipikoiviston (Vitsakorpi) alueelle, A u t i o (1798);

Erityisen halukkaita lyöttiläläiset olivat muuttamaan Kymentaustanmaan viljaville niityille. He suorastaan kilvan raivasivat sinne uusia viljelyksiä ja pyrkivät todistamaan niiden vanhastaan kuuluneen itselleen yksityisesti.¹⁰ Nimismiehen kuulutuksella 30. 1. 1789 kyläläisiä kuitenkin muistutettiin siitä, ettei yhteismaalla olevien tilusten käyttöönotto ennen kantatalojen välisen isonjaon loppuun saattamista ollut luvallista.¹¹

Jakoperusteiden soveltamisesta antoi maaherra 20. 10. 1791 seuraavan päätöksen:¹²

- tulvanalaisista maista jätetään 1/4 mittauksissa huomioon ottamatta;
- vero- ja kruununtaloille jaetaan heidän keskenään sopimia jakoperusteita noudattaen 1 000 tynnyrinalaa manttaalia kohden eli yhteensä 6 383 tynnyrinalaa Lyöttilän kantatalojen 6 1/12 manttaalia kohden;
- Kurjalan rälssitila saa 734 tynnyrinalaa;
- ylitse jäävän liikamaan 2 846 tynnyrinalaa jaetaan 11:lle uudistilalle, joista 10 tulee Lyöttilän puolelle ja 1 Kyöperilän puolelle;

Lyöttiläläiset valittivat tästä päätöksestä kamarikollegiolle ja anoivat,

- että 2/3 tulvanalaisesta maasta jätettäisiin laskuista pois,
- että 585 tynnyrinalaa tulvanalaisia (*oländige*) suouudisviljelyksiä jätettäisiin niinkään laskuista pois,
- että pinta-alaverotusta alennettaisiin maiden tulvanalaisuuden vuoksi ja
- että liikamaa jaettaisiin vanhoille taloille.¹³

Kollegio hylkäsi valituksen 13. 3. 1793. Tämän jälkeen lyöttiläläiset valittivat kuninkaalle, joka 31. 8. 1793 määräsi kamarikollegion hankkimaan asiasta lisäselvityksiä. Saatuaan selvitykset kuningas 9. 10. 1794 hylkäsi lyöttiläläisten valituksen jakoperusteiden osalta, mutta ilmoitti hyväksyneensä maanomistajien toivomuksen saada etuoikeus sellaisiin uudistiloihin, jotka perustetaan heidän kalliilla kustannuksilla raivaamilleen viljelyksille. Jos siis kantatalolla

oli vanhastaan yksityisiä raivauksia yhteismaalla, tuli yhden sen osataloista saada haltuunsa kyseiselle alueelle perustettava uudistila, ja tämä uudistila oli liitettävä manttaalilukuineen paikalla jo olevan tai sinne siirtyvän vanhan talon osuuteen ikään kuin lisämaana.

Myös kyöperiläiset esittivät maaherralle anomuksen, että liikamaa jaettaisiin kylän vanhoille kantataloille. Heidän anomukseensa ei kuitenkaan suostuttu.¹⁴

Lyöttilän ja Kyöperilän kantatalojen välisen ja uudistilojen välisen isonjaon loppuun saattamisen koko laajuudessaan sai tehtäväkseen maanmittari Gustav Didrik Boisman sen luonnoksen pohjalta, jonka Jandolin oli laatinut vuosina 1782—1783. Jaon pitkittymisen vuoksi kaksi lyöttiläläistä maanomistajaa, Petteri Kaidassuo ja Ivar Argillander anoi maaherralta, että uudistilat ja Kyöperilän osuus erotettaisiin ensin ja vasta sen jälkeen toteutettaisiin kantatalojen välinen isojako.¹⁵ Tämä anomus hyväksyttiin 19. 10. 1796, ja Boisman suoritti uudistilojen jaon 23. 11. 1797. Tässä jakotoimituksessa erotettiin alla mainitut uudet tilat (asukkaan muuttovuosi sulkeissa), joiden yhteenlasketuksi pinta-alaksi tuli 5 593 tynnyrinalaa.¹⁶

N:o 11 Marlebäck, (1784)	kruunun uudistila 3/8 manttaalia + Kinnarin verotalosta 3/8 äyriä
N:o 12 Vahteristö, (1781)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Nikulan verotalosta 1/3 äyriä
N:o 13 Koskus, (1780)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Nikulan verotalosta 1/4 äyriä
N:o 14 Kaidassuo, (1780)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Nikulan verotalosta 1/8 äyriä
N:o 15 Heinlahti, (1783)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia
N:o 16 Huhtalampi, (1783)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Knaapilan kruununtilasta 13/32 äyriä
N:o 17 Mustasaari, (1785)	kruunun uudistila 3/16 manttaalia
N:o 18 Kurtto, (1781)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Knaapilan kruununtilasta 13/32 äyriä
N:o 19 Nirvinen, (1782)	kruunun uudistila 1/4 manttaalia + Knaapilan kruununtilasta 13/64 äyriä
N:o 20 Autio, (1798)	kruunun uudistila 3/16 manttaalia + Tervapään verotalosta 3/16 äyriä
N:o 7 Pilkamma eli Kyöperilä,	kruunun uudistila 1/3 manttaalia

Näistä uusista tiloista »Pilkamma eli Kyöperilä» sijaitsi Kyöperilän puolella, osaksi sikopiirinmaalla ja osaksi Nirvistenmaalla. Se sai myöhemmin nimekseen Åminne (nykyisin Hietasilta). Nirvinen sijaitsi kokonaisuudessaan Lyöttilän puoleisella Nirvistenmaalla, Marlebäck osaksi Lyöttilän sikopiirinmaalla

ja osaksi Kymentaustanmaalla, muut kokonaisuudessaan Kymentaustanmaalla. Vain Heinlahti, Mustasaari ja Åminne jäivät pelkiksi kruunun uudistiloiksi, muihin yhdistettiin osa siitä kantatalosta, jonka raivaamalle alueelle uudistila perustettiin. Heinlahti, Autio ja Åminne olivat vielä vailla asukasta, muut uudistilat oli asutettu perintötalon osuudella jo aikaisemmin.

Monet maanomistajat olivat tyytymättömiä tällaiseen jakomenettelyyn, jossa isojako pyrittiin toimittamaan asteittain (*stepvis*). Kurjalan rälsitilan omistaja, leskirouva Anna Kraftman vaatikin Iitin maanjako-oikeudessa 4. 6. 1798 uusien tilojen erottamista koskevan jaon kumottavaksi sekä kantatalojen ja uudistilojen välisen jaon toimitettavaksi koko laajuudessaan samanaikaisesti. Useat lyötiläläiset yhtyivät tähän vaatimukseen. Maanjako-oikeus hyväksyi heidän valituksensa 8. 6. 1798 ja määräsi Boismanin 20 riikintalarin uhkasakolla suorittamaan jaon koko laajuudessaan seuraavan vuoden lokakuun loppuun mennessä.¹⁷ Määräys täsmennettiin 22. 11. 1798 siten, että se koski uusien tilojen lisäksi vain Lyötilän kantataloja, ei siis Kyöperilän kantataloja.¹⁸ Boisman suorittikin tällaisen jaon 19. 7. 1799 ja maanjako-oikeus vahvisti sen 18. 11. 1799 muilta osin paitsi erälle lyötiläläisille uudisviljelysten menettämisestä maksettavien korvausten osalta, joiden käsittely siirtyi seuraavaan vuoteen.¹⁹ Kyöperilän kantatalojen välisestä jaosta maanjako-oikeus antoi Boismanille määräyksen 18. 12. 1799 ja tämä toimitti jaon saamansa tehtävän mukaisesti 30. 6. 1800.²⁰ Lyötilän vanhojen kantatalojen yhteenlasketuksi pinta-alaksi tuli 7 540 ja Kyöperilän 1 539 tynnyrinalaa.

Kantatalojen ja uudistilojen väliset talokohtaiset tilusjärjestelyt eivät suinkaan sujuneet kitkattomasti. Useimmilla jako-osakkailta oli kosolti valituksia esitettävänä ja ne käsiteltiin Iitin maanjako-oikeudessa 4.—8. 6. 1798 ja 13.—22. 11. 1799. Kiintoisin näistä valituksista koski Kurjalan ikivanhoja niittyjä, jotka sijaittivat »järven» toisella puolen (Kymentaustanmaalla). Entiselle Kurjalan Vitsakorven tontille oli perustettu Aution uudistila, jolle pääosa Kurjalan vanhoista niityistä oli jaettu. Tässä yhteydessä ilmeni, että Sipikoiviston ja Aution alueen lisäksi oli Pyhäjoenpuron pohjoispuolinen osa Vehkakorven niitystä ollut jatkuvasti Kurjalan käytössä.²¹

Uudistilojen tultua perustetuksi niiden asukkaat saivat erityisen asukkaaksiottokirjan ja heille myönnettiin määrävuosiksi verovapaus. Lisäksi he saivat mahdollisuuden lunastaa talonsa perinnöksi.

Muuttojen seurauksena Lyötilän Kylänmäki ei suinkaan tyhjentynyt. Sinne jäi 1700-luvun lopulla vielä jokaisesta kantatalosta vähintään yksi osatalo, ja lopullisesti Lyötilän »kasakylä» hajosi vasta 1800-luvulla sattuneen suurpalon jälkeen.

3. Lyötilän ja Kyöperilän uusi raja 1799

Maanjako-oikeus oli 10. 9. 1784 päättänyt, että Kyöperilä menee samaan jakoon Lyötilän kanssa äyrilukunsa mukaisessa suhteessa ja että Kyöperilän tuli saada osuutensa ensin ja samassa yhteydessä, kun sen sikopiirinmaa erotetaan. Boisman suoritti Lyötilän ja Kyöperilän välisen jaon 23. 11. 1797, ja sen mukaan kylien uuden rajan tuli kulkea seuraavasti:¹

*Kurikasari ostridige rå röse som åtskilljer Löttilä och Keltis samfälligheter
 til en antagen punct wid laggen af
 Ritakorvensuo nu å storskifte chartan tecnad wid Lit. Z hwarifrån
 stafleden gör ett knä til puncten Litera Å och går vidare i rät sträckning
 till puncten Lit. Å wid laggen af
 Päräsari kärr upodling samt ytterst med en krökning från sidstnemde
 punct til fasträtta rå skillnad puncten
 Karitanmäki kallad emellan denne samfällighet och Pilkama gård.*

Raja siis ulottui etelä-pohjoissuunnassa Kurikkasaaresta (N:o 38) Karitunmäkeen (= N:o 62 Peräsuonteuras) ja teki Riitakorven suon kohdalla pienen polvekkeen (länteen).

Kyöperiläläisiä tämä jako ei tyydyttänyt. He vaativat maanjako-oikeudessa 5.—8. 6. 1798 rajankorjausta sillä perusteella, että heidän raivaamansa yhteisellä Nirvistenmaalla sijaitsevat Pusarinniitty, Rasinniitty, Nirvistenniitty, Kalliosaarenniitty, Peräsaarenniitty, Nauhanahonniitty ja Riitakydön- eli Heinäsuonniitty olivat jääneet Lyöttilän puolelle. Lyöttiläläiset vastustivat kyöperiläisten vaatimusta sillä perusteella, että nämä eivät olleet laillisen ajan kuluessa esittäneet valitusta. Asiaa tarkistettaessa todettiin, että kyöperiläläiset olivat kylläkin jättäneet maaherralle valituksen, mutta vaatineet vain korvausta raivauskustannuksista, ei siis rajanmuutosta.²

Maanjako-oikeus käsitteli kiistan 13.—22. 11. 1799 ja tuomitsi Boismanin pyykittämään rajan pysyväksi kylänrajaksi Lyöttilän ja Kyöperilän välille.³ Lyöttiläläiset määrättiin kuitenkin maksamaan kyöperiläläisille korvausta näiden menettämien uudisviljelysten raivauskustannuksista 6 killinkiä kapana- alaa kohden.

Tätä tuomiota oikeus perusteli sillä, että kumpikaan osapuoli ei ollut laillisen ajan kuluessa valittanut rajasta ja että maanomistajat olivat 13. 7. 1783 keskenään sopineet,

- että jaon perustana on äyiriluku,
- että »vanhasta nautinnasta» riippumatta kukin saa ne niityt, jotka osuvat hänelle jaetun metsäpalstan sisälle,
- että sen joka jaossa menettää uudisviljelyksiä, on saatava korvaus raivauskustannuksista.

Kyöperilän katsottiin saaneen sille kuuluvan 2 äyriin osuuden ja riittävän määrän uudisraivauskelpoista maata. Metsämaata Kyöperilä ei kuitenkaan ollut saanut tarpeeksi ja tästä syystä kyöperiläläiset oikeutettiin vielä kaatamaan Lyöttilän puolelta 300 tukkia rakennuspuiksi.

Että Kyöperilä todella jäi näin vähälle yhteisestä jaosta, johtui perimmältään siitä, että Kyöperilän talojen veroluvut olivat tavattoman pieniä.

Kiitokset. Paikallishistoriallisen toimiston puheenjohtaja, professori MAUNO JOKIPPI on ystävällisesti lukenut käsikirjoituksen luvut I—V ja tehnyt monia arvokkaita huomautuksia, mistä esitämme vilpittömät kiitokset.

VII. Lähteet ja Kirjallisuus

I. Johdanto

- ¹ Aimo Halila, Iitin historia. Helsinki 1939, s. 63–65, 136–138, 141–143.
- ² Vilho Niitemaa, Hämeen keskiaika. Hämeen historia I. Hämeenlinna 1955, s. 370.
- ³ K. J. Jalkanen, Pohjois-Hämeen erämaat, asutus ja olot vuoteen 1620. Hämeenlinna 1892. — Arvo M. Soininen, Erämaiden asuttaminen. Hämeen historia II: 1. Hämeenlinna 1957.
- ⁴ Hollolan käräjät 13. 10. 1458. VA Dombok för Sydöstra Tavastland 1443–1502, s. 48.
- ⁵ Halila 1939, s. 64.
- ⁶ VA 3668:50–51.
- ⁷ VA Dombok för Sydöstra Tavastland 1443–1502.
- ⁸ RA Brocmans diplomatarium IV.
- ⁹ Bidrag till Finlands Historia . . . genom Reinhold Hausen I. Helsingfors 1881, s. 3–123.
- ¹⁰ Kauko Pirinen, Suomen keskiaikaiset arkistot. Hist. Ark. 52. Helsinki 1947, s. 68–80.
- ¹¹ VA Wredeska kopiebok.
- ¹² Finlands medeltidsurkunder I–VIII. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910–1935.
- ¹³ RA Arvid Henriksson Tawasts Arkiv, Vol. 3. — VA FR 509.

II. Kaakkois-Hämeen asutuksen yleiskehitys keskiajan lopulla

- ¹ Anneli Mäkelä, Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen vuoteen 1607. HYSH, lisensiaattityö 1976, s. 11–14.
- ² Niitemaa 1955, s. 445.
- ³ VA 3668.
- ⁴ Uudenkylän käräjät 5. 3. 1629 ja 3. 7. 1647. VA Wredeska kopiebok, f. 28–28v ja Hollola I KOa 5:146.
- ⁵ Kuningas Kaarle Knuutinpojan rälssikirje Kurjalan kartanoon 16. 8. 1455. RA Brocmans Diplomatarium IV. — FMU 2980.
- ⁶ Väinö Voionmaa, Kurki-suvun syntymäsijoilta. Hist. Aik. 32. Helsinki 1934, s. 16–17.
- ⁷ Kyrcko Räkenskapsbok 1675–1770. Valkealan kirkonark. A XV:1. — FMU 5866.

III. Lyötti-sanan alkuperä

- ¹ Harry Ståhl, Folke Hedblom ja Åke Granlund, Löt. KHLNM XI. Stockholm 1966, s. 158–165. — Elof Hellquist, Löt. Svensk etymologisk ordbok. Stockholm 1922, s. 446.
- ² FMU 239 ja 325.
- ³ Terho Itkonen, ystävällinen tiedonanto.
- ⁴ Ericus Schroderus, Lexicon latino-scondicum. Åbo 1637.
- ⁵ Suomenkielen etymologinen sanakirja II. Helsinki 1958, s. 305.
- ⁶ Sanakirjasäätiön kokoelmat. — Lyötti ja loutti. Sanastaja 6:22. Helsinki 1935.
- ⁷ VA Tilikirjasarjat ja tuomiokirjat. — Brocmans Diplomatarium IV.
- ⁸ Uudenkylän ja Iitin käräjät 18.–19. 11. 1653. VA Hollola I KOa 7:324.
- ⁹ Saulo Kepsu, Pohjois-Kymenlaakson kylännimet. Suomen nimiarkisto, lisensiaattityö 1970, s. 139–143.
- ¹⁰ Jalmari Jaakkola, Suomen varhaishistoria. 2. tark. painos. Porvoo 1956, liites. 200.
- ¹¹ Vehkalahden ja Virolahden käräjät 3. 7. 1633. VA Lappee I KOa 1:142.
- ¹² Elimäen käräjät 25.–26. 5. 1668. VA Kymenlääni KOa 2:133.
- ¹³ Suomen nimiarkisto.
- ¹⁴ Halila 1939, s. 60 ja 64.

- ¹⁵ Hollolan käräjät 25. 1. 1460. Bidrag I, s. 60.
- ¹⁶ Väinö Suomaa, Erään lohkokunnan ja sen osien historiaa. Maanmittaus. 32. Helsinki 1957, 23—25.
- ¹⁷ Hollolan käräjät 7. 11. 1469. Bidrag I, s. 70.
- ¹⁸ Uudenkylän käräjät 27. 8. 1535 ja 24. 2. 1580. Vrt. Iitin ja Elimäen maanjako-oikeus Niinimässä 20. 9. etc. 1785. VA maanjako-oikeudet, Kymenkööni 5:129—192v
- ¹⁹ Heikki Kokkonen, Elimäen pitäjän historia I. Kouvola 1927, s. 75.
- ²⁰ Halila 1939, s. 121.
- ²¹ Kokkonen 1927, s. 75 samaistaa Pietari Eerikinpojan erääseen Sitikkalan Pietariin. Tälle väitteelle ei kuitenkaan löydy asiakirjalähteistä muuta tukea kuin yhteinen etunimi.
- ²² Hollolan käräjät 13. 10. 1458, 29. 11. 1460 ja 7. 11. 1466. Bidrag I, s. 69—70.
- ²³ Bidrag V, 3456.
- ²⁴ Uudenkylän käräjät 5. 3. 1478. Bidrag I, s. 103.
- ²⁵ VA 5156:3v. — Jääsken käräjät 11.—12. 12. 1629. VA Jääski, Ranta, Äyräpää KOa 1:146. — Lappeen käräjät 6.—8. 10. 1679. VA Jääski, Lappee, Äyräpää KOa 17:78.
- ²⁶ VA 8768:524.
- ²⁷ MHA G 139 1/22—39. — VA VvM kirje N:o 753 12. 4. 1921 Uudenm. lääninh.

IV. Vanhan Lyöttilän asuttaminen

1. Kurjalan eräkaautinen vanha jako 1458—1465

a. Kanta-Lyöttilä

- ¹ Vrt. Johdanto, viite N:o 4.
- ² Hollolan käräjät 14. 10. 1464. Brocmans Diplomatarium IV. — FMU 3243. (Hausen on tässä lukenut Lötile-nimen virheellisesti ja kirjoittanut sen muotoon Lokila).
- ³ VA 4334a:26.
- ⁴ Laamanninkäräjät Tennilässä 31. 1. 1538. Brocmans Diplomatarium IV. — Bidrag III, 103.
- ⁵ VA 4334a:26.
- ⁶ MH Peruskartta N:o 311306, 1965.
- ⁷ VA Paikalliskartat, kuva 66.

b. Marjanieniemi

- ¹ Vrt. Kanta-Lyöttilä, viitteet N:o 3 ja 4.
- ² Vrt. viite N:o 13 luvussa I.
- ³ Suomen hopeaveroluettelot 1571. III. Häme. Toimittanut John E. Roos. Suomen Hist. Läht. V:3. Helsinki 1944, s. 107—108.
- ⁴ VA Valtak. registr. jälj. 23. 12. 1601. — Wilhelm Gabriel Lagus, Finska adels gods och ättor. Helsingfors 1860, s. 316—317.
- ⁵ Byteslängd år 1617 emellan Steen Ifwarsson Tawasts arfwingar. HMA Kurjalan kok. 4.

c. Pilkanaa

- ¹ VA 4334a:26
- ² Sakari Kuusi, Hollolan pitäjän historia I. Lahti 1935, s. 59—64. — Ragnar Rosen, Vehkalahden historia I. Kouvola 1935, s. 37. — Halila 1939, s. 141—143. — Markus Lehtinen, Nastolan erä- ja rajahistoria. Lahti 1950, s. 383. — Niitemaa 1955, s. 371—372.
- ³ Laamanninkäräjät Uudessakylässä 24. 2. 1580. Pilkanaan kart. ark. — VA Wredeska kopiebok, f. 24—24v.
- ⁴ Laamanninkäräjät Tennilässä 31. 1. 1538. Brocmans Diplomatarium IV. — Bidrag III, 103.
- ⁵ Laamanninkäräjät Oravalassa 10. 2. 1579. Pilkanaan kartanon arkisto (täydellisenä). — VA Wredeska kopiebok, f. 20—21. (Vain alkuosa kopiosta säilynyt).
- ⁶ KLMKA Iitti 15.167^e, 167^d, 168.
- ⁷ Uudenkylän käräjät 17.—18. 11. 1702. VA Porvoo ja Hollola KOa 22:239—244.
- ⁸ Iitin maanjako-oikeus Lyöttilässä 3.—10. 9. 1784. VA maanjako-oikeudet, Kymenkööni 4:72—88v.

d. Pyhäniemi

- ¹ Vrt. viite N:o 13 luvussa I.
- ² Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat. Pori 1956, I. s. 297–303.
- ³ VA 4403:26, VA 4420:70, VA 4431:138 ja VA 483Eg:57. — RA Svenska donationskontoret F V. Förbrutna godsaktier N:o 15.
- ⁴ Maanmittari Jakob Winterin kirje maaherralle 1785. MMA Kymenköläänin lääninkanslia, isojakoasiak. A 1/V.
- ⁵ VA 4472:145 ja VA 4483:83.
- ⁶ Uudenkölään etc. käräjät 29.—30.1.1695. VA Porvoo ja Hollola KOa 16:329—332, 332—334.
- ⁷ Uudenkölään etc. käräjät 12. 2. etc. 1767. VA Hollola II KOa 26:476—486v ja 512—512v. — VA Iitin maanjako-oikeus Lyöttilässä 6.—8. 6. 1798. VA maanjako-oikeudet, Kymenkölääni 16:344—359.
- ⁸ Vrt. viite N:o 6.
- ⁹ Laamanninkäräjät Vesivehmaalla 24.—26. 1. 1699. VA öö 6a:99—113.
- ¹⁰ Uudenkölään käräjät 6.—9. 7. 1724. VA Porvoo ja Hollola KOa 35:805—814. — Uudenmaanläänin lääninhallituksen kirjekonseptit. VA Uudenmäköläänin lääninkanslia Db 1:409 ja 453.
- ¹¹ Uudenkölään käräjät 6.—9. 7. 1724. HMA Iitin tuomiok. varsinaisas. 1:2v—5.
- ¹² Transumpt uthaf under Lagmans Hendrich Jacobssons doom af den 25 September A:o 1648. Pilkanmaan kart. ark.
- ¹³ Uudenkölään ja Iitin käräjät 13. 11. 1645. VA Hollola I KOa 5:85v.
- ¹⁴ Vrt. viite N:o 12. — Uudenkölään ja Iitin käräjät 15. 6. 1646. VA Hollola I KOa 5: 106v.
- ¹⁵ KLMKA iitti 15.167^d.
- ¹⁶ Iitin ja Artjärven käräjät 17. 2. etc. 1772. VA Hollola II KOa 38:225—232. — MHA G 141 6/12—14. — KLMKA iitti 7.71.
- ^{17a} Vrt. FMU 3076, 3077, 3079, 3080. — Rosen 1935, s. 139—152. — Väinö Vaaran kok. A 1:34—46. Valkealan kunnanark.
- ^{17b} Vrt. Pirinen 1947, s. 70—77.
- ¹⁸ Uudenkölään käräjät 28.—29. 5. 1701 ja 17.—18. 11. 1702. VA Porvoo ja Hollola KOa 21:112—115 ja KOa 22:239—244. — Laamanninkäräjät Sysmässä 23.—25. 2. 1703. Pilkanmaan kart. ark.
- ¹⁹ Uudenkölään käräjät 29.—30.1.1704. VA Porvoo ja Hollola KOa 24:182—183.
- ²⁰ Uudenkölään etc. käräjät 5.—8. 2. 1743. VA Porvoo ja Hollola KOa 66: 121v—124.
- ²¹ Iitin ja Artjärven käräjät 17. 2. etc. 1772 ja 14. 10. etc. 1772. VA Hollola II KOa 38: 225—232, 1567v—1591v.
- ²² MHA G 141 6/12—14.
- ²³ Vrt. viite N:o 22.
- ²⁴ Seppo Suvanto, Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos. TYHL, Monistesarja B, Suomen historia N:o 3, 1972, s. 45.
- ²⁵ FMU 5628.
- ²⁶ Vrt. viite N:o 13 luvussa I.
- ²⁷ VA 3668:66 ja VA 4286:34. — Väärtin isojakoalitus kuninkaalle 30. 11. 1796. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 144.
- ²⁸ VA 4286:66—67.
- ²⁹ Vrt. viite N:o 10.
- ³⁰ Uudenkölään etc. käräjät 4.—5. 3. 1681. VA Porvoo ja Hollola KOa 7:306—306v.
- ³¹ Uudenkölään etc. käräjät 17.—18. 2. 1698 ja 26.—27. 11. 1701. VA Porvoo ja Hollola KOa 19:356 ja KOa 21:346—346v.
- ³² HMA Kurjalan kok. 1, 5 ja 7.
- ³³ Turun hovioikeuden tuomio 16. 7. 1724. HMA Kurjalan kok. 1 ja 2.
- ³⁴ Hollolan kihlakunnan laamanninkäräjät 3.—5. 2. 1725, 11.—16. 7. 1726, 4.—7. 9. 1727, 12.—17. 8. 1728, 16. 5. 1729 ja 15. 6. etc. 1730. VA öö 20:72—74, öö 21:39—39v, öö 22:75—77, öö 23:39—41, öö 24:16—18, 41—43, öö 25:19—20.
- ³⁵ Turun hovioikeuden tuomio 7. 3. 1738. Liite Väärtin isojakoalitukseen kuninkaalle 30. 11. 1796. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 144.

- ³⁶ Uudenkylän etc. käräjät 26.—31. 1. 1741, 2. 10. etc. 1759, 25. 2. etc. 1760, 26. 9. etc. 1760 ja 13. 2. etc. 1761. VA Porvoo ja Hollola KOa 62:84v—89v., Hollola II KOa 12:449v—450, 1507—1509, Hollola II KOa 13:479—480v, 1045—1047 ja Hollola II KOa 15:251—253.
- ³⁷ Vrt. viite N:o 6.
- ³⁸ Vrt. viite N:o 7.
- ³⁹ Vrt. viite N:o 35.

2. Niemenkylä (Pappila) 1443—1620

- ¹ Halila 1939, s. 264.
- ² Laamanninkäräjät Hollolassa 4. 8. 1451. Kts. Uudenkylän etc. käräjät 10. 9. etc. 1744. VA Porvoo ja Hollola KOa 68:2523—2534.
- ³ MHA G 140 2/3.
- ⁴ Uudenkylän etc. käräjät 6.—7. 2. 1701, 3.—4. 11. 1703 ja 5.—7. 12. 1704. VA Porvoo ja Hollola KOa 23:166—167 ja KOa 24:353—354v, KOa 68:2523—2534. — Laamanninkäräjät Vesivehmaalla 18.—19. 12. 1703. VA öö 9:183—183v. — Iitin maanjako-oikeus Hartolassa 22. 9. etc. 1788. VA maanjako-oikeudet, Kymenkläni 7:40—48.
- ⁵ Kyrcko Räkenskapsbok 1675—1770. Valkealan kirkonark. A XV:1. — FMU 5866.
- ⁶ Kustaa Vaasan registratuura XII, s. 201.
- ⁷ A. G. Fontell, Anteckningar och aktstycken rörande forn-, sol- och hammarskiftet i Finland. Helsingfors 1928, s. 7.
- ⁸ Elimäen käräjät 7. 10. 1690. VA Kymenk. ja Lappee KOa 4:129—169v.
- ⁹ Iitin ja Elimäen maanjako-oikeus Niinimäessä 20. 9. etc. 1785. VA maanjako-oikeudet, Kymenkläni 5:129—192v.
- ¹⁰ Leo Haukkapää, Iitin ensimmäinen Pappila. Kouvolan Sanomat 18. 5. 1974.
- ¹¹ Niilo Valonen, Rukoustorvi. Satakuntaa ja satakuntalaisia. II. Pori 1954, s. 169—176.
- ¹² Iitin käräjät 19. 10. etc. 1795. VA Hollola II KOa 45:1295—1332, 1335—1337.
- ¹³ Iitin maanjako-oikeus Radansuussa 9. 8. etc. 1785. VA Maanjako-oikeudet, Kymenkläni 5:127—127v. — Vrt. myös viite N:o 9.
- ¹⁴ Uudenkylän etc. käräjät 29. 2.—1. 3. 1684 ja 12. 2. etc. 1728. VA Porvoo ja Hollola KOa 10:19—20 ja KOa 45:50—51.
- ¹⁵ Laamanninkäräjät Uudessakylässä 1. 2. 1608. VA öö 1:55v.
- ¹⁶ Vrt. viite N:o 9.
- ¹⁷ Uudenkylän etc. käräjät 4. 2. etc. 1681. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:308v.
- ¹⁸ VA Tilikirjasarjat.
- ¹⁹ VA 4294:77v—78.
- ²⁰ Vrt. viite N:o 15.
- ²¹ Halila 1939, s. 138.
- ²² VA 4334a:24—24v.
- ²³ Uudenkylän käräjät 8. 7. 1611. VA Hollola I KOa 1:171.
- ²⁴ Uudenkylän käräjät 13. 8. 1610. VA Hollola I KOa 1:70.
- ²⁵ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1. c.
- ²⁶ Vrt. viite N:o 12.
- ²⁷ VA 7979:716—717.
- ²⁸ Uudenkylän käräjät 10. 9. etc. 1744. VA Porvoo ja Hollola KOa 68:2523—2534.
- ²⁹ Kirkkoherra Nils Ursinuksen kirje tuomiokapitulille 9. 12. 1773. VA PTA Eb 82.
- ³⁰ Iitin käräjät 20. 2. etc. 1775. VA Hollola II KOa 45:507v—537.
- ³¹ Tuomiokapitulin kirje kirkkoherra Nils Ursinukselle 1773. VA PTA Da 13.
- ³² Vrt. viite N:o 5.
- ³³ Vrt. viite N:o 9.
- ³⁴ Iitin käräjät 9. 7. etc. 1773, 14. 2. etc. 1774, 17. 10. etc. 1774 ja 20. 2. etc. 1775. VA Hollola II KOa 41:663v—665, KOa 43:125—130, KOa 43:899v—913v, KOa 45:507v—537, 1295—1310v, 1318—1332 ja 1335—1337.
- ³⁵ Vrt. viite N:o 8.

3. *Lyötilän maakirjakylä 1539–1712*

- ¹ VA 3668:50–51.
- ² MHA G 140 8/1–13. — KLMKA Iitti 15.166 ja 15.167.
- ³ Mäkelä 1976, s. 11–14.
- ⁴ VA Tilikirjasarjat.
- ⁵ Suomaa 1957, s. 24–25.
- ⁶ VA SAY Nyby (Iitti) 1539–1712.
- ⁷ VA 4294:77v–78.
- ⁸ VA 4339:46.
- ⁹ VA 4326:61, VA 4334a:23v.
- ¹⁰ Uudenkylän etc. käräjät 10.3. etc. 1740, 26.1. etc. 1741, 15.10. etc. 1741, 1.3. etc. 1742 ja 3.2. etc. 1743. VA Porvoo ja Hollola KOB 2:886–890, KOB 4:6–7, 55–59, 79–80 ja 119.
- ¹¹ SKS Perinnearkisto.
- ¹² VA 4004:37v.
- ¹³ Uudenkylän etc. käräjät 16.–17.8.1697. VA Porvoo ja Hollola KOa 18:586.
- ¹⁴ Uudenkylän etc. käräjät 22.–23.6.1711. VA Porvoo ja Hollola KOa 31:55–56.
- ¹⁵ Uudenkylän etc. käräjät 6.–9.7.1724. VA Porvoo ja Hollola KOa 35:805–814.
- ¹⁶ Uudenkylän etc. käräjät 25.2. etc. 1760. VA Hollola II KOa 13:364.
- ¹⁷ Iitin pitäjänkokoukset 1724–1727. VA PTA Hf:15. — Iitin pitäjänkokoukset 1727–1764. Iitin kirkonarkisto.
- ¹⁸ Uudenkylän etc. käräjät 3.–4.8.1709 ja 29.–30.7.1710. VA Porvoo ja Hollolan KOa 29:227v ja KOa 30:91–91v.
- ¹⁹ VA 4244:35.
- ²⁰ VA 4294:77v–78.
- ²¹ Roos 1944, s. 112.
- ²² VA 4403:25v.
- ²³ Kyrcko Räkenskaps bok 1675–1770. Valkealan kirk.ark. A XV:1.
- ²⁴ VA Laamanninkäräjät Uudessakylässä 1.2.1608. VA öö 1:55v.
- ²⁵ VA 4396:30–30v.
- ²⁶ VA 4402:30–30v.
- ²⁷ Uudenkylän käräjät 10.–11.2.1672. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:67v. Tässä puhutaan vuonna 1614 päivätyistä kuninkaan kirjeistä, jonka mukaan Niilo Pertunpojan talo (Tervapää) olisi määrätty suorittamaan ratsupalvelua yhdessä Eerik Peuroniuksen perustaman ratsutilan kanssa. Maakirjan mukaan kysymys on kuitenkin ollut Perttu Martinpojan talosta (Paavola).
- ²⁸ VA 4425:38v.
- ²⁹ Uudenkylän käräjät 29.–30.7.1670 ja 8.–10.3.1671. VA Porvoo ja Hollola KOa 7:148–148v ja 276.
- ³⁰ VA 4510:18.
- ³¹ VA 8117:1648v.
- ³² VA 8103:494v.
- ³³ Uudenkylän etc. käräjät 22.–23.6.1706. VA Porvoo ja Hollola KOa 26:26–26v.
- ³⁴ Uudenkylän käräjät 5.3.1629. VA Hollola I KOa 2:140v.
- ³⁵ Uudenkylän etc. käräjät 18.–20.6.1723 ja 12.–14.2.1724. VA Porvoo ja Hollola KOa 34:227–229 ja KOa 35:494–500. — Laamanninkäräjät Hollolassa 2.3. etc. 1724 ja 3.5.1725. VA öö 19:158–161 ja öö 20:51.
- ³⁶ SAY Nyby (Iitti) 1539–1639.
- ³⁷ Halila 1939, s. 137.
- ³⁸ KRA Hämeenläänin väenottoluettelo 1653. VA WA 769.
- ³⁹ VA 8099:1987–1989.
- ⁴⁰ VA 8137s.f.
- ⁴¹ Uudenkylän etc. käräjät 13.–14.6.1700. VA Porvoo ja Hollola KOa 20:205–206.
- ⁴² Halila 1939, s. 138.
- ⁴³ VA 4403:25v.
- ⁴⁴ Vrt. viite N:o 36.

- 45 Uudenkylän ja Iitin käräjät 11. 3. 1652. VA Hollola I KOa 6:206v.
- 46 Olemme tarkastaneet lehmäverovoin luettelot vuosilta 1558—1573 ja todenneet Mauno Pekanpojalle vuonna 1573 määrätyn 43 naulaa suurimmaksi koko maassa tänä kautena.
- 47 Vrt. viite N:o 24.
- 48 Uudenkylän ja Iitin käräjät 8. 4. 1659. VA Porvoo ja Hollola KOa 1:11—11v.
- 49 RA KA Finska kameralia 47 (1601).
- 50 VA 7957:756, VA 7559:538.
- 51 Uudenkylän ja Iitin käräjät 26.—27. 1. 1660. VA Porvoo ja Hollola KOa 2:18—18v.
- 52 VA Uudenmaan lääninh. Gm 6:994.
- 53 SAY Nyby (Iitti) 1539—1639. — Halila 1939, s. 143.
- 54 VA Laguksen kokoelma kuninkaan kirjeitä 9:349.
- 55 VA 4326:61.
- 56 Uudenkylän käräjät 8. 7. 1611. VA Hollola I KOa 1:177.
- 57 Halila 1939, s. 138.
- 58 KRA Hämeenläänin väenottoluettelo 1678. VA WA 770.
- 59 Uudenkylän etc. käräjät 8.—10. 2. 1669. VA Porvoo ja Hollola KOa 5:4.
- 60 Uudenkylän käräjät 10.—11. 2. 1679. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:168.
- 61 HMA Iitin tuomiok. vars.as. tuomiokirja 5 §. (1724).
- 62 Mauno Jokipii, Satakunnan historia. III. Pori 1974, s. 288.
- 63 Vrt. viite N:o 13 luvussa I.
- 64 Vrt. viite N:o 5 luvussa IV. l.b.
- 65 Vrt. viite N:o 4 luvussa V. l.d.
- 66 VA 4472:145v.
- 67 Vrt. viite N:o 52.
- 68 Vrt. viite N:o 51.
- 69 Uudenkylän etc. käräjät 4.—5. 3. 1681. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:306—306v.
- 70 Uudenkylän etc. käräjät 26.—27. 11. 1701. VA Porvoo ja Hollola KOa 21:346—346v.
- 71 Gustav E. Tavastin kirje 23. 7. 1704 Turun hovioikeudelle. HMA Kurjalan kok. 7.
- 72 Turun hovioik. tuomio 15. 7. 1724. HMA Kurjalan kok. 7.
- 73 SAY Nyby (Iitti) 1539—1639 — Halila 1939, s. 142.
- 74 VA 4924:77v—78.
- 75 VA 4334a:25v.
- 76 VA 4387:28.

4. *Pilhanmaan maakirjakylä 1600—1712*

- 1 VA 4350:21v.
- 2 Senaatin määräys 28. 12. 1917.
- 3 Valtioneuvoston päätös 23. 1. 1930. Suomen Asetuskok. N:o 35, 1930.
- 4 VA VvM kirje N:o 292 4. 2. 1922 Uudenm. lääninh.

a. *Kyöperilän siirtokylä*

- 1 Halila 1939, s. 143.
- 2 Veikko Talvi, Kouvolan historia. I. Kouvola 1953, s. 71.
- 3 Viljo Nissilä, ystävällinen tiedonanto.
- 4 KRA Hämeenläänin väenottoluettelo 1626. VA WA 765.
- 5 Uudenkylän käräjät 5. 6. 1632. VA Hollola I KOa 2:261.
- 6 Uudenkylän käräjät 10. 8. 1633. VA Hollola I KOa 2:309.
- 7 Uudenkylän ja Iitin käräjät 18.—19. 11. 1653. VA Hollola I KOa 7:324—324v.
- 8 Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. 2. uud. ja lis. laitos. Helsinki 1958, s. 86.
- 9 VA Acta Historica I.
- 10a Rosen 1936, s. 140. — Halila 1939, s. 134. — Niitemaa 1955, s. 372.
- 10b Jakob Teitts klagomålsregister emot adeln i Finland år 1555—1556. Todistuskapp. Suomen Hist. V. Julk. Suomen Hist. Seura, Helsinki 1894, s. 86.

- ¹¹ Uudenkylän käräjät 25. 9. 1579. VA Wredeska kopiebok, f. 14—16.
- ¹² Vrt. viite N:o 7.
- ¹³ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. l.c.
- ¹⁴ KLMKA iitti 15.167^e, 15.167^d ja 15.168.
- ¹⁵ Heikki Laurinmäki, Askolan historia. I. Porvoo 1957, s. 497.
- ¹⁶ Uudenkylän käräjät 11.—13. 11. 1700. VA Porvoo ja Hollola KOa 20:476.
- ¹⁷ Uudenkylän käräjät 1594. VA 219a:21.
- ¹⁸ Uudenkylän etc. käräjät 14.—15. 6. 1690, 20.—21. 7. 1691 ja 31. 1.—1. 2. 1693. VA Porvoo ja Hollola KOa 13:166v, 395v ja KOa 14:305v.
- ¹⁹ Uudenkylän ja Iitin käräjät 25.—26. 10. 1655. VA Hollola I KOa 7:531v—532.
- ²⁰ Uudenkylän käräjät 3. 11. 1641. VA Hollola I KOa 4:139.
- ²¹ Uudenkylän käräjät 12. 11. 1645. VA Hollola I KOa 5:82v.
- ²² Uudenkylän etc. käräjät 1.—2. 8. 1678. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:18. — Laamanninkäräjät Tennilän Uudessakylässä 21. 1. 1680. VA öö 1:290v—292.
- ²³ VA Valtak. registr. jälj. 15. 7. 1647.
- ²⁴ VA 6979:676—677.
- ²⁵ Kuninkaallisen komission tarkastus 24. 10. 1684. Pilkanmaan kart. ark.
- ²⁶ Vrt. Halila 1939, s. 692—694.

b. Pilkanmaan siirtokylä

- ¹ Vrt. viite N:o 5 luvussa IV. l.c.
- ² VA 5206:41.
- ³ VA Oravalan ja Selänpään maakirjat vuodesta 1543.
- ⁴ Vrt. viite N:o 3 luvussa IV. l.c.
- ⁵ VA 4350:25v.
- ⁶ VA 4403:25v.
- ⁷ VA 4330:59.
- ⁸ Uudenkylän käräjät 5. 3. 1629. VA Wredeska kopiebok, f. 28—28v. — Samasta tuomiosta on vidimoitu kopio myös Pilkanmaan kartanon arkistossa. Sen sijaan tuomiokirjoista se puuttuu.
- ⁹ VA 4483:22v.
- ^{10a} Uudenkylän käräjät 18. 2. 1630. Hollola I KOa 2:165v ja 214.
- ^{10b} VA 7890:18v.
- ^{11a} Uudenkylän käräjät 15. 6. 1629. VA Hollola I KOa 2:160.
- ^{11b} Uudenkylän etc. käräjät 14.—19. 3. 1733. VA Porvoo ja Hollola KOa 53:203v—205.
- ¹² Iitin etc. käräjät 23. 2. 1778, 16. 2. etc. 1781 ja 27. 8. 1781. VA Hollola II KOa 51: 347—349 ja KOa 59:1184—1193, 1199—1201, 1884—1907.
- ¹³ Uudenkylän käräjät 30. 3. 1637. VA Hollola I KOa 3:131.
- ¹⁴ Uudenkylän käräjät 26. 2. 1638. VA Hollola I KOa 3:178v.
- ¹⁵ Uudenkylän ja Iitin käräjät 11. 3. 1652, 17.—18. 8. 1652 ja 18.—19. 11. 1653. VA Hollola I KOa 6:207, KOa 6:237, KOa 7:326—326v. — Nämä tuomiot koskivat vain yhden tilan eikä kahden tilan kauppaa (vrt. Halila 1939, s. 249). Aune Antintyttären patronymiksi on tuomiokirjassa erheellisesti merkitty Erkintytär.
- ¹⁶ Uudenkylän ja Iitin käräjät 17.—18. 8. 1652 ja 18.—19. 11. 1653. Hollola I KOa 6: 237 ja KOa 7:329—329v.
- ¹⁷ Uudenkylän etc. käräjät 17.—18. 11. 1702. VA Porvoo ja Hollola KOa 21:239—244.
- ¹⁸ VA 6979:676—677 ja 692—694.
- ¹⁹ VA 6964:252.
- ²⁰ Pyhtään ja Lapinjärven käräjät 8.—9. 11. 1689. VA Kymenk. ja Lappee KOa 3:430—430v.
- ²¹ Vrt. viite N:o 25 edellisessä luvussa.
- ²² Kaarle XI:n kirje ratsumestari Aksel Zwillingille 15. 3. 1686. Pilkanmaan kart. ark.
- ²³ Kaarle XI:n kirje ratsumestari Aksel Zwillingille 28. 7. 1691. Pilkanmaan kart. ark.
- ²⁴ Uudenkylän etc. käräjät 13.—14. 6. 1700. Porvoo ja Hollola KOa 20:304—305. — Vrt. myös viite N:o 18 luvussa IV. l.d.
- ²⁵ Laamanninkäräjät Vesivehmaalla 18.—19. 12. 1703. VA öö 9:185v—193.

V. Jakokunnan yhteiset takamaat

¹ Suomaa 1957, s. 25.

a. Toittulanmaa

¹ Uudenkylän käräjät 3. 7. 1647. VA Hollola I KOa 5:146.

² Iitin käräjät 28. 4. etc. 1791, 28. 11. etc. 1791 ja 16. 4. etc. 1792. VA Hollola Kymenk. lääniä KOa 12:166—168, 201v—204v, 337v—340 ja KOa 13:102—103.

³ Vrt. viite N:o 14 luvussa IV. 2.

⁴ Vrt. viite N:o 2 luvussa IV. 2.

⁵ Maunukselan, Kuusanniemen ja Pappilan isojakovalitus kuninkaalle 24. 4. 1788. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 85. (Aktin numero on hakemistossa virheellisesti N:o 84. Vrt. myös VA Paikalliskartat, rulla 7:12).

⁶ Uudenkylän käräjät 5. 6. 1632 ja 10. 8. 1633. VA Hollola I KOa 2:261 ja 309.

⁷ Uudenkylän ja Iitin käräjät 8. 4. 1659. VA Porvoo ja Hollola KOa 1:11—11v.

⁸ Uudenkylän etc. käräjät 21.—22. 7. 1671 ja 26.—28. 7. 1673. VA Porvoo ja Hollola KOa 7:326 ja 629v.

⁹ Uudenkylän etc. käräjät 29. 2.—1. 3. 1684. VA Porvoo ja Hollola KOa 10:19—20.

¹⁰ Uudenkylän etc. käräjät 23.—24. 7. 1684. VA Porvoo ja Hollola KOa 10:129—130.

¹¹ Laamanninkäräjät Vesivehmaalla 26.—27. 8. 1686 ja Uudessakylässä 17.—19. 1. 1688. VA öö 1:105v—106 ja 921—922v.

¹² Vrt. viite N:o 5. — Vrt. myös viite N:o 8 luvussa IV. l.c.

¹³ Uudenkylän etc. käräjät 11.—13. 11. 1700. VA Porvoo ja Hollola KOa 20:476.

^{14a} Uudenkylän etc. käräjät 11.—12. 2. 1703. VA Porvoo ja Hollola KOa 23:25.

^{14b} Uudenkylän etc. käräjät 2.—5. 12. 1723 ja 12.—14. 2. 1724. VA Porvoo ja Hollola KOa 34:581—582, KOa 35:500—502.

¹⁵ Uudenkylän etc. käräjät 12.—15. 6. 1727. VA Porvoo ja Hollola KOa 44:430—431.

¹⁶ Uudenkylän etc. käräjät 14.—19. 3. 1733, 3.—7. 10. 1733, 25.—29. 11. 1734, 4.—6. 10. 1736 ja 21.—26. 2. 1737. VA Porvoo ja Hollola KOa 53:203v—205, 363v—364v, KOa 54:729—731, KOa 56:1120—1122 ja KOa 57:281—282.

¹⁷ Uudenkylän etc. käräjät 19. 9. etc. 1749. VA Porvoo ja Hollola KOa 74:759v—764. — Uudenkylän etc. käräjät 21. 2. etc. 1759. VA Hollola II KOa 1:361v—364v.

¹⁸ KLMKA iitti 15.167^d.

¹⁹ Iitin käräjät 26. 10. etc. 1781 ja Iitin välikäräjät 27. 8. 1781. VA Hollola II KOa 59: 1184—1196v, 1199—1201 ja 1884—1907.

²⁰ Iitin käräjät 29. 3. etc. 1785 ja 24. 10. etc. 1785. VA Hollola Kymenk.lääniä KOa 3: 108v—113, 115—118, 354—357v, 374v—376.

²¹ Uudenkylän etc. käräjät 10.—11. 3. 1712. Vrt. Iitin käräjät etc. 19. 10. etc. 1775. VA Hollola II KOa 45:1325v—1327v.

²² Uudenkylän etc. käräjät 12.—16. 2. 1728. VA Porvoo ja Hollola KOa 45:50—51. — Ylisen ja alisen Sääksmäen sekä Ylisen ja alisen Hollolan kihlakunnan laamanninkäräjät 12.—17. 8. 1728. VA öö 23:29—31.

²³ Uudenkylän etc. käräjät 17. 9. etc. 1757 ja 12. 10. etc. 1767. VA Hollola II KOa 9: 2658 ja KOa 27:723v.

²⁴ Uudenkylän etc. käräjät 12.—16. 2. 1728 ja 3. 6. 1728, 7. 1. etc. 1753 ja 13. 8. etc. 1753. VA Porvoo ja Hollola KOa 45:38—38v ja 135, Hollola II KOa 4:104 ja 1015.

²⁵ Vrt. viite N:o 5 (karttaliite).

²⁶ Iitin käräjät 23. 2. etc. 1778, 20. 10. etc. 1778 ja 1. 11. etc. 1784. VA Hollola II KOa 51:420—429 ja KOa 52:393—401, Hollola Kymenk.lääniä KOa 1:312—313.

²⁷ Iitin käräjät 17. 10. etc. 1782. VA Hollola II KOa 60: 1162 v.

²⁸ Iitin käräjät 28. 4. etc. 1791 ja 16. 4. etc. 1792. VA Hollola Kymenk.lääniä KOa 12: 166—168, 201v—204v ja 337v—340, KOa 13:102—103.

b. Kymijoen länsipuolinen takamaa

¹ MHA G 140 8/1—13.

² Uudenkylän etc. käräjät 11.—12. 10. 1680. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:176v.

³ Iitin käräjät 9. 10. etc. 1773. VA Hollola II KOa 4:663v.

- 4 Vrt. viite N:o 2.
- 5 Uudenkylän etc. käräjät. 4.—5. 3. 1681. VA Porvoo ja Hollola KOa 9:306v.
- 6 Uudenkylän etc. käräjät 31. 1.—1. 2. 1693, 8.—9. 2. 1694 ja 10.—11. 5. 1694. VA Porvoo ja Hollola KOa 14:313—313v, KOa 15:244—246 ja 406—407.
- 7 Uudenkylän etc. käräjät 29.—30. 1. 1695. VA Porvoo ja Hollola KOa 16:329—332, 332—334.
- 8 Uudenkylän etc. käräjät 26.—27. 5. 1712. Vrt. Iitin käräjät 14. 2. etc. 1775. VA Hollola II KOa 45:1318—1332.
- 9 Iitin käräjät 20. 1. etc. 1974. VA Hollola I KOa 16:27v—29.
- 10a Vrt. viite N:o 7 luvussa IV. l.d.
- 10b Uudenkylän etc. käräjät 3.2. etc. 1735. VA Porvoo ja Hollola KOa 55:103v—104. — Iitin etc. käräjät 14. 2. etc. 1774. VA Hollola II KOa 42:43.
- 11 Uudenkylän käräjät 26.—28. 2. 1667. VA Porvoo ja Hollola KOa 2:976—976v.
- 12 Uudenkylän käräjät 6.—8. 2. 1673. VA Porvoo ja Hollola KOa 7:550—550v.
- 13 Uudenkylän käräjät 21.—23. 3. 1678. Vrt. Iitin käräjät 17. 10. etc. 1774. VA Hollola KOa 43:1323v—1324
- 14 Laamanninkäräjät Tennilän Uudessakylässä 21. 1. 1680. VA öö 1:289v—290v.
- 15 Laamanninkäräjät Vesivehmaalla 25.—27. 8. 1686. VA öö 1:105v—106.
- 16 MHA G 140 2/2—5.
- 17 Vrt. viite N:o 35 luvussa IV. l.d.
- 18 Vrt. viite N:o 36 luvussa IV. l.d.
- 19 Iitin etc. käräjät 13. 2. etc. 1761. VA Hollola II KOa 15:247v—251.
- 20 Väärtin isojakovalitus kuninkaalle 30. 11. 1796. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 144. — VA Paikalliskartat, rulla 14/1—5.
- 21 Iitin käräjät 9. 7. etc. 1773, 14. 2. etc. 1774, 17. 10. 1774, 20. 2. etc. 1775 ja 19. 10. etc. 1775. VA Hollola II KOa 41:663v—665, KOa 42:126—130, KOa 43:899—913v, KOa 45:507v—537, 1395—1410, 1318—1132 ja 1335—1337.
- 22 Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1.c.

VI. Isonjaon toimeenpano

- 1 Utdrag utur alla Publique Handlingar ... 10. Stockholm 1781, s. 261.

1. Lyötilän ja Kyöperilän jakokunta

- 1 KLMKA Iitti 15.167^d.
- 2 KLMKA Iitti 15.167^e. — VA Paikalliskartat, rulla 5:7.
- 3 Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1.c.
- 4 KLMKA Iitti 15.168.

a. Pappila erotetaan

- 1 Aarno Rinnemaa, Kun Kymentaustaa asutettiin. Iitin Seutu 12. 8. 1971. Lahti.
- 2 Vrt. viite N:o 1 edellisessä luvussa.
- 3 Vrt. viite N:o 3 edellisessä luvussa.
- 4 Tämä tuomio puuttuu Iitin maanjako-oikeuden pöytäkirjasta 3.—10. 9. 1784. (Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1.c.). — Lyötilän ja Pappilan isojakovalitus kuninkaalle 16. 11. 1785. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 142.
- 5 Vrt. viite N:o 4.
- 6 Kirkkoherra Nils Ursinuksen kirje maaherralle. VA Kymenk. läänin lääninkanslia AD 1012/1786.
- 7 Maaherra De Geerin kirje kuninkaalle 21. 5. 1788. RA nedre just.rev. utsl.handl.N:o 66.
- 8 Iitin käräjät 28. 11. etc. 1791. VA Hollola Kymenk.lääniä KOa 12:312v—314v.
- 9 Iitin käräjät 20. 1. etc. 1794. VA Hollola Kymenk.lääniä KOa 16:27v—29.

b. Lyötilän sikopiirinmaa

- 1 KLMKA Iitti 15.167^d.
- 2 KLMKA Iitti 15.166 ja 15.167. — MHA G 140 8/1—13.

c. Kyöperilän sikopiirinmaa

- ¹ Maanjako-oikeus Kyöperilässä 7.—9. 11. 1782. VA Maanjako-oikeudet, Kymenkläni 1:132—143v.
- ² KLMKA Iitti 15.167^d.
- ³ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1. c.
- ⁴ VA Paikalliskartat, rulla 5:16.
- ⁵ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1. c.
- ⁶ Maunukselan ja Kuusanniemen isojakovalitus kuninkaalle 16. 12. 1785. RA Nedre just. rev. utsl.handl. N:o 50.
- ⁷ Vrt. viite N:o 8. IV. 1. c.
- ⁸ MHA G 140 8/1—13.
- ⁹ Aimo Halila, Iitin historia. II. Lahti 1966, s. 31—32.

d. Nirvistenmaa

- ¹ KLMKA 10. 110^a — Vrt. myös viite N:o 5 luvussa V. a.
- ² KLMKA Iitti 15.167^d.
- ³ KLMKA Iitti 15.168.
- ⁴ Vrt. viite N:o 2.
- ⁵ MHA Iitti G 141 6/12—14. — KLMKA Iitti 7.71.
- ⁶ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1. c.
- ⁷ KLMKA Iitti 15.168.
- ⁸ MHA G 140 8/1—13.

e. Kymentaustanmaa

- ¹ Vrt. viite N:o 5 edellisessä luvussa.
- ² KLMKA Iitti 15.167^d.
- ³ Vrt. viite N:o 8 luvussa IV. 1. c.
- ⁴ MHA G 141 15/18—34.
- ⁵ Suvanto 1973, s. 45.
- ⁶ KLMKA 15.167^d.
- ⁷ Väärtin isojakovalitus kuninkaalle 30. 11. 1796. RA Nedre just.rev. utsl.handl. N:o 144.
- ⁸ MHA G 140 8/1—13.

2. Kantatalojen tilusjärjestelyt ja liikamaan asuttaminen 1776—1800

- ¹ Iitin maanjako-oikeus Lyötillässä 4.—8. 6. 1798. VA Maanjako-oikeudet, Kymenkläni 16:344—359. (Maanjako-oikeuden pöytäkirja 19. 6. 1780 ei ole säilynyt alkuperäisenä. Lisäksi maanjako-oikeuden pöytäkirjasta 3.—10. 9. 1784 puuttuu jakosopimuksen vahvistamista koskeva asia.) — Vrt. myös KLMKA Iitti 15.167^d.
- ² KLMKA Iitti 15.166 ja 15.167.
- ³ Vrt. viite N:o 1.
- ⁴ KLMKA Iitti 15.167^d.
- ⁵ Vrt. viite N:o 1 luvussa V. 1.c.
- ⁶ Vrt. viite N:o 4.
- ⁷ MHA G 140 8/1—13.
- ⁸ Vrt. viite N:o 4 luvussa IV. 1.d.
- ⁹ Vrt. viite N:o 1.
- ¹⁰ Aarno Rinnemaa, Kun Kymentaustaa asutettiin II. Iitin Seutu 2. 9. ja 9. 9. 1971. Lahti.
- ¹¹ Nimismiehen kirje maanmittari Jakob Winterille 30. 1. 1789. MMA Kymenkläänin lääninkanslia, isojakoasiat A 4/V.
- ¹² Vrt. viite N:o 1.
- ¹³ Lyötiläläisten isojakovalitus kuninkaalle 31. 8. 1793/9. 10. 1794. RA Kammarkollegium till Kongl. Maj:t 1794:379.

- ¹⁴ Kyöperiläisten kirje maaherralle 1794. MMA Kymenk.läänin lääninkanslia, isojako-asiat A 2/V.
- ¹⁵ Vrt. viite N:o 1.
- ¹⁶ MHA G 140 8/11–12.
- ¹⁷ Vrt. viite N:o 1.
- ¹⁸ Vrt. viite N:o 16.
- ¹⁹ Iitin maanjako-oikeus Lyöttilässä 13. 11. etc. 1799. VA Maanjako-oikeudet, Kymenk.lääni 18:77–92v.
- ²⁰ MHA G 140 8/13.
- ²¹ KLMKA Iitti 15.170.

3. Lyöttilän ja Kyöperilän uusi raja 1799

- ¹ Vrt. viite N:o 1 edellisessä luvussa.
- ² Kyöperiläisten isojakoalitus maaherralle 19. 12. 1797/27. 6. 1798. MMA Kymenk.läänin lääninkanslia, isojakoasiain anomusdiaari A 8/V.
- ³ Vrt. viite N:o 19 edellisessä luvussa.

Lyhenteet

Bidrag	= Bidrag til Finlands historia
FMU	= Finlands medeltidsurkunder
HMA	= Hämeenlinnan maakunta-arkisto
HYSH	= Helsingin yliopiston Suomen historian laitos
KA	= Kammararkivet
KHLMN	= Kulturhistorisk lexicon för nordisk medeltid
KLMKA	= Kymenläänin maanmittauskonttorin arkisto
KOa	= Kihlakunnanoikeuden varsinaisasiain renovoitu pöytäkirja
KOb	= Kihlakunnanoikeuden lainhuudatus- ja ilmoitusasiain pöytäkirja
KRA	= Krigsarkivet, Stockholm
MH	= Maanmittaushallitus
MHA	= Maanmittaushallituksen arkisto
MMA	= Mikkelin maakunta-arkisto
PTA	= Porvoon tuomiokapitulin arkisto
RA	= Riksarkivet, Stockholm
SAY	= Suomen asutuksen yleisluettelo
SKS	= Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
TYHL	= Tampereen yliopiston historian laitos
VA	= Valtionarkisto
VvM	= Valtiovarainministeriö
öö	= Etelä-Suomen laamanninoikeuden pöytäkirja